

กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

ชื่อ บ้านนามเมือง

จังหวัดสมุทรสงคราม

สุจิตต์ วงษ์เทศ

กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

เรือนแถวที่อัมพวา ภาพโดย ศาวิตรี ธิศยานุรักษ์

สวนหมาก มะพร้าว ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง บริเวณอัมพวา-บางคนที่
ภาพโดย ชันญ์ชัย รตจันทร

คลองอัมพวา ภาพโดย สามีศรี ติตตยานุรักษ์

กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม

ภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง

ลุ่มน้ำแม่กลอง
จังหวัดสมุทรสงคราม

สุจิตต์ วงษ์เทศ

**กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงวัฒนธรรม**

ชื่อหนังสือ ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม

ผู้แต่ง สุจิตต์ วงษ์เทศ

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN) 974-7103-74-5

พิมพ์ครั้งแรก พุทธศักราช 2549

จำนวนพิมพ์ 3,000 เล่ม

การจัดพิมพ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

การจัดทำต้นฉบับ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

สนับสนุนการจัดพิมพ์ กองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม

ลิขสิทธิ์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติการคัดลอกส่วนใดส่วนหนึ่งในหนังสือนี้ไปเผยแพร่ในทุกรูปแบบต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ยกเว้นการอ้างถึงภาพหรือข้อความอันเป็นข้อมูลเพื่อการศึกษาหรือวิจารณ์

คณะที่ปรึกษา

นางปริศนา พงษ์ศักดิ์ศิริกุล *เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ*

นางนพพร มุกดาพันธ์ *รองเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ*

นางสาวนันทิยา สว่างวุฒิธรรม *ผู้อำนวยการสำนักงานส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรม*

ฝ่ายจัดพิมพ์

นายชัชวาลย์ ภาคินธุ *นักวิชาการช่างศิลป์ 7๑* | นายพิระวิทย์ ตั้งสมบูรณ์ *นักวิชาการวัฒนธรรม 7๑*

นางกฤษณา พันธุ์มาธิ *นักวิชาการวัฒนธรรม 6๑* | นางกมลลา บุญสอน *นักวิชาการเงินและบัญชี 6๑*

ฝ่ายประสานงานจัดทำต้นฉบับ

นางสาวสมใจ วงษ์เทศ | นายบันเทิง เพียรคำ *นักวิชาการวัฒนธรรม 6๑*

ฝ่ายบันทึกภาพ

นางสาวกิ่งทอง มหาพรไพศาล *เจ้าหน้าที่งานโสตทัศนศึกษา 5* | นางสาวสาววิกิ ถิทธยานุกฤษ

ฝ่ายประสานงานทั่วไป

นางสาวศิรินิภาภรณ์ สุขอมบดี | นายธนัญชัย รสจันทร์

 บริษัท **ชิตีเจอร์นัล มีเดียเคีย จำกัด** โทรศัพท์ 0 2883-1644

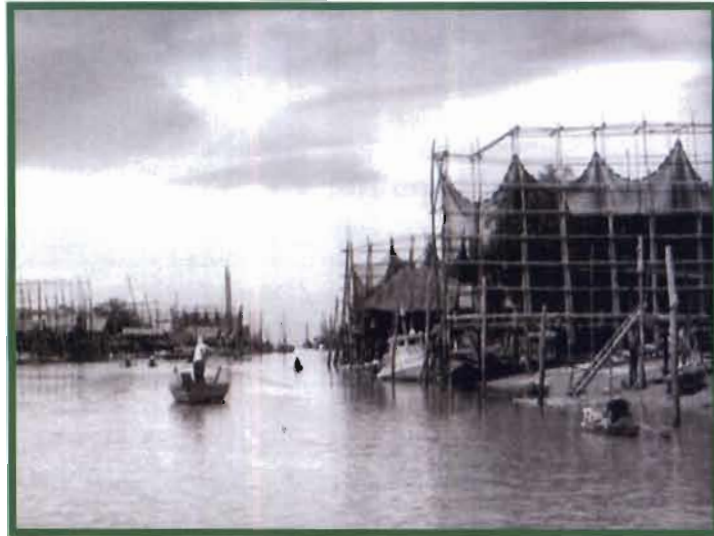
พิสูจน์อักษร นางสาวกนกนธ เคนระเจริญ

ออกแบบปก นายวรพงศ์ อุดงธอบ

รูปประกอบ สืบค้นความละเอียดจาก สำนักพิมพ์มติชน

ออกแบบศิลปกรรมและพิมพ์ที่

 โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์ 9๘7 ถนนสุรนทปเป็นทร์ บางเขนตมือน เขตจตุจักร โทรศัพท์ 0 2411 1523 โทรสาร 0 2866 3248

ปกหน้า รูปจากหนังสือ คนแม่กลอง โดย สุรจิต ชिरเวทย์ พิมพ์ครั้งแรก พฤศจิกายน 2547

ปกหลัง โดย สาวิตรี ถิตตยานุรักษ์

สารบัญ

ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม

คำนำ	ปริศนา พงษ์ศักดิ์ศรีกุล	10
แม่กลอง	จังหวัดสมุทรสงคราม	18
1	5,000 ปีมาแล้ว แรกมีบรรพชนชาวสุวรรณภูมิอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง	24
2	4,000 ปีมาแล้ว แรกมีชุมชนหมู่บ้านอยู่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน	26
3	3,000 ปีมาแล้ว มีชุมชนบรรพบุรุษชาวแม่กลอง	28
4	หลัง พ.ศ. 1 พระเจ้าอโศกส่งพระสงฆ์มาตั้งสุวรรณภูมิ ที่แม่กลอง	34
5	หลัง พ.ศ. 500 แม่กลองตอนบน มีเมืองคู่ทอง (สุพรรณบุรี)	38
6	หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีเมืองนครปฐมโบราณอยู่ริมทะเลโคกนคม	40
7	หลัง พ.ศ. 1100 ยุค "ทวารวดี-ศรีวิชัย" ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน	42
8	หลัง พ.ศ. 1500 แม่กลองสายใหม่ไหลลงทางสมุทรสงคราม	46
9	หลัง พ.ศ. 1700 พุทธศาสนา ฝ่ายมหายานยึดครองลุ่มน้ำแม่กลอง	48
10	หลัง พ.ศ. 1800 พุทธศาสนาเถรวาทยึดครองลุ่มน้ำแม่กลอง	52
11	หลัง พ.ศ. 1900 แรกมีบางช้างสวนนอก ที่ปากน้ำแม่กลอง	56

12	หลัง พ.ศ. 2000 แรกมีเมืองแม่กลอง อยู่ปลายน้ำแม่กลอง	62
13	หลัง พ.ศ. 2100 แรกมีมอญเมืองแม่กลอง จากอ่าวเมาะตะมะ	64
14	หลัง พ.ศ. 2200 สร้างป้อมเมืองแม่กลอง ได้ชื่อเมืองสมุทรสงคราม	68
15	หลัง พ.ศ. 2300 เมืองสมุทรสงคราม หลังกรุงศรีอยุธยาแตก	72
16	พ.ศ. 2329 รัชกาลที่ 1 เสด็จผ่านเมืองสมุทรสงคราม	76
17	พ.ศ. 2352 แรกมี “ราชินิกุลบางช้าง” ที่บางช้าง สมุทรสงคราม	82
18	พ.ศ. 2354 “แฝดสยาม” ตีน-จัน เกิดที่แม่กลอง	86
19	พ.ศ. 2424-2497 มหาศุกรีกวีสุวรรณภูมิ จากบางช้าง อัมพวา แม่กลอง	90
บทผนวก		
ลุ่มน้ำแม่กลอง		
๑	รัชกาลที่ 1 กับท่านนาคเมืองอัมพวา จากสมุทไทย เรื่อง ปฐมวงศ์ พระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส	106
๑	พระพุทธยอดฟ้า (รัชกาลที่ 1) กับ สมเด็จพระอมรินทร (นาค) พระนิพนธ์ ของ น.ม.ส.	121
๑	วัดอัมพวันเจติยาราม	125

คำนำ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรมได้จัดทำโครงการภูมิบ้านภูมิเมือง ภูมิหลัง ภูมิปัญญาและภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามยุทธศาสตร์ส่งเสริมอัตลักษณ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรมและนำทุนทางวัฒนธรรมไปพัฒนา ซึ่งในการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ โดยการนำมิติทางวัฒนธรรมเป็นตัวเชื่อมโยงและบูรณาการให้เกิดการพัฒนาระหว่างวัตถุกับจิตใจของคนในชาติ โดยยึดหลักภูมิสังคมที่มีความแตกต่างและการวางแผนที่สอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ กษีสภาพธรรมชาติแวดล้อมรอบๆ ตัวคน และต้องอยู่บนพื้นฐานเดิมของสังคม หรือภูมิประเทศทางสังคมวิทยา

สำนักงานฯ ได้รับความกรุณาจากนายสุจิตต์ วงษ์เทศ จัดทำโครงการภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการภูมิบ้านภูมิเมืองโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมและอธิบายเอกสาร และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จริงและเชื่อถือได้ ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพรวมอันเป็นรากเหง้าทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งการแบ่งปันแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ความรู้อย่างกว้างขวาง เพื่อจุดประกายในการศึกษาค้นหา และค้นคว้าข้อมูลในเชิงลึกทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ในการนี้ ได้จัดทำหนังสือ ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นจังหวัดลำดับที่สอง ตามโครงการภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อบ้านนามเมือง

สำนักงานฯ ขอขอบคุณนายสุจิตต์ วงษ์เทศ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ ได้กรุณาเป็นผู้เรียบเรียงเนื้อหาสาระ ทั้งนี้

สำนักงานฯ คาดหวังว่าจะเกิดการแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในรากเหง้า
ทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน และเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับ
ผู้รู้และผู้สนใจในท้องถิ่นช่วยกันสร้างและต่อยอดประวัติศาสตร์สังคมและ
วัฒนธรรมของท้องถิ่นร่วมกันต่อไป

(นางปรีศนา พงษ์ทัตศิริกุล)

เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ภูมิสังคมวัฒนธรรม เรื่อง ชื่อย่านนามเมือง

คณะที่ปรึกษา อาจารย์สมยิทธิ พลายน้อย | รองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช |
อาจารย์ดิ้ม เพ็งแก้ว | ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง | รองศาสตราจารย์ศวิศกร
วัชชีโกคม | ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เชี่ยวสรวงศ์ | ดร. ชานูวิทย์ เกษตรศิริ

ภูมิสังคม

“ภูมิ คือภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ
ส่วนสังคมหมายถึงประชาชนในแต่ละพื้นที่จะคิดไม่เหมือน
กัน

ในหลวงทรงเตือนว่าโครงการที่ทำสำเร็จในพื้นที่ใดพื้นที่
หนึ่ง ไม่ใช่จะสำเร็จในพื้นที่ทั่วประเทศ เพราะประชาชนมี
ความคิดที่ไม่เหมือนกัน”

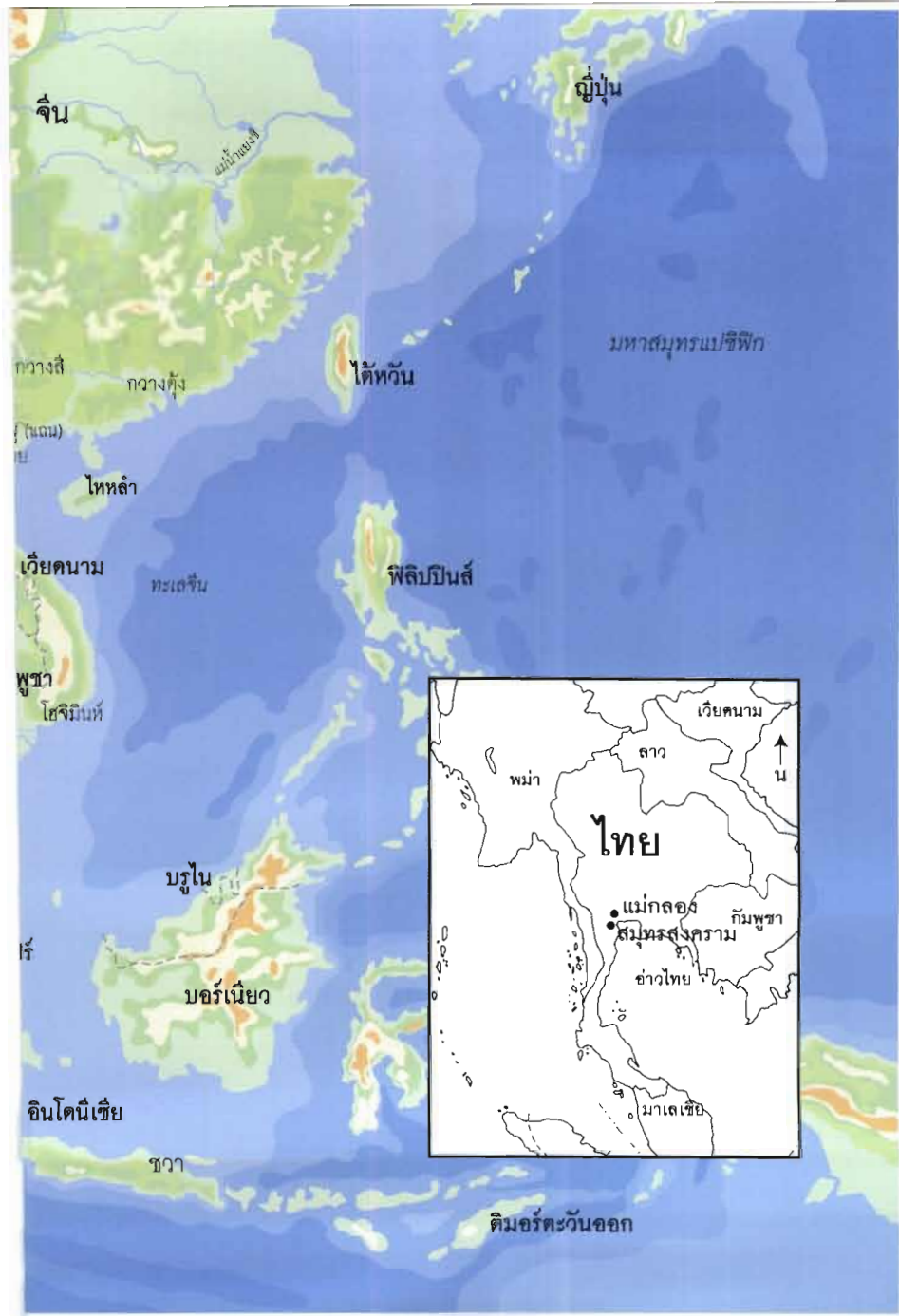
ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา
อธิบายความหมายของคำภูมิสังคม
(มติชน หน้า 16 วันเสาร์ที่ 19 มีนาคม 2548)

ชื่อบ้านนามเมือง

ลุ่มน้ำแม่กลอง
จังหวัดสมุทรสงคราม

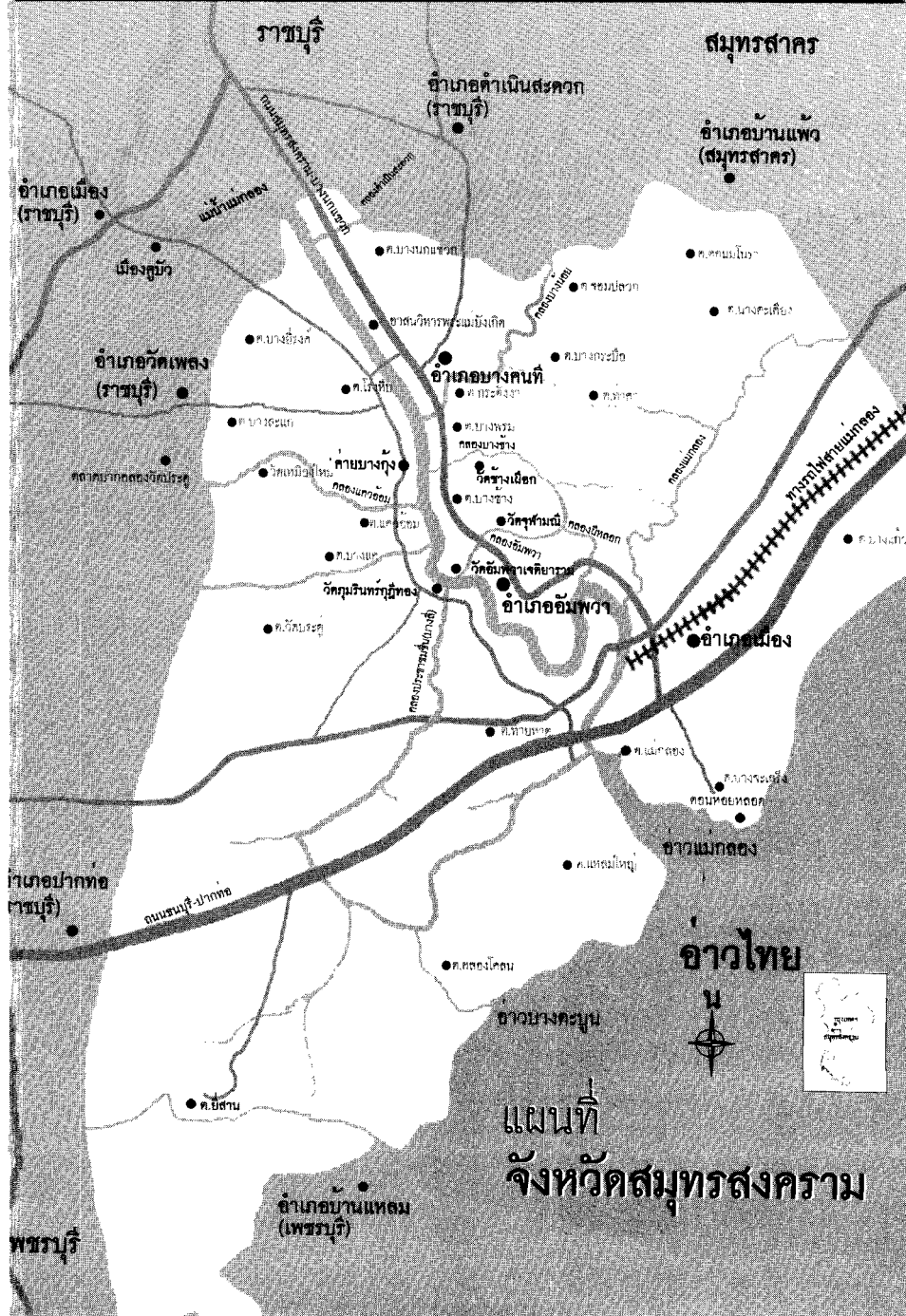
โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ

ลำน้ำแม่กลอง บริเวณอำเภอยี่มพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ภาพถ่ายทางอากาศ
เมื่อ พ.ศ. 2543 (จากหนังสือ *มรดกทางวัฒนธรรมชุมชนยี่มพวา* พิมพ์ครั้งแรก
กันยายน 2549)

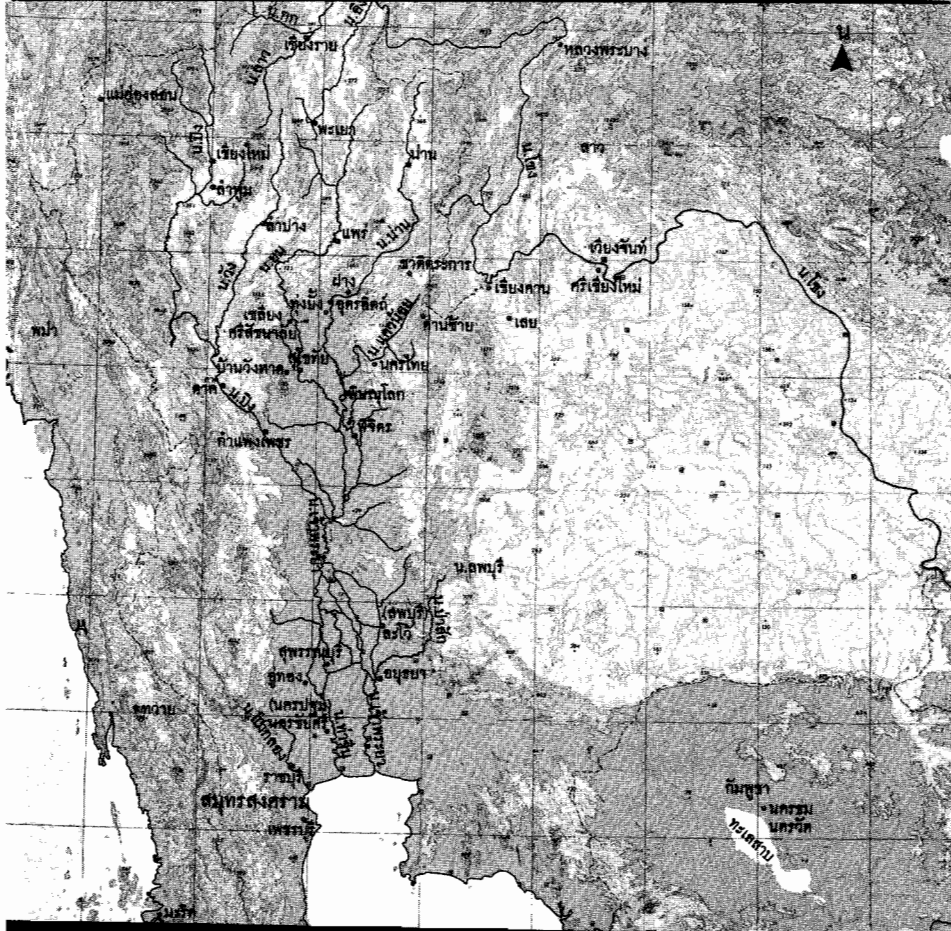
แม่กลอง จังหวัด สมุทรสงคราม

โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ

แม่กลอง เป็นชื่อลำน้ำเก่าแก่สายหนึ่งของสุวรรณภูมิ (South East Asia) ที่มีหลักแหล่งของคนสุวรรณภูมิเก่าแก่ที่สุดในภาคกลาง อยู่ทางตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาบริเวณภาคกลางของประเทศไทย มีต้นน้ำอยู่บนที่สูงในหุบเขาทางทิศตะวันตกที่กั้นเขตแดนประเทศไทย และประเทศพม่า ทางจังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี แล้วไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านที่ราบลุ่มจังหวัดราชบุรีจนออกอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม

ชื่อ “แม่กลอง” เป็นคำประสม 2 คำ ระหว่าง แม่ กับ กลอง แม่ เป็นคำร่วมของชาติพันธุ์สุวรรณภูมิ มีใช้ทุกเผ่าพันธุ์ แต่ออกเสียงต่างกันบ้าง ไกลเคียงกันบ้าง เช่น คำเขมรออกเสียง เม เป็นต้น แต่มีความหมายเหมือนกันหมด คือ ผู้เป็นใหญ่, หัวหน้า, ประธาน ฯลฯ เพศหญิง

ภาษาตระกูลไทย-ลาว ยกย่องลำน้ำใหญ่เป็น แม่ เช่น ภาค

แผนที่แสดงอาณาเขตของ ทางตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางของประเทศไทย มีต้นน้ำที่สูงที่สุดในหุบเขาทางทิศตะวันตกไกลของทะเลท่าเวียงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

กลางและภาคใต้เรียก แม่น้ำ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา ฯลฯ ส่วนภาคเหนือและภาคอีสานเรียก น้ำแม่ เช่น น้ำแม่ปิง น้ำแม่ลาว น้ำแม่กก น้ำแม่อิง ฯลฯ น่าสงสัยว่าชื่อแม่กลองจะเรียกตามประเพณีลาวว่า น้ำแม่กลองมาก่อน แล้วปรับเปลี่ยนเรียกสมัยหลังว่า แม่น้ำแม่กลอง

พจนานุกรมมอญ-ไทย (ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชน, 2513) ให้ศัพท์มอญไว้ 2 คำคือ โคลง กับ กุลง อ่านว่า โคล้ง เหมือนกัน แล้วให้ความหมายว่า ทาง

คำมอญว่าโคลงกับกุลงกลายเป็นคำไทยว่าคลอง แม่น้ำว่ากลอง ในชื่อแม่น้ำแม่กลองก็เพี้ยนมาจากคำมอญ ชื่อแม่น้ำโขงหรือของน้ำจะมาจากคำมอญว่าโคลงกับกุลง แต่สิ้นตระกูลไทย-ลาวออกเสียงอย่างมอญไม่ได้ นานเข้าก็กลายเป็นโขงหรือของตามถนัดสิ้นแต่ละท้องถิ่น แม้ชื่อแม่น้ำคง (สาละวิน) ในพม่าก็ได้ชื่อจากมอญเช่นกัน

สรุปแล้วคำว่าคลองในชื่อลำน้ำแม่กลอง มาจากคำในภาษามอญว่า คลอง หมายถึง หนทางคมนาคมทางน้ำ

แม่น้ำแม่กลอง ปัจจุบันมีต้นน้ำอยู่ในหุบเขาจังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี แล้วไหลลงทางใต้ต่อเนื่องยาวไกลผ่านจังหวัดราชบุรีออกอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม แต่ยุคแรกเริ่มดั้งเดิมตึกดำบรรพ์ไม่เป็นแบบนี้ เพราะเท่าที่มีพยานหลักฐานทางธรณีวิทยาและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์แล้ว แม่กลองแบ่งอย่างน้อยได้ 2 ช่วง คือ

ช่วงแรก ตั้งแต่ที่สูงในหุบเขาไหลวกออกอ่าวไทยที่จังหวัด

นครปฐม

ช่วงหลัง เปลี่ยนทางเดินไหลตรงลงไปออกอ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงครามอย่างปัจจุบัน

เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะท้องทะเลอ่าวไทยกว้างใหญ่กว่าทุกวันนี้มากกว่า 3,000 ปีมาแล้ว บริเวณจังหวัดสมุทรสงคราม และบางส่วนของจังหวัดราชบุรี จังหวัดนครปฐม ยังเป็นท้องทะเล บางส่วนเป็นทะเลโคลนตม กาลเวลาผ่านไปนานเป็นพันๆ ปีถึงมีโคลนตมถมทับเป็นดินดอนตั่งหลักแหล่งชุมชนบ้านเมืองได้

พื้นที่เกือบทั้งหมดของภาคกลางลุ่มน้ำเจ้าพระยา บางปะกง ท่าจีน และแม่กลอง เป็นทะเล (รวมทั้งกรุงเทพฯ) เมื่อราว 10,000 ปีมาแล้ว เพราะทะเลอ่าวไทยกว้างขวางล้ำขึ้นถึงที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา (ภาคกลาง) ทั้งด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันออก เนื่องจากระดับน้ำทะเลสูงกว่าปัจจุบันมาก ดังนี้

ทิศตะวันตก ทะเลอ่าวไทยเว้าเข้าถึงอำเภอเมือง อำเภอ นครชัยศรี และอีกบางอำเภอของจังหวัดนครปฐม รวมทั้งบางอำเภอของจังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี แล้วแผ่สูงขึ้นไปถึงอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ขณะนั้นยังไม่มีแม่น้ำท่าจีน ส่วนแม่น้ำแม่กลองไหลออกทะเลบริเวณอำเภอเมืองจังหวัดนครปฐมทุกวันนี้

ทิศตะวันออก ทะเลอ่าวไทยเว้าเข้าไปถึงจังหวัดลพบุรี จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งถึงอำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรี และอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ทำให้พื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี กับอำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่ใต้ทะเล

ทิศเหนือ ทะเลอ่าวไทยลึกขึ้นไปถึงบริเวณจังหวัดชัยนาท และบางส่วนของจังหวัดนครสวรรค์

1

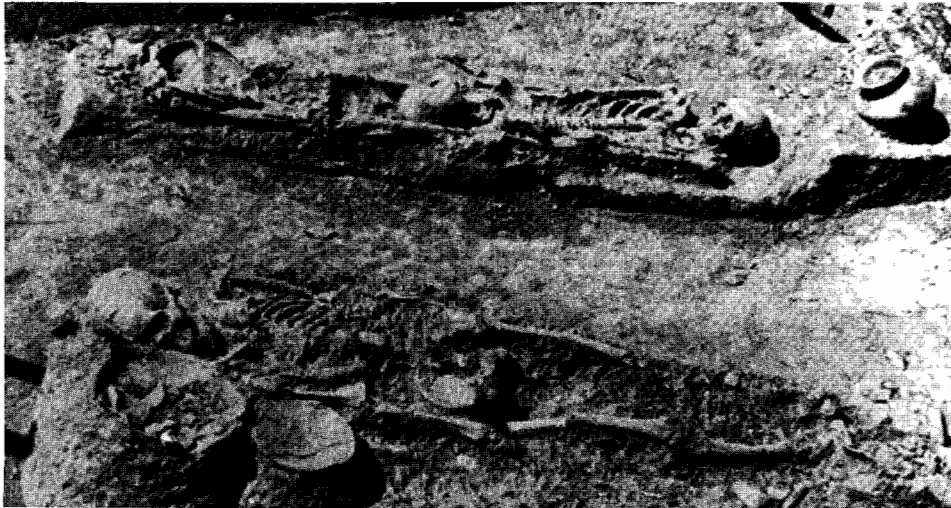
5,000 ปีมาแล้ว แรกมีบรรพชนชาวสุวรรณภูมิ อยู่บริเวณลำน้ำแม่กลอง

ราว 5,000 ปีมาแล้ว พบหลักฐานบรรพชนชาวสุวรรณภูมิ บริเวณเทือกเขาสะแกกลำน้ำแควน้อย-ใหญ่ (เขตจังหวัดกาญจนบุรี-ราชบุรี) ที่จะมีพัฒนาการเป็นบรรพชนชาวสยามสุวรรณภูมิลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรี ต่อไป

ขณะนั้นมีชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กอยู่บริเวณอีสานและสองฝั่งโขง เช่น ที่บ้านโนนนกทา จังหวัดขอนแก่น แล้วยังพบที่อื่นๆ อีก

ยุคนี้พื้นที่ส่วนมากของจังหวัดราชบุรี จังหวัดนครปฐมและจังหวัดสมุทรสงครามยังเป็นทะเล มีทั้งทะเลน้ำเค็มและทะเลโคลนตม

โครงกระดูกบรรพชนคนสุวรรณภูมิยุคแรกเริ่มที่นักโบราณคดีไทย-เดนมาร์ก ขุดพบบริเวณลุ่มน้ำแควน้อย ตำบลบ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี

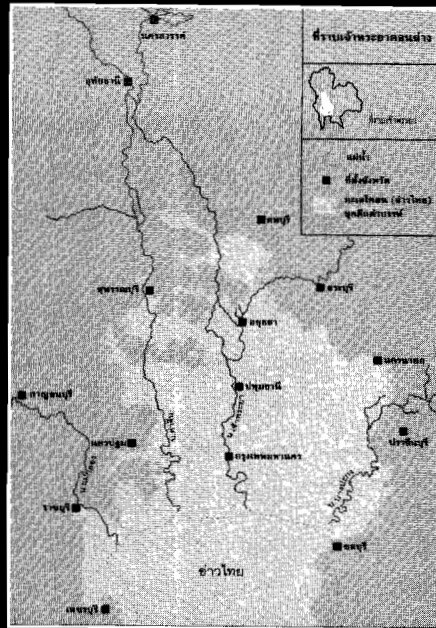
2

**4,000 ปีมาแล้ว
แรกมีชุมชนหมู่บ้าน
อยู่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน**

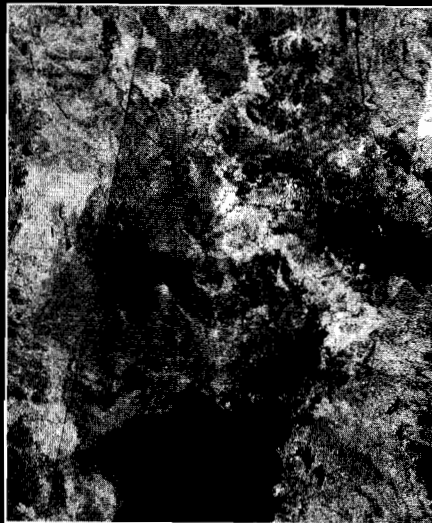
ราว 4,000 ปีมาแล้วหรือก่อนหน้านั้น บรรพชนชาวสยามลุ่มน้ำแม่กลอง ตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนหมู่บ้านทั้งบริเวณหุบเขาและทุ่งราบใกล้ทะเล รวมถึงที่ดอน (เกาะ) ชายฝั่งทะเลที่เริ่มมีโคลนตกตะกอนทับถมตามธรรมชาติแผ่ขยายออกไปเรื่อยๆ

ชุมชนสำคัญอยู่แม่กลองตอนบนริมลำน้ำแควน้อย อยู่บ้านเก่า เรียก วัฒนธรรมบ้านเก่า (ตำบลจรเข้เผือก จังหวัดกาญจนบุรี) รู้จักทำภาชนะดินเผาและถลุงโลหะ ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียง (กาญจนบุรี) ไหลไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ไหลลงกวนคดโค้งไปทางอำเภอเมืองและออกทะเล ที่อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ยังมีร่องรอยลำน้ำเก่า คือลำน้ำทัพหลวงและลำพะเนียงแตกทุกวันนี้

ลำน้ำแม่กลองยกค้ำ
 นาวาไฟไหลลงลำวโตนทาง
 จึงไฟโดยครปฐม
 แผนที่แสดงขอบเขต
 "ทะเลโตนคม" ยุคศึก
 ต้ายรพ สุวรรณภูมิอยู่ทาง
 คชนามของลำวโตนทุกวันนี้
 (เก็บปรุงจาก จากห้อง
 ภาควาสู้พื้นแผ่นดินไทย.
 สำนักคณะกรรมการวิจัย
 แห่งชาติ. 2534)

ภาพถ่ายจากดาวเทียม
 จำลองขึ้นใหม่เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้า
 พระยาฯยังเป็นทะเลโตน
 หมด ราว 3,000 ปีมาแล้ว

3

3,000 ปีมาแล้ว
มีชุมชนบรรพบุรุษ
ชาวแม่กลอง

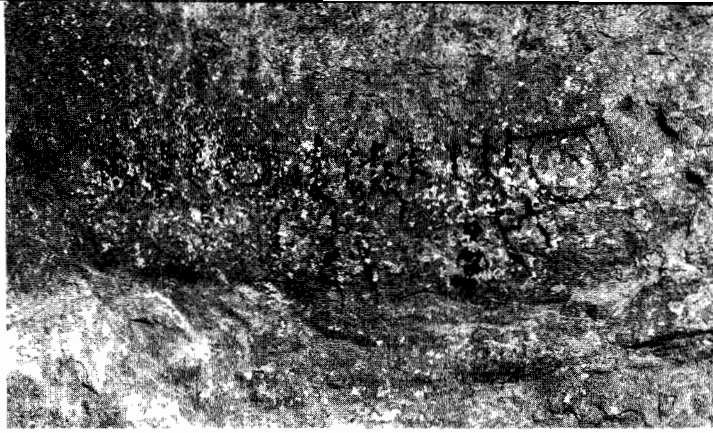
ราว 3,000 ปีมาแล้ว มีชุมชนหมู่บ้านกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ในบริเวณหุบเขาและทุ่งราบทั่วประเทศไทยและใกล้เคียง น้ำทะเลลดลงกว่าเดิม

ทะเลอ่าวไทยมีตะกอนทับถมหนาแน่นเป็นทะเลโคลนตม บางแห่งเป็นที่ดอนกว้างขวางอยู่กลางทะเลโคลนตม เช่น บ้านโพหัก (อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี) มีผู้คนตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีหัวหน้าชุมชนเป็นชนชั้นปกครองใช้สัญลักษณ์ “จักรหิน” (แผ่นหินเป็นวงกลม มีรูใหญ่ขอบนอกเป็นหยักๆ) มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนอื่นที่อยู่ห่างไกลทางทะเล

ครั้งนั้นยังมีชุมชนบริเวณที่ดอนในหุบเขาด้านทิศตะวันตก กระจายกว้างขวาง เช่น บ้านหนองแซ่เสา (อำเภอเมือง) และเขตอำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี

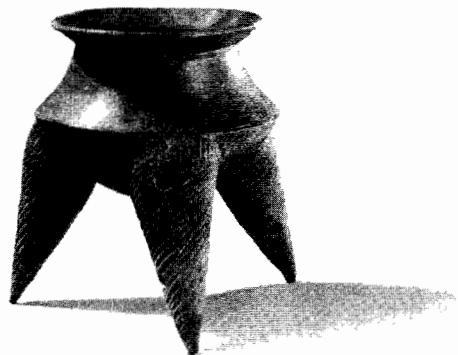
คนบางชุมชนหมู่บ้านเป็นชนเผ่าพื้นเมืองมาแต่เดิม แต่บางแห่งเคลื่อนย้ายจากที่อื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่ง เช่น จากทิศตะวันออกแถบ กวางตุ้ง-กวางสี-เวียตนาม ฯลฯ เริ่มมีการแลกเปลี่ยนค้าขายกับคนภายนอกที่อยู่ห่างไกล ทำให้บริเวณรอบๆ ทะเลโคลนตมอ่าวไทย โดยเฉพาะชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง และบริเวณต่อเนื่อง เช่น ที่คอนตาเพชร (อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) จนถึงอู่ทอง (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) ฯลฯ อยู่บนเส้นทางคมนาคมแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของระหว่างตะวันตก-ตะวันออก

พ่อค้านักผจญภัยจาก “ตะวันตก” เช่น อินเดีย เปอร์เซีย

ชุมชนบรรพบุรุษชาวแม่กลอง ราว 3,000 ปีมาแล้ว มีในภาพเขียนสีที่ถ้ำตาควง บ้านวังกุดา ตำบลช่อสะเคา อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เป็นรูปขบวนแห่ในพิธีกรรม มีคนแบกหาม รูปกลมๆ คล้ายมโหรีทีก มีรูปคนแสดงอวัยวะเพศชายและไม่แสดงอวัยวะเพศ (หญิง) รวมทั้งมีรูปแสดงท่าร่วมเพศของหญิงกับชาย

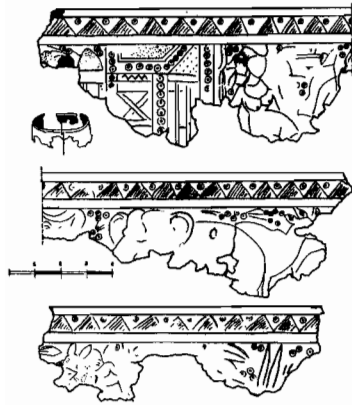
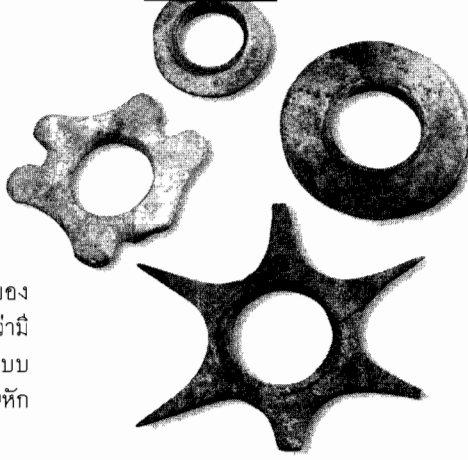
ภาชนะดินเผาที่มีสามขา บางทีเรียกว่า “หม้อสามขา” พบบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนที่บ้านเก่า อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี แล้วยังพบกระจายลงไปทางภาคใต้ถึงมาเลเซีย แสดงว่าคนยุคนี้มีการเคลื่อนย้ายไปๆ มาๆ ติดต่อกันทั้งใกล้ๆ และไกลๆ และทั้งทางบกและทางทะเล

(อิหร่าน) อาหรับ (อิรัก) ฯลฯ เดินทางเข้ามาทางทะเลอันดามัน ขึ้นบกทางฝั่งพม่า (มอญ) แล้วเดินบกข้ามช่องเขามาถึงลุ่มน้ำแม่กลอง ขณะเดียวกันก็มาจาก “ตะวันออก” เช่น ฮั่น (จีน) ที่อยู่ทางเหนือลุ่มน้ำแยงซีเกียง กับจ้วง (เจ๊ก) ที่อยู่ทางใต้ลุ่มน้ำแยงซีเกียง (กวางตุ้ง-กวางสี) ฯลฯ ผ่านบริเวณสองฝั่งโขงลงมาทางหนึ่ง กับเลียบชายฝั่งทะเลผ่านเวียดนามและเขมรเข้าถึงอ่าวไทยอีกทางหนึ่ง

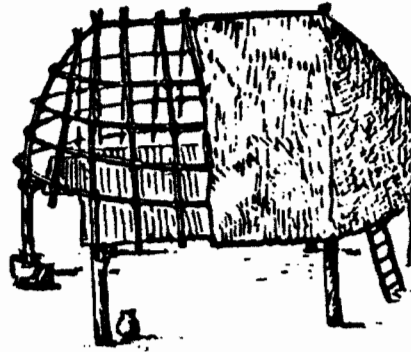
บรรดาพ่อค่านักผจญภัยต่างเรียกดินแดนนี้ด้วยชื่อต่างกัน แต่ความหมายคล้ายคลึงกัน เช่น ชาว “ตะวันตก” เรียกบริเวณที่มาแลกเปลี่ยนค้าขายด้วยภาษาสันสกฤตว่า สุวรรณภูมิ แล้วชาวฮั่นเรียกด้วยภาษาฮั่นว่า จินหลิน (หรือ กิมหลิน) ล้วนหมายถึงแผ่นดินทองหรือแหลมทองอันอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุ และพืชพันธุ์ธัญญาหารที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ

“จักรหิน” สัญลักษณ์ผู้เป็นใหญ่ของ
ชาติพันธุ์ที่ตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชน แสดงว่ามี
การจัดระเบียบการปกครองอย่างเป็นระบบ
วัตถุเหล่านี้ขุดพบที่ลุ่มน้ำแม่กลอง บ้านโพหัก
อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

ผู้หญิง-ช้าง คัดลอกจากสาย
สลักบนภาชนะสัมฤทธิ์ ยุคสุวรรณภูมิ
เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว แสดงให้เห็น
ชีวิตวัฒนธรรมของคนในชุมชนดึก
ดำบรรพ์ พบที่ลุ่มน้ำแม่กลอง บริเวณ
เขาจุมูก อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี

เรือนเสาสูงของชุมชนยุคแรกๆ นัก
โบราณคดีจินตนาการจากหลุมเสาที่ขุดพบ
บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง บ้านหนองแซ่เสา
ตำบลหินกอง อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

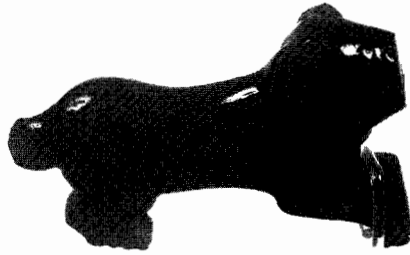

เครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องราง ของบรรพชนสุวรรณภูมิ อายุราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว พบบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ที่บ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี กับที่เมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ผู้หญิงชมพู่ทวีป ลายสลักบนภาชนะสัมฤทธิ์

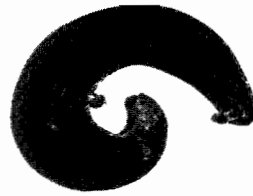
ภาชนะสัมฤทธิ์ มีลวดลายสลักเป็นรูปควาย

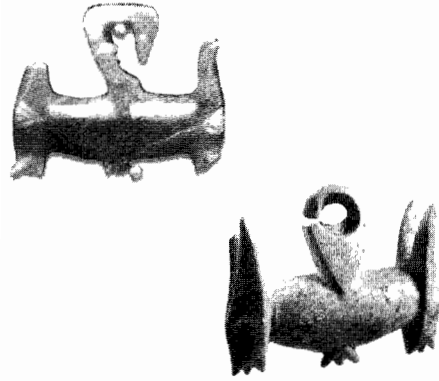
สิ่ง ทำจากหินคาร์เนเลียน เป็นสิ่งแบบชมพู่ทวีป

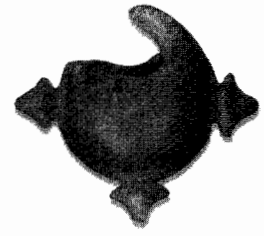
นกยูงสัมฤทธิ์

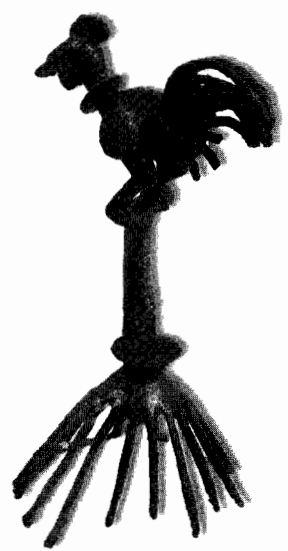
ขดแก้ว

เครื่องประดับมีสองหัว ยุคสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว พบที่บ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ทำมาจากหินมค่า คล้ายรูปสัตว์สองหัว พบมากตามชุมชนชายทะเลในสุวรรณภูมิ แสดงให้เห็นถึงการติดต่อทางทะเล ระหว่างบ้านเมืองตามเกาะและชายทะเลในภูมิภาคนี้ มีแหล่งผลิตอยู่ที่เวียดนามตอนกลาง ในวัฒนธรรมชาฮวิน

ลิง-ลิง-โอ ยุคสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว เครื่องประดับทำจากหินเนไฟไรต์ เป็นรูปห้วงกลม ที่ขอบห้วงมีปุ่มยื่นออกมาสามปุ่ม พบที่เมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ไก่-สุ่ม ห่อคั่วยี่สามฤทธิ์ ยุคสุวรรณภูมิ เมื่อ 3,000 ปีมาแล้ว ชุมชนยุคนี้มักยกองไก่เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ พบที่บ้านคอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

4

หลัง พ.ศ. 1 พระเจ้าอโศกส่งพระสงฆ์ มาถึงสุวรรณภูมิ ที่แม่กลอง

ราว 2,500 ปีมาแล้ว บรรพชนชาวสุวรรณภูมิจากที่ต่างๆ เช่น จากแม่กลองตอนบนลุ่มน้ำแควน้อย-แควใหญ่ (กาญจนบุรี) เริ่มรวมกลุ่มเป็นชุมชนเล็กๆ กระจายอยู่ตามที่ดอนป่าชายเลนบริเวณจังหวัดราชบุรีปัจจุบัน

ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย ราว 80 ปีก่อน พ.ศ. 1 (หรือราว พ.ศ. 2549 + 80 ปี เท่ากับ 2629 ปีมาแล้ว) พระพุทธเจ้าประสูติที่สวนลุมพินีวันเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ขณะนั้นบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างยังเป็นที่ดอนชายทะเลโคลนตมของอ่าวไทย มีบรรพชนชาวสุวรรณภูมิลุ่มน้ำแม่กลอง อาศัยอยู่กระจัดกระจาย บ้างร่อนเร่แสวงหาอาหารตามป่าชายเลน บ้างตั้งหลักแหล่งบนที่ดอนชายเลนเป็นชุมชนชั่วคราวขนาดย่อยๆ ฯลฯ แต่ยังไม่เป็นชุมชนเมือง

ชุมชนเมืองที่สำคัญของลุ่มน้ำแม่กลอง ยุคนี้มีอยู่ทางดอนตาเพชร (กาญจนบุรี) อุทอง (สุพรรณบุรี) โพหัก (ราชบุรี) ฯลฯ มีเทคโนโลยีขั้นสูงถลุงโลหะแล้วหลอมสัมฤทธิ์ ด้วยวิธีเทโลหะร้อนๆ ไล้ขี้ผึ้ง หรือ lost wax (เช่นเดียวกับเทคโนโลยีในวัฒนธรรมบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี)

พ.ศ. 1 เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะนั้นบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนนี้เป็นที่รู้จักมาก่อน แล้วในนามสุวรรณภูมิ มีชุมชนใหญ่ที่ดอนตาเพชร (กาญจนบุรี) ต่อเนื่องถึงอุทอง (สุพรรณบุรี) เป็นศูนย์การแลกเปลี่ยนค้าขายกับชาวต่างชาติที่มาจากภายนอก “ตะวันออก-ตะวันตก”

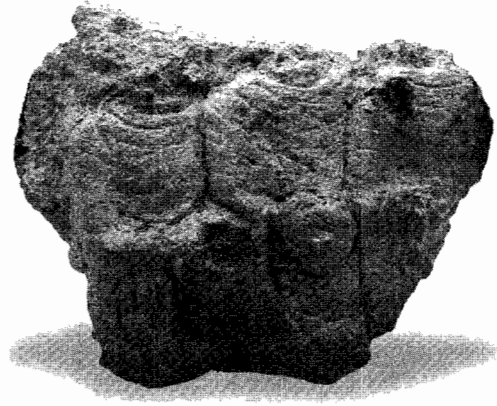

เรือเดินทะเลเลียนขายฝั่งในตราดินเผา พบบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ที่เมืองนครชัยศรี หรือเมืองนครปฐมโบราณ (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร) แสดงว่าผู้คนยุคนี้ต้องรู้จักการเดินเรือทะเลเป็นอย่างดี มีการติดต่อค้าขาย กับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง ตามเส้นทางคมนาคมทางทะเลและแม่น้ำท่าจีน โดยเฉพาะแม่น้ำแม่กลองที่มีปากน้ำอยู่ทางนครชัยศรี (นายเสรี นิลประพันธ์ เขียนลายเส้นจากรูปในตราดินเผา)

พระเจ้าอโศกส่งพระสงฆ์ 2 รูป คือ โสณะเถระ กับ อุตตระเถระ มาเผยแผ่พุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ (พร้อมกับส่งไปที่อื่นๆ อีกหลายทิศทาง) มีบันทึกในเอกสารลังกาชื่อ มหาวงศ์ แต่ไม่ระบุเรื่องสร้างสถูปเจดีย์องค์แรก

พระเจ้าอโศกครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 218-255 (ร่วมยุคกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ กษัตริย์กรีก ระหว่าง พ.ศ. 213-220) รู้จักชื่อสุวรรณภูมิจากพ่อค้านักผจญภัยว่ามีผู้คนชุมชนบ้านเมืองก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับฮั่น (จีน) ผู้ยิ่งใหญ่ทางตะวันออกได้

เอกสารโบราณของชมพูทวีป (อินเดีย) และลังกาทวีป (ศรีลังกา) ไม่ได้ระบุบริเวณที่พระสงฆ์ 2 รูปขึ้นบกเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นแห่งแรก แต่หลักฐานประวัติศาสตร์โบราณยืนยันว่าบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน ตั้งแต่ดอนตาเพชร (อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี) ต่อเนื่องถึงอุทอง (อำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่สุด ก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่สุดขณะนั้น และเก่าสุดก่อนยุคพระเจ้าอโศก แล้วสืบเนื่องถึงยุคพระเจ้าอโศก (แต่บริเวณนครปฐมยังเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายตามที่ดินชายเลนทะเลโคลนตม)

ภิกษุสาวก 3 รูป ครอบจักรวาล ถือบาตร ทำทำมณฑปาศ ประติมากรรมดินเผา พบบริเวณคูน้ำแม่กลอง-ท่าจีน ที่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นหลักฐานเก่าสุดที่แสดงว่ามีพระสงฆ์ในดินแดนสุพรรณภูมิ

5

หลัง พ.ศ. 500 แม่กลองตอนบน มีเมืองอู่ทอง (สุพรรณบุรี)

ราว พ.ศ. 500 หรือหลังจากนั้นไม่นานนัก ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน ที่ดอนตาเพชร-อู่ทอง (กาญจนบุรี-สุพรรณบุรี) ยอมรับนับถือพุทธศาสนาสืบจากพระโสณะกับพระอุตตระ พร้อมกับศาสนาพราหมณ์ในคราวเดียวกัน ทำให้ชุมชนเติบโตขึ้นเป็นเมืองใหญ่ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอู่ทอง (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) นับเป็นบ้านเมืองเก่าแก่ที่สุดของบริเวณที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลาง ทางต้นน้ำแม่กลอง (ขณะนั้นยังไม่มีแม่น้ำท่าจีน)

เริ่มมีศาสนสถาน ปูนปั้น และประติมากรรม เป็นรูปเคารพทางศาสนา เช่น ธรรมจักร พระพุทธรูป ฯลฯ ส่วนบริเวณนครปฐมยังเป็นชุมชนป่าชายเลนอยู่ห่างไกลไปทางชายทะเลโคลนตมของเมืองอู่ทอง

เอกสารจีนเรียกบริเวณอู่ทอง ว่าจินหลิน หรือ กิมหลิน แปลว่าดินแดนทอง ตรงกับชื่อในคัมภีร์ลังกา-อินเดียว่าสุวรรณภูมิ

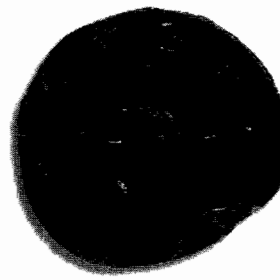
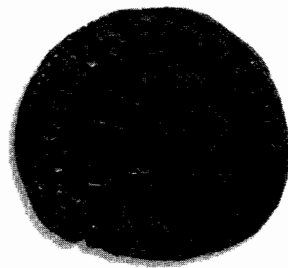
สิ่งของอายุ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้วพบที่ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน

ตราประทับดินเผาสัญลักษณ์ทางศาสนา-การเมือง ประกอบอักษรจารึกพบที่เมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

สร้อยลูกปัดทองคำพร้อมจี้สัญลักษณ์ของผู้มีอำนาจทางการเมืองพบที่เมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

เหรียญโรมัน พบที่เมืองอู่ทอง อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี นักโบราณคดีกรมศิลปากรอธิบายว่า ด้านหน้ามีรูปพระพักตร์ด้านข้างของจักรพรรดิซีซาร์ วิกโตรินุส (กษัตริย์โรมัน ครองราชย์ ระหว่างปี พ.ศ. 812-814) สวมมงกุฎยอดแหลมเป็นแจก มีตัวอักษรล้อมรอบอยู่ริมขอบของเหรียญ IMP C VICTORINUS PF AUG ซึ่งเป็นคำย่อของ Imperator Caesor Victorinus Pius Felix Auguste แปลว่า จักรพรรดิซีซาร์ วิกโตรินุส ศรีทธา ความสุข เป็นสง่า ส่วนด้านหลังของเหรียญเป็นรูปของเทพีอาธีนา (รูปและคำอธิบายของกรมศิลปากร)

6

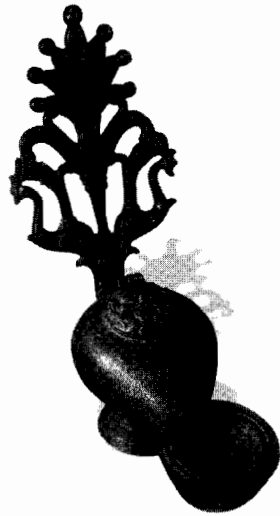
หลัง พ.ศ. 1000 แรกมีเมืองนครปฐมโบราณ อยู่ริมทะเลโคลนตม

ราว พ.ศ. 1000 บริเวณจังหวัดนครปฐมที่มีชุมชนหมู่บ้านขนาดเล็กกระจุกกระจายอยู่ก่อนนานมาแล้ว ก็เติบโตขึ้นเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ใกล้ทะเล แทนเมืองอู่ทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) เพราะความเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิประเทศ ทะเลโคลนตมแต่เดิมกลายเป็นที่ดอนไร่นามากขึ้น กว้างขวางขึ้น

เส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เคยมีมาก่อนเปลี่ยนไป ที่เคยเป็นทางน้ำกว้างใหญ่ก็แคบลงเป็นแม่น้ำที่ต่อไปจะเรียก ทำจัน ทำให้เมืองอู่ทองอยู่ห่างทะเล บริเวณนครปฐมอยู่ใกล้ทะเล มีลำน้ำแม่กลองไหลผ่านเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณที่สูงทางตะวันตก จนถึงทะเลอันดามัน ศูนย์กลางคมนาคมการค้าจึงเลื่อนลงมาอยู่ที่นครปฐม มีคนนานาชาติเข้ามาติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายทั้งทางบก-ทะเล ผ่านลงมาทางลำน้ำแม่กลอง และเข้ามาทางลำน้ำทำจัน

แต่เมืองอู่ทองยังดำรงสืบต่อมามีได้กว้างเปลา่ เพียงแต่ลดความสำคัญลงเรื่อยๆ ขณะที่นครปฐมก็เติบโตเป็นเมืองใหญ่ที่ทวีความสำคัญขึ้นแทนที่เรื่อยๆ แล้วสืบเนื่องคติพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าอโศกจากเมืองอู่ทองมาไว้ที่เมืองนครปฐมโบราณ

เมืองนครปฐมโบราณมีชื่อในเอกสารจีนว่า “หลังยะสิว” หรือ “หลังเกียจ” แต่ไม่พบจารึกนามจริงเป็นภาษาอื่นได้อีกเลย ประชากรมีหลายเผ่าพันธุ์ตั้งหลักแหล่งปะปนกัน มีทั้งคนพื้นเมืองดั้งเดิมในตระกูลมอญ-เขมร, ชาว-มลายู ฯลฯ รวมทั้งตระกูลไทย-ลาว แต่ยังไม่เรียกตัวเองว่า “คนไทย”

ตะเกียงโรมันจากดินแดนห่างไกลไปทางตะวันออกกลาง พบที่บนเส้นทางคมนาคมบริเวณลำน้ำแม่กลองที่ ตำบลพงดึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี

อาหรับ ลายเส้นรูปใบหน้าชาวอาหรับบนแผ่นอิฐสมัยทวารวดี พบที่เจดีย์จุลประโทน เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

คนชาติภาษาต่างๆ ที่เดินทางเข้ามาแลกเปลี่ยนค้าขายสิ่งของกับภูมิภาคสุวรรณภูมิสืบเนื่องถึงสมัยหลังๆ มีหลักฐานปูนปั้นรูปหน้าคนชาติภาษา พบทั่วไปตั้งแต่เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี ฯลฯ

7

หลัง พ.ศ. 1100 ยุค “ทวารวดี-ศรีวิชัย” ลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน

ราว พ.ศ. 1100 เป็นต้นมา บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองทั้งเขตทะเลโคลนตมและเขตที่ดอนเชิงเขา เป็นส่วนหนึ่งของรัฐใหญ่ มีศูนย์กลางอยู่เมืองนครปฐมโบราณ แต่มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาสำคัญอีกแห่งหนึ่งอยู่ทางลุ่มน้ำแม่กลองที่เขางู (เขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี) มีภาพสลักพระพุทธรูปพร้อมจารึกอยู่ในถ้ำด้วย

ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ระหว่างเมืองนครปฐมโบราณกับเมืองราชบุรียุคแรกๆ ยังมีแสดงให้เห็นในนิทานเรื่องพญางงพญาพาน ว่าพญางงครองอยู่นครไชยศรี แต่พญาพานเป็นลูกเลี้ยงเจ้าเมืองราชบุรี

เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองขนาดใหญ่ระดับรัฐ คุมการค้าทั้งภายนอกไปทางทะเลกับภายในไปทางแม่น้ำลำคลอง ส่งผลให้มีบ้านเมืองบริวาร (หรือเมืองท่า) ลุ่มน้ำแม่กลองเกิดขึ้น เช่น พงตึก (ที่อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี) และที่สำคัญคือ เมืองคูบัว (ที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี) ฯลฯ นับถือพระพุทธรูปนิกายเถรวาท (หินยานใช้ภาษาบาลี) ขณะเดียวกันก็นับถือนิกายसरรวาสตวาทิน (ใช้ภาษาสันสกฤต) ไปพร้อมกันด้วย มีจารึกด้วยตัวอักษรปัลลวะ (คฤนท์) จากอินเดียใต้ (ทมิฬ) เป็นคาถาหัวใจพระพุทธรูปขึ้นต้นว่า เย ธัมมา ฯ เรียกภายหลังว่า จารึก เย ธัมมา

มีผู้เรียกภายหลังว่าเป็นยุคทวารวดีบ้าง ยุคศรีวิชัยบ้าง แต่ยังไม่ยุติว่าศูนย์กลางของทวารวดี-ศรีวิชัย อยู่ที่ไหนแน่? ที่กล่าวขวัญ

ภาพสลักหินบนผนังถ้ำ เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท แบบทวารวดี (ศรีวิชัย) ราวหลัง พ.ศ. 1000 มีศิลาจารึกกำกับด้วย พบในถ้ำเทือกเขาสูง จังหวัดราชบุรี บริเวณลำน้ำแม่กลอง แสดงว่า บริเวณนี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทาง พุทธศาสนา มาแต่ครั้งนั้น

ฐานสรูปเจดีย์ขนาดใหญ่ ฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้ายุคทวารวดี (ศรีวิชัย) ราวหลัง พ.ศ. 1000 อยู่กลางเมืองคูบัว ปัจจุบันคือวัดโขลงสุวรรณคีรี อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นบริเวณชายทะเลโคลนตม มีลำน้ำแม่กลอง (สายเก่า) ไหลผ่านเป็นเส้นทางคมนาคมสู่ทะเลอ่าวไทย ผ่านลงไปทางเขตจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งขณะนั้นยังเป็นทะเลโคลนตม (เหมือนคอนหอยตลอดทุกวันนี้)

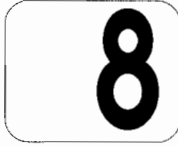
หลังฐานนี้แสดงว่าเมืองคูบัวเมื่อก่อน พ.ศ. 1000 เป็นเมืองใหญ่ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย มีการค้าทางทะเลกว้างขวาง ทำให้มีความมั่งคั่งจากการค้าทางทะเลนั้น แล้วจะสืบเนื่องต่อไปเป็นเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม ฯลฯ

กันกว้างขวางล้วนเป็นข้อสันนิษฐานที่คลุมเครือเชื่อถือทั้งหมดยังไม่ได้ แต่พยานหลักฐานหนักแน่นคือขนาดของเมืองนครปฐมโบราณ มีลำน้ำบางแก้วผ่ากลางคล้าย “เมืองอกแตก” เส้นผ่าศูนย์กลางของเมืองราว 3 กิโลเมตรถือว่ามีความกว้างขวางใหญ่โตที่สุดยิ่งกว่าเมืองอื่นใดในสุวรรณภูมิของภูมิภาคอุษาคเนย์ยุคเดียวกันทั้งบริเวณผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะ แสดงให้เห็นความสำคัญที่มีเหนือบ้านเมืองอื่นๆ และเหมาะสมกับศูนย์กลางวัฒนธรรมทวารวดี-ศรีวิชัย มากที่สุดในสุวรรณภูมิ

นอกจากนั้น ยุคนี้ยังสร้างสถูปเจดีย์ทรงกลมฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่โตอยู่นอกเมืองด้านทิศตะวันตก มีชื่อเรียกสมัยหลังๆ อย่างยกย่องว่า มหาธาตุหลวงบ้าง พระธมบ้าง (ธม เป็นคำเขมร แปลว่าใหญ่โต) ปัจจุบันเรียกพระปฐมเจดีย์ มีผู้เคารพนับถือสืบเนื่องตั้งแต่แรกสร้างราว พ.ศ. 1100 จนทุกวันนี้

ในยุคนี้มีชื่อ “สาม” หมายถึงคนพวกหนึ่งใช้ภาษาตระกูลไทย-ลาว เป็นภาษากลางทางการติดต่อค้าขาย ทำให้น่าเชื่อว่า ชื่อ สาม คือ สยาม ในสมัยต่อไป

หลัง พ.ศ. 1500 แม่กลองสายใหม่ ไหลลงทางสมุทรสงคราม

เมืองคูบัวทางลุ่มน้ำแม่กลอง (ที่จังหวัดราชบุรี) ยังคงเป็นเมืองท่าค้าขายชายฝั่งทางทะเลสืบมา จนหลัง พ.ศ. 1600-1700 ถึงโรยราแล้วรกร้างไปเพราะมีเมืองราชบุรีเกิดขึ้นมาแทน

พ.ศ. 1500 ลักษณะการค้าขนานาชาติทางทะเลเปลี่ยนไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าทางทะเลกับจีน

สภาพภูมิประเทศก็เปลี่ยนแปลงเป็นที่ดอนมากขึ้น ฝั่งทะเลห่างไกลออกไป ลำน้ำแม่กลองที่เคยไหลลงทางตะวันออกเฉียงใต้ไปทางเมืองนครปฐม ก็เปลี่ยนทางไหลตรงลงทิศใต้ ออกอ่าวไทยสืบเนื่องถึงปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่มีบ้านเมืองทางจังหวัดสมุทรสงคราม)

ส่วนแม่น้ำท่าจีนแคบลง เมืองนครปฐมโบราณกลายเป็นเมืองภายในท่าไกลทะเล แล้วมีบ้านเมืองอื่นเติบโตเพิ่มขึ้นแทนที่ เช่น ละโว้-อโยธยาศรีรามเทพ (ลพบุรี-อยุธยา) สุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) เพชรบุรี ฯลฯ

ศูนย์กลางการคมนาคมค้าขายย้ายไปอยู่ทางปากตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา เช่น เมืองละโว้ (จังหวัดลพบุรี) เพราะมีแม่น้ำเจ้าพระยากว้างขวางใหญ่โตกว่า ลำภาเข้าออกสะดวกกว่า อำนาจทางการเมืองก็กว้างขวางกว่า เพราะเป็นเครือญาติกับอาณาจักรกัมพูชาที่ทะเลสาบเมืองเสียมเรียบ กับบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขง (อีสานและลาว) แล้วยังขยายเครือข่ายขึ้นไปถึงลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำสาละวิน ฯลฯ ล้วนเป็นเหตุให้เมืองนครปฐมโบราณลดความสำคัญ แล้วโรยรกร้างไป

แต่สถูปใหญ่มหาธาตุหลวง หรือพระธม ยังศักดิ์สิทธิ์สืบเนื่อง มีผู้คนบ้านเมืองยุคหลังๆ เดินทางไปนมัสการไม่ขาด จึงเรียกนามต่อเนื่องมาในจารึกสมัยหลังๆ

วงศุริยคนตรีผู้หญิงล้วนในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เมื่อราวหลัง พ.ศ. 1000 บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง พบหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในขณะนี้คือภาพปูนปั้นฐานเจดีย์ที่เมืองคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เป็นรูปนักแสดงและนักร้อง “ผู้หญิง” ทั้งหมดรวม 5 คน คือ

บรรเลงพิยะหรือพินน้ำเต้า 1 คน บรรเลงพินห้าสาย 1 คน ดึงรับ 1 คน ตีฉิ่ง 1 คน และนักร้องขับลำ 1 คน

พนักงาน “ศุริยคนตรี ๕ นาง” นั่งพับเพียบเรียบร้อยเป็นชาววังนางกำนัล เก็บหัวเข่ามิดชิด แต่ไม่มีตนม เพราะไม่สวมเสื้อ หากมีเพียงท่อนสไบพาดคล้องบ่าไว้ อันเป็นประเพณีท้องถิ่นในภูมิภาคนี้

ประเพณีให้ผู้หญิงบรรเลงเครื่องมือนับร้อยเพลงนั้น มีอยู่แล้วตั้งแต่ยุคสุวรรณภูมิหรือก่อนนั้น ดังกรณีกลุ่มชนบางเผ่าพันธุ์ในภูมิภาคนี้เชื่อว่าหน้าที่บรรเลงบรรเลงคนตรีเป็นของผู้หญิงเท่านั้น ห้ามผู้ชายเป็นนักดนตรี

ด้วยระบบความเชื่อดังกล่าว จึงต่อเนื่องมาเป็นแบบแผนศุริยคนตรี 5 นาง (สกุลช่างทวารวดี) ในภาพปูนปั้นที่เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี

แบบแผนศุริยคนตรีปูนปั้นที่เมืองคูบัว มีพัฒนาการเกี่ยวข้องกับจารึกศาลเจ้าลพบุรี จังหวัดลพบุรี (ราวพุทธศตวรรษที่ 16) ที่ ระบุว่าบรจกษัตริย์ทำศุริยหญิงเป็น “นางระบำ ๑ คน นักร้อง ๑ คน นักตีฉิ่ง ๑ คน นักตี ๑ คน” หน้าที่กระทำบ่าวเธอถวายรับใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 2) และจะเป็นต้นแบบมโหรีผู้หญิงในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์

(คำอธิบายสรุปจากหนังสือ *เรื่องราวทำเพลง ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ* พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2532)

9

หลัง พ.ศ. 1700 พุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน ยึดครองลุ่มน้ำแม่กลอง

การค้าระยะไกลทางทะเลกับจีนและที่อื่นๆ ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 1500 ทำให้ลุ่มน้ำแม่กลองทวีความสำคัญขึ้นเป็นทวีคูณ แล้วสืบเนื่องความสำคัญไม่ขาดสาย

แต่บริเวณตอนล่างเป็นแผ่นดินเกิดใหม่จากการทับถมของโคลนตะกอนเมื่อหลายพันปีมาแล้ว ทำให้ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างเปลี่ยนแปลงจากสายเก่าเป็นสายใหม่ที่เป็นอยู่ปัจจุบัน ส่งผลให้บ้านเมืองรุ่นเก่าโรยราลงไป แล้วเกิดบ้านเมืองรุ่นใหม่ขึ้นบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองสายใหญ่ คือ เมืองราชบุรี (ที่อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี) เมืองโกสินารายณ์ (ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) เมืองสิงห์ กับ เมืองครุฑ (ที่จังหวัดกาญจนบุรี)

บ้านเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ทุกเมืองทางลุ่มน้ำแม่กลองนี้ ล้วนยกย่องนับถือพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน เห็นได้จากศาสนสถานเป็นรูปปราสาทหรือปรางค์อย่างกัมพูชากับมีรูปเคารพพระโพธิสัตว์ ตามแบบที่มีอยู่ในเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองพระนครหลวง (นครธมในกัมพูชา) ยุคเดียวกันนี้ยังมีเมืองอื่นๆ ในลุ่มน้ำอื่นๆ ที่นับถือมหายานอย่างเดียวกันอีก เช่น เมืองเพชรบุรี (จังหวัดเพชรบุรี) เมืองไรรด (อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี) เนินทางพระ (อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี)

จะเห็นว่าลุ่มน้ำแม่กลองตลอดสายมีบ้านเมืองนับถือพุทธมหายานเป็นระยะๆ ตั้งแต่ต้นน้ำจนปลายน้ำ แสดงว่าใช้ลุ่มน้ำแม่กลองเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งเคลื่อนย้ายสิ่งของและสินค้าระหว่าง

ปราสาทวัดมหาธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
แล้วแปลงเป็นเทวราชสมัยหลัง

ตะวันออก-ตะวันตกคือ อ่าวไทยในทะเลจีนกับอ่าวมะตะมะในทะเลอันดามัน ผ่านช่องเขาบริเวณที่เรียกสมัยหลังต่อมาว่า ด่านเจดีย์สามองค์ (ที่อำเภอสังขละ จังหวัดกาญจนบุรี)

(บน) ปราสาทท่าแพงแดง พุทธสถานมหายาน อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี
(ล่าง) ปราสาทเมืองสิงห์ พุทธสถานมหายาน จังหวัดกาญจนบุรี

10

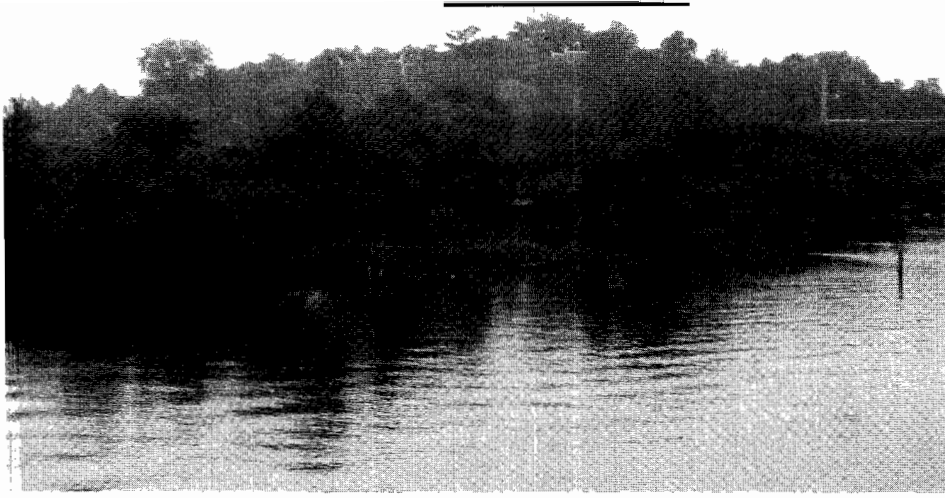
หลัง พ.ศ. 1800 พุทธศาสนาเถรวาท ยึดครองลุ่มน้ำแม่กลอง

คำสอนของเถรวาทจากลังกาวงศ์เปิดช่องให้ “ผู้มีบุญ” จากสามัญชนเติบโตขึ้นมีอำนาจทางเศรษฐกิจ-การเมือง ทำให้บ้านเมืองที่เคยยกย่องมหายานเปลี่ยนไปยกย่องเถรวาท แล้วปรับเปลี่ยนศาสนสถานจากมหายานเป็นเถรวาททั่วไปหมด รวมทั้งบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองมีหลักฐานชัดเจนและสำคัญมากอยู่ที่เมืองราชบุรี

เมืองราชบุรี มีชื่อเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในจารึกหลัง พ.ศ. 1800 นี้เอง (พบที่เขากบ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์) กล่าวถึงผู้แสวงบุญคณะหนึ่งเดินทางจากลังกามาขึ้นฝั่งทางเมืองมะริด แล้วเดินบกตามช่องเขาด่านสิงขร ผ่านลุ่มน้ำแม่กลองที่เมืองราชบุรีไปยังบ้านเมืองอื่นที่อยู่เหนือขึ้นไป แสดงว่าเมืองราชบุรีครั้งนั้นเป็นเมืองสำคัญที่สุดของลุ่มน้ำแม่กลอง แล้วสืบเนื่องความสำคัญต่อมาอีกนาน

ใต้เมืองราชบุรีลงไปเป็นชายฝั่งทะเลโคลนตมปากน้ำแม่กลอง มีบริเวณดินดอนและโชดหินเป็นโคกเนินเขาเตี้ยๆ โดดๆ มียอดเดี่ยวที่ภายหลังเรียก เขายี่สาร หรือยี่สาร ต่อมาชุมชนหมู่บ้านเรียก บ้านยี่สาร (อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม) มีผู้คนจาก กวางตุ้ง-กวางสีและเวียดนาม ล่องเรือเลียบชายฝั่งมาตั้งหลักแหล่งพร้อมตุ่มน้ำจืดขนาดใหญ่ ต่อมากลายเป็นชุมชนค้าขายชายฝั่ง ทำประมงชายฝั่งทะเลโคลนตม และเผาหินเผาถ่านจากไม้ขายเลน มีอาหารแห้งจากทะเลใส่เรือไปขายในพระนครศรีอยุธยา

บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนทางกาญจนบุรีเป็นดินแดนส่วน

เขายี่สาน เขาแห่งเดียวของจังหวัดสมุทรสงคราม ล้อมรอบด้วยลำน้ำกร่อยและป่าชายเลน ส่วนหมู่บ้านยี่สานก็อยู่รายรอบเขาสูงเล็กๆ แห่งนี้ มีวัดยี่สานอยู่บนเขา

ยี่สาน หรือ **ยี่สาร** เพี้ยนจากคำในภาษาจีนกลาง อาจารย์วรศักดิ์ มหัทธโนบล (แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) อธิบายว่า **อีซาน** บางสำเนียงว่า **ยี่ซาน** แต่สำเนียงจีนกวางตุ้งว่า **เหยียตซาน** จีนแคะว่า **ยิตซาน** ส่วนจีนแต้จิ๋วว่า **เจ็กซิว** ฯลฯ หมายถึงภูเขา 1 ลูก ที่มองเห็นโตๆ ตรงกับสภาพภูมิประเทศของบ้านยี่สารที่มีภูเขาเตี้ยๆ ลูกหนึ่งอยู่โตๆ กลางป่าชายเลน และเป็นหลักแหล่งตั้งเดิมแห่งหนึ่งของผู้คนพื้นเมืองจากกวางตุ้ง-กวางสี มาล้าเภาทงทะเลเลียบชายฝั่ง

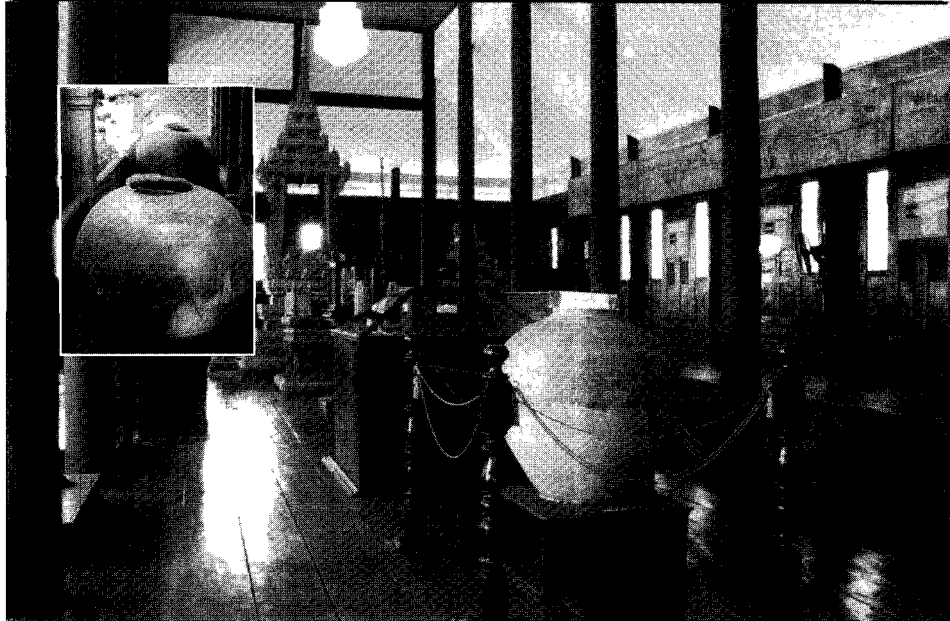
แต่บางคนว่าเพี้ยนจากคำในภาษาเปอร์เซียว่า **บารซาร์** ที่แปลว่าตลาด ซึ่งเคยเชื่อกันมาก่อนว่าเพี้ยนเป็นคำไทยว่า **ปาสาน** เมื่อเทียบเคียงสภาพแวดล้อมทั้งภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์แล้ว **ยี่สาร** เพี้ยนจากคำจีนมากกว่า

หนึ่งของรัฐสุพรรณภูมิ มีศูนย์กลางอยู่เมืองสุพรรณบุรี ในเอกสารจีนเรียก เสียน หรือ เสียม หมายถึงสยาม เป็นชื่อเรียกดินแดนตั้งแต่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ลงมาถึงลุ่มน้ำเจ้าพระยาปากตะวันตก

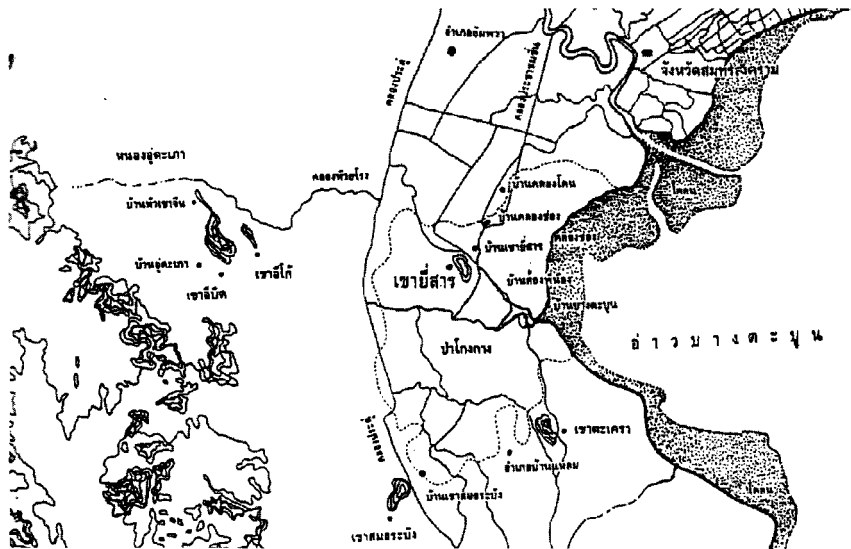
แต่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างทางเมืองราชบุรี (ต่อเนื่องถึงเมืองเพชรบุรี) มีลักษณะเป็น “แดนกลาง” ที่เกี่ยวข้องกับ 2 รัฐพร้อมกัน คือรัฐสุพรรณภูมิและรัฐละโว้ (ลพบุรี) มีศูนย์กลางอยู่เมืองละโว้-อโยธยาศรีรามเทพทางแม่น้ำเจ้าพระยา ในจดหมายเหตุจีนเรียก หลอหู

ราว พ.ศ. 1893 เมื่อรัฐสุพรรณภูมิกับรัฐละโว้ ร่วมกันสถาปนากฎหรือยุทธศาสตร์แล้ว ลุ่มน้ำแม่กลองก็เป็นส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา เริ่มมีผู้คนกระจัดกระจายลงมาจากเมืองคูบัว และเมืองราชบุรี มาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนแถบสองฝั่งแควอ้อมลุ่มน้ำแม่กลอง บริเวณที่จะเป็นเมืองแม่กลองและจังหวัดสมุทรสงครามต่อไปข้างหน้า

นับแต่ขึ้นไป ชาวสยามบางกลุ่มจะเริ่มสมมุติเรียกตัวเองว่า คนไทย เพราะใช้ภาษาไทยและเริ่มมีอักษรไทย เป็นภาษากลางในการสื่อสารติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกัน มีหลักฐานอยู่ในเอกสารยุคสมเด็จพระนารายณ์ฯ เช่น สมุทโฆษคำฉันท์ และจดหมายเหตุลาลูแบร์ ฯลฯ แสดงให้เห็นว่า ความเป็นคนไทย เกิดขึ้นจากการประสมประสานทางชาติพันธุ์หลายพวก แล้วสมมุติเรียกชื่อว่า “คนไทย” ให้ต่างจากคนอื่นที่อยู่ปะปนอยู่ด้วยกัน

(บน) โองเนื้อแกร่งขนาดใหญ่เคลือบสีน้ำตาลเข้มไม่ทราบแหล่งผลิตที่แน่นอน
 แต่จะนำเข้ามาจากจีน บางท่านเรียกตุ่มสุโขทัยเพราะเข้าใจว่าผลิตจากแหล่งเตา
 ในสุโขทัย โองขนาดใหญ่เหล่านี้เก็บรักษาไว้ที่ได้อุณหภูมิต่ำที่วัดเขายี่สาร
 (ล่าง) แผนที่แสดงตำแหน่งเขายี่สาร ใกล้ปากน้ำแม่กลองชายฝั่งอ่าวไทย (รูป-
 แผนที่จากหนังสือ **ชุมชนคนยี่สาร** พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2545)

11

หลัง พ.ศ. 1900 แรกมีบางข้างสวนนอก ที่ปากน้ำแม่กลอง

บริเวณแม่น้ำแม่กลองตอนล่างก่อนออกอ่าวไทยเป็นทะเลโคลนตม เมื่อ 3,000 ปีก่อน ต่อมาโคลนตมจากที่ต่างๆ ทับถมกันจนกลายเป็นที่ดอนมากขึ้น ผู้คนก็ตั้งหลักแหล่งถาวรได้โดยอาศัยประมงชายเลนเป็นที่ทำมาหากินแล้วมีชื่อเรียกภายหลังว่า บางข้าง

โคลนตมที่ถมทับจนเป็นที่ดอนขึ้นทางปากน้ำแม่กลองนี้ มีลักษณะอย่างเดียวกับบริเวณปากน้ำเจ้าพระยา ตรงที่จะมีบางกอกต่อไป คือเป็นดินอุดมสมบูรณ์ด้วยอาหารของพืชตามธรรมชาติ ส่งผลให้เป็นดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกเรียกสวนไม้ดอกไม้ผล นานเข้าก็มีผู้คนจากที่ต่างๆ เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน โดยเฉพาะกลุ่มเจ๊ก-จีน จากตอนใต้ของลุ่มน้ำแยงซี (กวางตุ้ง-กวางสี) เอาเทคโนโลยีทำสวนยกร่องเข้ามาพัฒนาตัดแปลงพื้นที่ทั้งปากน้ำแม่กลอง และปากน้ำเจ้าพระยาเป็นเรียกสวนผลไม้กว้างขวาง

ด้วยเหตุที่มีพัฒนาขึ้นเป็นเรียกสวนในเวลาเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน โดยกลุ่มชนที่จะเกี่ยวต้องเป็นเครือญาติกันต่อไปข้างหน้า จึงได้ชื่อคล้องจองกันว่า บางข้างสวนนอก บางกอกสวนใน

บริเวณบางข้าง (สวนนอก) ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม แต่ในยุคแรกเริ่มมีชุมชนหมู่บ้านราวหลัง พ.ศ. 1900 ครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง โดยเฉพาะฝั่งขวาที่มีคลองแควอ้อม หรือแม่น้ำอ้อม ซึ่งเป็นลำน้ำแม่กลองสายเก่าก่อนยุคทวารวดี (ศรีวิชัย)

คลองแควอ้อม หรือลำน้ำแม่กลองสายเก่า ไหลมาจากหน้า

วัดช้างเผือก

คลองบางช้าง

วัดอัมพวาเจติยาราม

บางช้าง มี 2 คำประกอบกัน คือ **บาง** กับ **ช้าง**

บาง เป็นคำพื้นเมืองสุวรรณภูมิ หมายถึงย่านหรือบริเวณ มีชุมชนอยู่ปากคลองหรือลำน้ำสายเล็กๆ ลึ้นๆ บางแห่งเป็นลำน้ำตันแต่บางแห่งเชื่อมกับลำน้ำสายอื่นก็ได้ เช่น **บางกอก** ในกรุงเทพฯ มีคลองเล็กๆ ที่เต็มไปด้วยต้นมะกอกขึ้นคลุมสองฝั่ง มีปากคลองอยู่ตรงวัดอรุณฯ ทุกวันนี้ (เดิมชื่อวัดมะกอก) ต่อมาขุดลอกให้กว้างเป็นทางเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือ-ใต้ (สายเก่า) น้ำเลยไหลทะลักกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา (สายใหม่) ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย (ฝั่งพยาบาลศิริราช) ถึงปากคลองบางกอกใหญ่ (วัดอรุณฯ)

ช้าง ได้ชื่อจากปรากฏการณ์จริงที่บริเวณนี้แต่ก่อนมีโขลงช้างป่ามาหาอาหาร มีผู้บันทึกคำบอกเล่าเรื่อง **วัดช้างเผือก** (ในหนังสือ **เที่ยววัดไทย ในจังหวัดสมุทรสงคราม** โดย **รศ.โกกรูช**

เมืองราชบุรีผ่านบ้านศรีเพชร เวียงทูน เกาะศาลพระบ้านท่าลาด บ้านเกาะมอญ ลงไปเขตอำเภอวัดเพลง (จังหวัดราชบุรี) ผ่านบ้านโรยหวี บ้านคลองบือ บางสะแก บางกุ่ม ไหลลงรวมเป็นแม่น้ำแม่กลองสายใหม่

แควอ้อมนี้ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อธิบายไว้ในงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ (เสนอต่อสถาบันดำรงราชานุภาพ กระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. 2540) ว่าเป็นลำน้ำที่สัมพันธ์กับเมืองคูบัวและเมืองราชบุรี นั่นคือบริเวณเกาะศาลพระและบ้านศรีเทพ เป็นบริเวณที่เรียกว่า เวียงทูน เป็นบริเวณที่มีลำน้ำห้วยชินศรีมาสมทบด้วย มีผู้พบซากเสากระโดง

ศิริพล พ.ศ. 2547) ความว่า

บริเวณตำบลบางช้างแต่เดิมเป็นป่าทึบเป็นที่อาศัยของ
โขลงช้างจำนวนมาก จึงได้ชื่อว่า**ตำบลบางช้าง** เล่าสืบทอดมา
ว่าบริเวณที่ตั้งวัดนี้เป็นที่หลบซ่อนอาศัยของช้างเผือก และ
ช้างธรรมดาในสมัยโบราณที่ทำสงครามต้องอาศัยช้างด้วย ยังมี
หลักฐานปรากฏอยู่คือ บริเวณที่ตั้งอุโบสถเดิมทรงไทยไม้สัก)
มีเสาตะลุงช้างสำหรับผูกช้าง ปัจจุบันดินได้ทับถมจนอยู่แถวหน้า
อุโบสถ

คลองช้างที่เรียกชื่อมาจนทุกวันนี้ ก็คือทางเดินของ
ช้างที่ลงมาอาบน้ำ และค้ำน้ำในลำแม่น้ำ มีความยาวประมาณ
600 เมตร (15 เส้น) ตั้งแต่หน้าอุโบสถเก่า ปัจจุบันได้ถูก
ถมไปหมดแล้ว เป็นบ้านเรือน ถนน ปลายคลองช้างจตกคลอง
บางพรหม

เรือจม พบและงมภาชนะดินเผาที่มาจากจีนแต่สมัยราชวงศ์ถัง ตอน
ปลายจนถึงสมัยราชวงศ์ซ้องและราชวงศ์หยวนมากมาย อีกทั้ง
บริเวณสองฝั่งน้ำก็พบโคกเนินโบราณสถานสมัยทวารวดี พบลูกปัด
และภาชนะดินเผาสมัยทวารวดีและลพบุรีทั่วไป

“สิ่งของเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เมืองคูบัวเคยเป็นเมืองท่าใน
สมัยทวารวดีและมีเรือค้าขายจากต่างประเทศแล่นขึ้นมาจากปาก
แม่น้ำเข้าคลองแม่น้ำอ้อมมายังเมืองคูบัว เมืองนี้คือเมืองราชบุรีเก่า
เพราะต่อมาได้ย้ายมาอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองตรงบริเวณที่ลำแม่น้ำอ้อม
และแม่น้ำแม่กลองมาสบกันเป็นเมืองราชบุรีที่มีอายุอยู่ในสมัยลพบุรี
ราวพุทธศตวรรษที่ 18 ลงมา

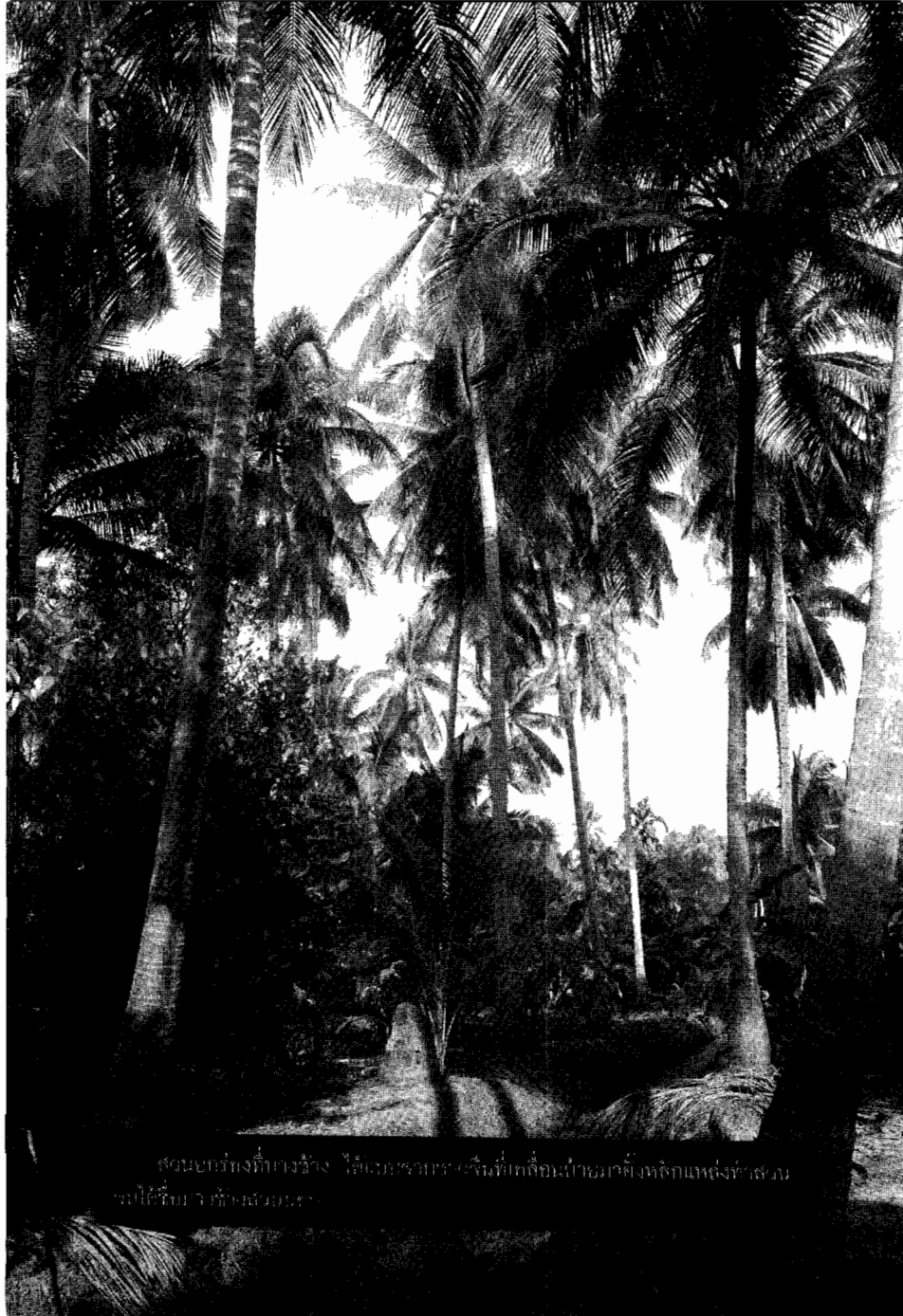
จากร่องรอยความเป็นมาของความเก่าแก่ดังกล่าว ทำให้สามารถกำหนดแหล่งการตั้งถิ่นฐานตามแม่น้ำลำคลองในเขตอำเภออัมพวาออกได้ดังนี้

บริเวณแรก เป็นบริเวณที่มีชุมชนเก่าแก่มาก่อนคือบริเวณแม่น้ำอ้อม ตั้งแต่แยกแม่น้ำแม่กลอง บ้านลัดเกาะ ผ่านบ้านบางกุ้ง ไปจนเขาเขตอำเภอวัดเพลง

ความเก่าแก่ของบริเวณนี้เห็นได้จาก การพบร่องรอยวัดเก่าที่เรียงรายอยู่ตามสองฝั่งของลำน้ำแล้ว ยังปรากฏมีการขุดคลองซอยใหญ่ย่อยแยกออกจากแม่น้ำออกไปทั้งสองฝั่ง โดยเฉพาะทางฝั่งใต้นั้น เกือบกล่าวได้ว่ามีคลองซอยแทบทุกระยะ 400 เมตรทีเดียว

บริเวณที่สอง คือบริเวณสองฝั่งน้ำแม่กลองตั้งแต่อำเภออัมพวาขึ้นไปจนจรดคลองบางน้อยในเขตอำเภอบางคนที นับเป็นบริเวณการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนที่หนาแน่น แต่ความหนาแน่นและแหล่งสำคัญ เช่น วัดใหญ่ๆ ส่วนมากอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ซึ่งนอกจากมีชุมชนเรียงรายกันตามริมฝั่งแม่น้ำแล้ว ก็ขยายตัวไปตามลำคลองอัมพวาและคลองซอยที่มีเครือข่ายขยายตัวไปทางเหนือและตะวันออก ไปติดต่อกับคลองบางน้อยแถวบ้านบางกระบือ”

ทั้งสองบริเวณที่กล่าวมาแล้ว เป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวสวนที่เรียกว่า สวนนอก อันเป็นที่รู้จักกันมาช้านานแล้วเกี่ยวดองขยับขยายเป็นเครือข่ายออกไปบริเวณเก่าแก่ที่มีมาก่อนคือ บ้านเขายี่สาร หรือ ยี่สาร ทางป่าชายเลนก่อนออกอ่าวไทย แล้วจะมีพัฒนาการเป็นเมืองแม่กลองต่อไป

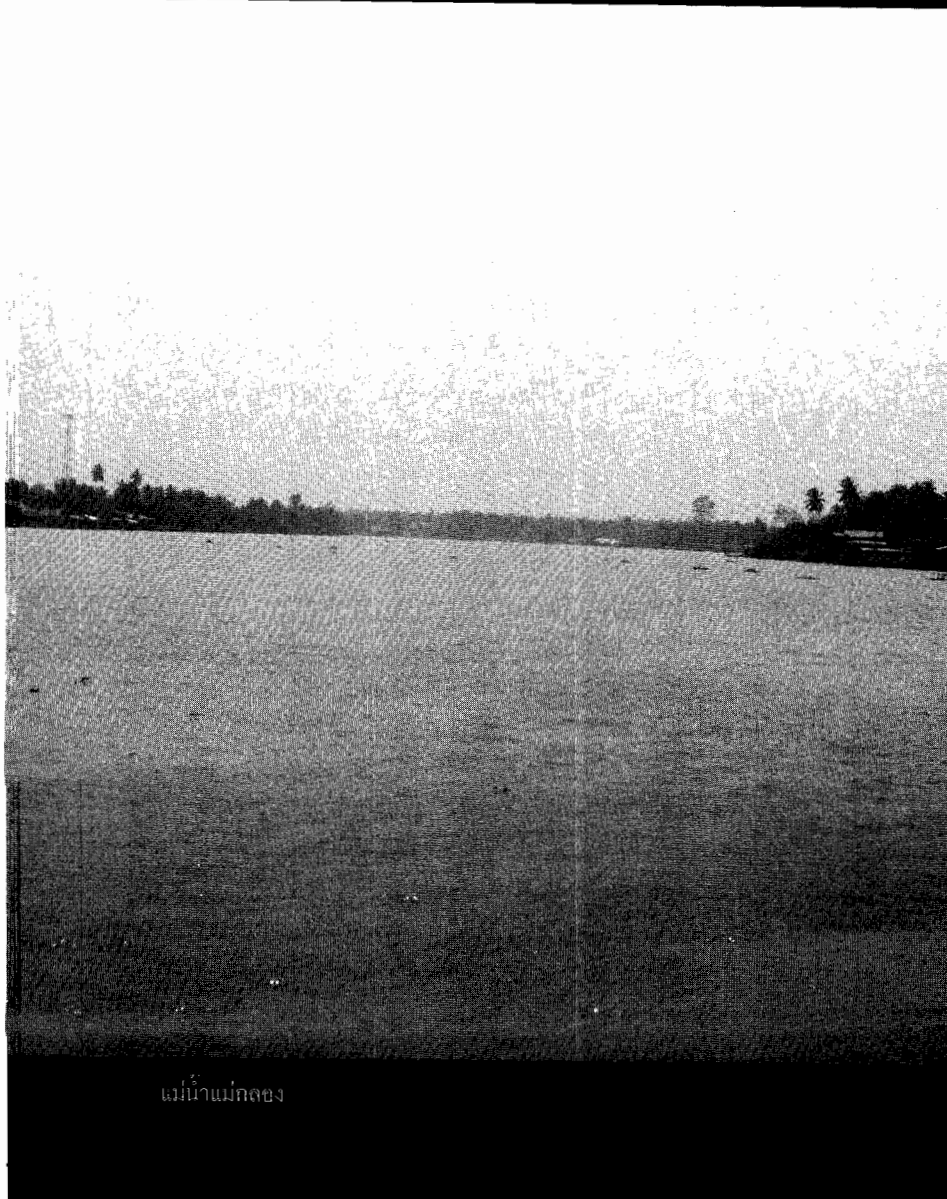
สวนป่าที่ปางช้าง ไร่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นที่ตั้งป่าชายเลนที่ปลูกแหล่งที่สวน
ป่าได้เริ่มไว้ที่สวนป่า

12

**หลัง พ.ศ. 2000
แรกมีเมืองแม่กลอง
อยู่ปลายน้ำแม่กลอง**

เมืองแม่กลองมีชื่อเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. 1991-2031) เจ้าเมืองมีชื่อตำแหน่งว่า พระสมุทรสงคราม (ต่อไปข้างหน้าจะเปลี่ยนชื่อเมืองแม่กลอง ตามนามบันดาคักดีเจ้าเมืองว่าเมืองสมุทรสงคราม)

เมืองแม่กลองตั้งอยู่ปลายน้ำแม่กลอง หรือทางลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ในคราวเดียวกันนี้มีชื่อเมืองอยู่ทางลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนอีกอย่างน้อย 3 เมือง คือเมืองกาญจนบุรี, เมืองไทรโยค, เมืองศรีสวัสดิ์ แสดงให้เห็นความสำคัญของลำน้ำแม่กลองตลอดสาย ทั้งทางด้านการสงคราม และการคมนาคมค้าขาย

แม่น้ำแม่กลอง

13

หลัง พ.ศ. 2100 แรกมีมอญเมืองแม่กลอง จากอ่าวเมาะตะมะ

มอญจากบ้านเมืองชายทะเลอันดามัน ทางอ่าวเมาะตะมะ (ประเทศพม่า) เคลื่อนย้ายไปมาถึงลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ตั้งแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร แห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. 2133-2148) บางพวกก็ตั้งหลักแหล่งถาวรอยู่บริเวณที่ทุกวันนี้ คืออำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เช่น บ้านนครชุม บ้านม่วง ฯลฯ

นานเข้า มอญพวกนี้ก็กระจายลงไปทางปากน้ำแม่กลอง แล้วตั้งหลักแหล่งแห่งหนึ่งเป็นคนเมืองแม่กลอง บางกลุ่มแต่งงานเกี่ยวข้องกับพวกที่เคลื่อนย้ายจากกวางตุ้ง-กวางสีและเวียดนาม กลายเป็นคนพื้นเมืองแม่กลองแต่นั้นมา

นับแต่ขึ้นไป บริเวณแม่กลองจะเป็นแหล่งอาหารแห้งจากทะเลที่ใส่ลงเรือขายทั่วไป แล้วไกลถึงพระนครศรีอยุธยา ดังมีจดไว้ในเอกสารจากหอหลวงสมัยพระเจ้าอู่ทุมพรวา

“เรือมอญใหญ่ปากกว้าง 6-7 ศอก พวกมอญบรรทุกมะพร้าว หัว ไม้แสมทะเล และเกลือขามาจอดขาย”

“เรือปากใต้ปากกว้าง 6 ศอก 3 ศอก ชาวบ้านยี่สาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี บ้านบางตะบูน และบ้านบางทะเล บรรทุกกะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลาทุเร่า ปลากระพง ปลาหู ปลากระเบนย่าง มาจอดเรือขาย.....”

คำว่า “ปากใต้” ในข้อความเรือปากใต้ หมายถึงบริเวณโดยรอบปากอ่าวไทย ซึ่งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระนครศรีอยุธยา มีบอกในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนมาศ ว่าบริเวณปากใต้ (คนละความหมายกับคำว่า “ปากขี้ใต้”) มีเมืองนนทบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรสาคร เมืองสมุทรปราการ เป็นต้น

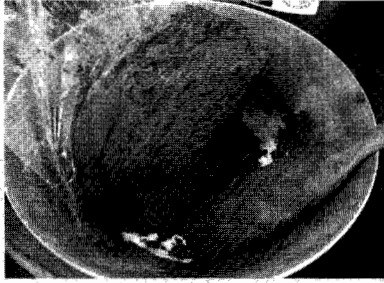
“ปลาทู” และธรรมชาติของอำเภอแม่กลอง

ปลาทูธรรมชาติตัวหนึ่งจะกลายเป็น **ปลาทูแม่กลอง** ได้ก็ต่อเมื่อได้เข้ามาอยู่ในอำเภอแม่กลองภายในแนวน้ำชน ระหว่างน้ำจืดจากปากน้ำแม่กลอง ที่พุ่งออกไปปะทะกับน้ำทะเลบริเวณกันอำเภอไทยในรัศมีประมาณ 25 กิโลเมตรจากชายฝั่ง ซึ่งมีความลึกเฉลี่ยไม่เกิน 15 เมตร ในเวลาที่น้ำลงสุดตัว (ปัจจุบันกระแสน้ำจืดพุ่งออกได้ไกลเพียง 7-8 กิโลเมตร หลังยุคสร้างเขื่อน) เกิดเป็น **ระบบนิเวศน้ำกร่อย** ปากแม่น้ำที่มีตะกอนเลน มีสารอาหารคือแพลงก์ตอนโรนน้ำจืดในทุกลูกของหยดน้ำ ซึ่ง**ระบบนิเวศสามน้ำ** หรือระบบนิเวศน้ำกร่อยนี้จะมีสารอาหารมาเติมความสมบูรณ์ให้ในช่วงน้ำหลากระหว่างเดือน 8 ถึงเดือน 11 **แม่น้ำแม่กลองเป็นแม่น้ำที่มีตะกอนมากกว่าแม่น้ำทุกสายในประเทศไทย** ทำให้บริเวณปากแม่น้ำเกิดเป็นดินดอนชายฝั่งมากมาย ที่มีลักษณะเป็น **หาดเลน** หรือมีนวลเลนปกคลุม รวมทั้งคอนหอยหลอดหนึ่งเดียวซึ่งเป็นทำเล เป็นสภาพทางภูมิศาสตร์จำเพาะที่ไม่มีแห่งใดเสมอเหมือนและมีลักษณะเป็น **หาดทรายขี้เีด**

ปลาทูวัยรุ่นหางเขียว เพิ่งหัดคอแหลที่ว่ายทวนลมหัวโต ตัวผอม หนึ่งหนา เนื้อแข็ง จากปักยได้ เพื่อมารับสารอาหารแร่ธาตุบริเวณปากอ่าวแม่กลองในช่วงปลายน้ำหลาก (ในอดีตก่อนยุคสร้างเขื่อนยักษ์ เราจะมี **ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูน้ำ ฤดูหนาว**) อันเป็นช่วงที่ปากอ่าวได้รับแร่ธาตุสารอาหารและตะกอนจากป่าต้นน้ำลำธารพร้อมกับปริมาณและกระแสไหลที่เขียวแรง ทำให้มลทินปากอ่าวถูกชำระล้างทำความสะอาด สารอาหารเจริญขึ้นถึงขีดสุด จาก**ปลาทูวัยรุ่นหางเขียวหัวโต ตัวผอม** ก็จะเปลี่ยนเป็นปลาทูเต็มสาวหางเหลือง **ตัวอ้วนสีสันสไลสสวยงาม** หนึ่งบาง **เนื้อนุ่ม**

ปลาทูและสัตว์ทะเลทุกชนิดกันอำเภอแม่กลอง จะปลั่งศักยภาพความอร่อยขึ้นตามลำดับ ไม่ว่าจะปลา กุ้ง หอย ปู และเคยตาค่า จากปลายเดือนกันยายนไปจนถึงสิ้นหนาวเข้าฤดู วาใจ (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ไปจนถึงเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงปลาทูวาใจ) ปลาทูสันเหล่านี้มีไขหัวรสดีนักท่องเที่ยวหากถูกความสมบูรณ์ของอาหารที่ระบบนิเวศน้ำกร่อยปากแม่น้ำสร้างสรรค้ขึ้นตึงตูดให้เข้ามา ไม่ว่าจะปลาทูเล็กหรือใหญ่ เมื่อได้เข้ามาอาศัยในกันอำเภอแม่กลองเป็นช่วงเวลาหนึ่งแล้ว

(คัดจากหนังสือ **คนแม่กลอง** โดย **สุรจิต ธีรเวทย์** บรรณาธิการ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2547)

กะปิ

น้ำปลา

อาหารทะเล

เกลือสมุทร

มะพร้าวซอ

โยมะพร้าว

ปลาชุก

14

หลัง พ.ศ. 2200 สร้างป้อมเมืองแม่กลอง ได้ชื่อเมืองสมุทรสงคราม

ลำน้ำแม่กลองเป็นเส้นทางคมนาคมขึ้นถึงเมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรี ออกไปชายฝั่งทะเลอันดามันได้ทางหนึ่ง กับเป็นบริเวณกลางผ่านลงไปเมืองเพชรบุรี เมืองปราณบุรี ออกทะเลอันดามันทางเมืองมะริดได้อีกทางหนึ่ง ส่งผลให้เมืองแม่กลองมีความสำคัญทั้งด้านการสงครามและคมนาคมการค้าของกรุงศรีอยุธยา

ป้อมเมืองแม่กลอง มีถาวรแล้ว เมื่อ พ.ศ. 2230 ปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (ครองราชย์ ระหว่าง พ.ศ. 2199-2231) แต่เป็นป้อมขนาดเล็ก ถึงกระนั้นก็แสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองแม่กลอง และลำน้ำแม่กลอง ดังมีบันทึกของมองซิเออร์เซเบเรต์ ซึ่งอยู่ในคณะทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งราชสำนักฝรั่งเศสที่มี มองซิเออร์เดอลาลูแบร์ เป็นหัวหน้าคณะ เดินทางเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2230-2231

ซากลับ มองซิเออร์เซเบเรต์ได้แยกคณะเดินทางกลับก่อน โดยเดินทางไปลงเรือกำปั่นฝรั่งเศสที่เมืองตะนาวศรี ซึ่งขณะนั้นเป็นเมืองท่าค้าขายทางทะเลที่สำคัญของไทย

ระหว่างการเดินทางผ่านเมืองแม่กลอง มองซิเออร์เซเบเรต์ได้บันทึกรายงานไว้ว่า

“ณ วันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2230 ข้าพเจ้าได้ออกจาก (เมือง) ทำจัน เพื่อไป (เมือง) แม่กลอง ตามทางระหว่างทำจันกับแม่กลองนี้มีบางแห่งน้ำตื้น ต้องใช้กระบือลากเรือเหมือนวันก่อน แต่ตอนที่ตื้น

ภาพเมืองแม่กลอง เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๘
ห้องตั้งประจำที่กลางภาพ มีจุดนี้เป็นที่ทำการเทศบาลเมือง

ภาพจากหนังสือ คนแม่กลอง ของ สุรจิต ชिरเวทย์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ
พฤศจิกายน 2547

สมุทรสงคราม ผูกขึ้นจาก 2 คำ มาต่อกันเข้า คือคำว่า **สมุทร** กับ **สงคราม**

สมุทร เป็นคำจากภาษาสันสกฤต ว่า สมุทร ส่วนบาลี ว่า สมุทฺท แปลว่า ทะเล ตรงกับภาษาอังกฤษว่า sea มีใช้ในวรรณคดีโบราณมาแต่แรกๆ เช่น คำสรводสมุทร (รู้จักทั่วไปในชื่อคำสรводศรีปราชญ์) เขมรก็ใช้สมุทรที่ตรงกับ sea ในภาษาอังกฤษ

คำว่า **ทะเล** ไทยขอยืมคำเขมรว่า **ตอนเล (ton-le)** แปล

วันนี้ยาวกว่าวานนี้และลำบากกว่าวานนี้มาก

เวลาเย็นข้าพเจ้าได้ไปถึงเมืองแม่กลอง ซึ่งไกลจาก (เมือง) ท่าจีน ระยะทางประมาณ 10 ไมล์ครึ่ง

เมืองแม่กลองนี้เป็นเมืองที่ใหญ่กว่าเมืองท่าจีนและ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งเรียกกันว่าแม่น้ำแม่กลอง และอยู่ห่างทะเลประมาณ 1 ไมล์ น้ำรับประทานในเมืองนี้ เป็นน้ำที่ดี

เมืองแม่กลองนี้หามีกำแพงเมืองไม่ แต่มีป้อมเล็กๆ สี่เหลี่ยมอยู่ 1 ป้อม มุมป้อมนั้นมีหอรบอยู่ 4 แห่ง แต่เป็นหอรบเล็กมาก ก่อด้วยอิฐ คูก็หามีไม่ แต่น้ำท่วมอยู่รอบป้อม กำแพงหรือรั้วใน

ว่าแม่น้ำ (river) มาให้ความหมายใหม่ตรงกับคำอังกฤษว่า sea
สงคราม แปลว่า ต่อกู้ รบ มาจากคำในภาษาสันสกฤต
 ว่า **สงคราม** ในภาษาบาลีว่า **สงคราม**

“**ท่านนาค**” หรือสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี มีประสูติ
 กาล เมื่อ พ.ศ. 2280 ที่เรือนคหบดีริมน้ำแม่กลอง (ปัจจุบัน
 เชื่อกันว่า คือบริเวณวัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา
 จังหวัดสมุทรสงคราม) ย่านอัมพวา เมืองแม่กลอง

ระหว่างหอรบนั้นทำด้วยเสาใหญ่ๆ บักลงในดิน และมีคร่าขวาง
 ถึงกันเป็นระยะๆ”

เมื่อเมืองแม่กลองทวีความสำคัญขึ้นมากแล้วด้วยเหตุผลทาง
 การค้านานาชาติของกรุงศรีอยุธยา จึงขุดคลองลัดหลายแห่งเพื่อให้
 การคมนาคมสะดวก เช่น ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเสือ (ครองราชย์
 ระหว่าง พ.ศ. 2245-2251) สืบเนื่องทุกรัชกาลจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเจ้าบรมโกษฐ์ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2275-2301 เมืองแม่
 กลองก็มีชื่อเป็นทางการว่า เมืองสมุทรสงคราม ตามชื่อตำแหน่งเจ้า
 เมือง แล้วใช้เรียกสืบมาจนปัจจุบัน

15

หลัง พ.ศ. 2300 เมืองสมุทรสงคราม หลังกรุงศรีอยุธยาแตก

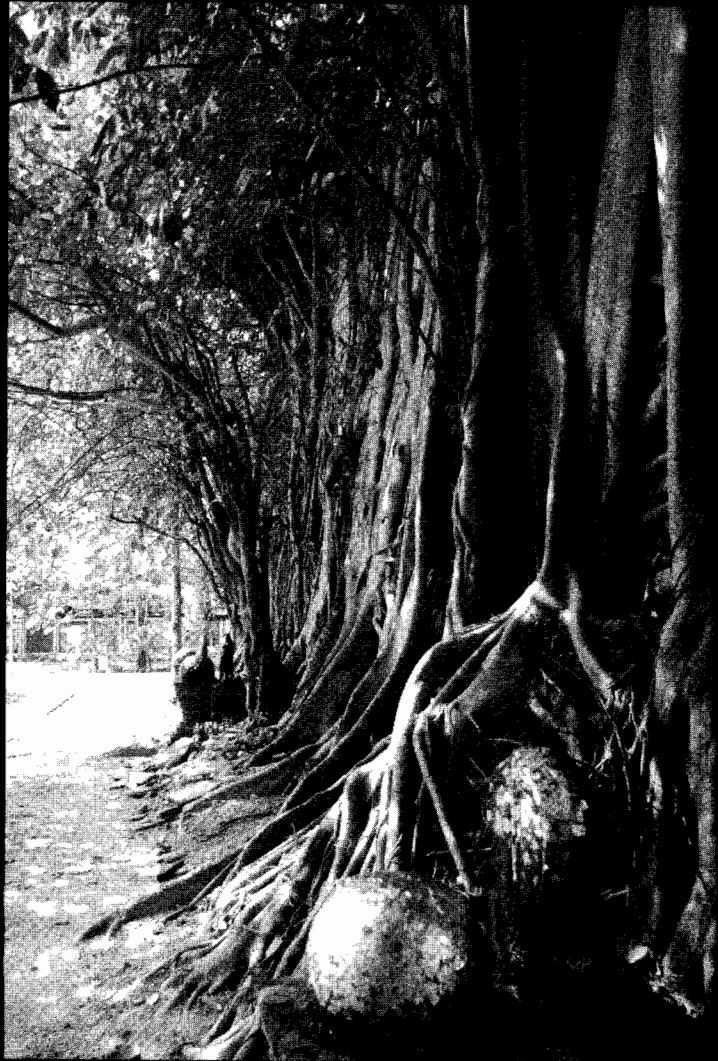
หลวงยกกระบัตร (นามเดิม ทองด้วง ต่อไปจะปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์) เทียบเท่าอัยการพิจารณาพิพากษาคดีความ ดูแลว่ากล่าวเมืองราชบุรีครอบคลุมถึงเมืองแม่กลอง รับราชการตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอู่หม่พร (ครองราชย์ พ.ศ. 2301) จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (ครองราชย์ระหว่าง

ยกกระบัตร

1. ตำแหน่งข้าราชการสมัยโบราณ สังกัดกระทรวงวัง มีหน้าที่ออกไปประจำอยู่ตามหัวเมืองเพื่อสอดส่องบรรดาคดี
2. ตำแหน่งเจ้าพนักงานเกี่ยวกับบรรดาคดีเทียบได้กับอัยการบัดนี้
3. ตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายธุรการของศาลเทียบได้กับจำศาล บัดนี้
4. เจ้าหน้าที่ จัดหาเครื่องใช้ของทหาร บางที่เรียกว่า ยกกระบัตร

พ.ศ. 2301-2310) แล้วมีนิวาสถานอยู่ริมน้ำแม่กลอง ตำบลอัมพวา

พ.ศ. 2308 พม่ายกกองทัพเข้ามาถึงลำน้ำแม่กลอง ตั้งแต่เมืองกาญจนบุรีถึงเมืองราชบุรี สมเด็จพระเจ้าเอกทัศแห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดให้ยกทัพเรือไปตั้งค่ายรับพม่าที่ตำบลบางกุ้ง เมืองสมุทรสงคราม มีคำบอกเล่าว่าซูดคูล้อมวัดบางกุ้ง ให้วัดอยู่กลางค่าย เรียกค่ายบาง

จากโบสถ์เจ้าแม่ท้าวทรงกุ่ม บริเวณแกวักอมโหลสงแม่กลอง

กึ่ง (ปัจจุบันอยู่ตำบลบางกึ่ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม)
 พ.ศ. 2309 หลวงยกกระบัตร (ทองด้วง) เมืองราชบุรี แต่งงาน
 กับ นาค ธิดาคหบดีมอญ ตำบลอัมพวา เมืองสมุทรสงคราม
 พ.ศ. 2310 มีบุตรชื่อฉิม (ต่อไปข้างหน้า คือ รัชกาลที่ 2 แห่ง
 กรุงรัตนโกสินทร์) เกิดเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ตรงกับขึ้น 7 ค่ำ เดือน
 4 ปีกุน จ.ศ. 1129

อีกไม่นานต่อมา กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อเข้าสงกรานต์ เดือน 5
 รวเมษายน พ.ศ. 2310

ปลายปี 2310 พระเจ้าตาก รวบรวมไพร่พลจากเมืองจันทบุรี
 ขับไล่กองทัพพม่าพ้นจากพระราชอาณาเขตแล้ว ให้พลไพร่ชาวจีน
 จากหัวเมืองชายทะเลทางเมืองชลบุรี เมืองระยอง กับเมืองอื่นๆ ใน
 ลุ่มน้ำแม่กลองมารวมอยู่รักษาค่าย จึงเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า ค่ายจีน
 บางกึ่ง

หลวงยกกระบัตรพาครอบครัวจากอัมพวาไปหลบพม่าในป่าที่
 บางกึ่ง จน พ.ศ. 2311 พระเจ้าตากสถาปนากรุงธนบุรีแล้ว จึงถวาย
 ตัวเข้ารับราชการ แล้วย้ายครอบครัวไปอยู่บริเวณปากคลองมอญ
 ใต้วัดระฆัง (บางหัวใหญ่) ที่กรุงธนบุรี

พ.ศ. 2311 กองทัพพม่าจากเมืองทวาย ยกลงมาล้อมค่ายบาง
 กึ่งที่เมืองแม่กลอง พระเจ้าตากยกกองทัพจากเมืองธนบุรีไปขับไล่จน
 สำเร็จ

พ.ศ. 2317 กองทัพพม่ายกมาตั้งค่ายอยู่บางแก้ว เมืองราชบุรี
 เรียกภายหลังว่า ค่ายบางแก้ว พระเจ้าตากยกกองทัพจากเมืองธนบุรี
 ไปตีค่ายบางแก้วสำเร็จอีก มีคำบอกเล่าชาวบ้านว่า พระเจ้าตากยก
 ทหารไปถึงลุ่มน้ำแม่กลองแล้วให้พักทัพที่ค่ายบางกึ่ง ก่อนยกไปตีค่าย
 บางแก้ว (ทางเมืองราชบุรี)

อนุสาวรีย์พระเจ้าตาก ในค่ายบางกุ้ง

16

พ.ศ. 2329
รัชกาลที่ 1 เสด็จผ่าน
เมืองสมุทรสงคราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จทางเรือผ่านเมืองแม่กลอง เมื่อ พ.ศ. 2329 (สุนทรภู่เกิดปีนี้) ยกทัพทางเรือไปขับไล่พม่าที่ทำดินแดงบนลำน้ำแควน้อย (กาญจนบุรี) มีในพระราชนิพนธ์กลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าที่ทำดินแดง มีลำดับเหตุการณ์ดังนี้

พ.ศ. 2325 เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) ปราบดาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. 2328 เกิดสงครามเก้าทัพกับพม่า เอาชนะศึกได้ทุกกองทัพ

พ.ศ. 2329 พม่ายกกองทัพเข้ามาตั้งค่ายใหญ่ที่ทำดินแดงจนถึงสามสบ และด่านเจดีย์สามองค์ ทางต้นน้ำแควน้อย(ไทรโยค) เมืองกาญจนบุรี มีพระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายดังนี้

“กองทัพพระมหากษัตริย์ยกเข้ามาจะต้องทำการอยู่ในแดนข้าศึกนานวันเกรงว่าไทยจะยกไปตี จึงตั้งค่ายอย่างมั่นคงหลายค่าย แล้วสร้างสะพานข้ามห้วยธารแลทำทางที่จะไปมาถึงกันได้โดยสะดวกทุกๆ ค่าย

ฝ่ายไทยครั้นทราบว่พม่ายกกองทัพเข้ามาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่ปลายน้ำไทรโยคดังกล่าวนั้น ก็คาดความคิดพม่าถูก จึงตกลงว่าจะต้องชิงไปตีพม่าเสียให้แตกแต่ที่นั่น อย่าให้ตั้งทำการอยู่ได้ การสงคราม

(บน) พระเศียรของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ปั้นโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ หอศิลป์ ถนนเจ้าฟ้า กรุงเทพฯ

(ล่าง) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบรม
ราชานุสาวรีย์ที่เชิงสะพานพุทธฯ ปังพระนคร

กลอนเพลงยาวนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

ตอนเสด็จถึงแม่กลอง เมืองสมุทรสงคราม

ดูสถานบ้านบ่อนาขวาง	ให้อางขนางร้อนรณกมลไหม้
ถึงย่านชื่อเหมือนพี่ชื่อสังวไร	มิได้มีคำเอียงเที่ยงธรรม
เมื่อถึงสามสิบสามคคแล้ว	แคล้วแคล้วเหมือนจะกลับมารับขวัญ
คล้ายคล้ายอัสตงพระสุริยัน	ก็บรรดถึงคลองสุนัขใน
พอขดถอยถดถดตดตด	เรือคังเคื่องเขินไม่เดินได้
พลพายรายกันลงเขินไป	เหมือนเข็ญใจเคื่องจิตที่จากมา
ครั้นเพลาสूरียอรุณเรือง	แสงประเทืองเมืองบูรพพิศา
พอตกกลิ้งแล้วให้ล่องนาวาคลา	ประทับท่า เมืองสมุทรวิรมย์
อันฝูงชนชาวบ้านย่านนั้น	ผิวพรรณไม่รื่นรอยสวยสม
ไม่เป็นที่ชวนชื่นอารมณ์ชม	ยิ่งเกรียมตรมสุดแสนระกำใจ
ให้ปั่นป่วนทวนสวาทประหวัดหา	จะดูใครไม่พาใจขึ้นได้
จึงให้ออกนาวาคลาไคด	รับไปตามสายชลธี

จึงจะเบาแรง

กองทัพไทยที่ยกไปครั้งนั้นจำนวนพล 40,000 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปทรงบัญชาการศึกเองทั้งสองพระองค์ เสด็จโดยกระบวนเรือจากกรุงเทพฯ ไปจนถึงเมืองไทรโยค แล้วยกเป็นกองทัพยกต่อไป

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปตีค่ายพม่าที่ท่าดินแดง กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จไปตีค่ายพม่าที่ตำบลสามสบเข้าตีค่ายพม่าพร้อมกันทั้ง 2 ทัพ เมื่อวันที่ 4 เดือน 4 ขึ้น 5 ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. 2329 รบกันอยู่ 3 วัน ถึงวันขึ้น 7 ค่ำ เพลาย้ายไทยแตกค่ายพม่าเข้าไปได้ พม่าต่อสู้จนพลบค่ำก็พากันทั้งค่ายแตกหนี กองทัพไทยไล่ติดตามไปถึงค่ายพระมหาอุปราชที่ตำบลแม่กษัตริย์

อันเรือหลังตั้งกันสิ้นทั้งหลาย	ก็พายแข่งแข่งขึ้นไปซึ่งมี
โหนดันครันครันทั้งนาวิ	มีแต่ความเกษมสุขไปทุกคน
เสียงเส้าเร้าเร่งพดพาย	เหมือนรักหมายสายสวาททุกชุมชน
ให้อีกอ้วนป่วนจิตจาดาจด	ถึงตำบลบางกุ้งเป็นคั้งเดียว
ยงลับไม้ไถดเนตรทุเรศสถาน	ให้แคตตาลห้วนหวนกระสันเสียว
ตั้งเอกราชมาแต่นาวาเดียว	เปลี่ยนสวาทนิราศไรภิรมย์ชม
มาถึงย่านนกแขวกแสงสงเสียง	ฟังสำเนียงถอนใจเพียงใจถ่ม
เคยยินเสียงประโคมชานตำราญรมย์	โอ้ครั้งนี้มารวมแต่เสียงนก
แสนทุเรศเวทนานิจจาเฮ้ย	นี่ใครเลยจะเส็งเห็นในอก
ได้ระกำซ้ำใจมาหลายยก	หวังจะบึงบิตปกให้พันภัย
มิให้หมู่พาลาอาธรรม์	มาย้ายเขตชันทบุรีได้
จึงผู้ตลกรักหักใจ	มาทนทวยชอยู่ไกลเอกราช
ถึงบำรุเหมือนพี่บาราศรี	ให้อีกอ้วนครวญใคร้อาลัยหา
ครันดูราชบุรีภิรมยา	ที่อาทวาทักอารมณค้อยสมประดี
จึงรับรักจัดหมู่โยธา	ให้อยู่รักษาบุรีศรี
ครันอรุณเรืองแสงระวี	ก็จรลีนาเวศทุเรศจร

พระมหาอุปราชารู้ว่ากองทัพหน้าแตกแล้วก็รีบหนีมิได้รอดต่อสู้
ในพงศาวดารพม่าว่าครั้งนี้กองทัพ พม่าแตกยับเยิน ไทยฆ่าฟันพม่า
ล้มตายมากนัก ที่จับเป็นได้ก็มาก เสียทั้งช้างม้าพาหนะเสบียงอาหาร
แลเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์เป็นอันมาก แลปืนใหญ่เห็นว่าไทยได้ไว้
ทั้งหมดไม่เหลือไปสักกระบอกเดียว

เรื่องราวการสงครามครั้งรบพม่าที่ทำดินแดงมีเนื้อความดังกล่าว
มา

การแต่งกลอนเพลงยาวนิราศในเวลาไปทัพหรือไปเที่ยวทางไกล
เป็นการที่ชอบแต่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ยังมี
ตัวอย่างปรากฏอยู่เช่นเพลงยาวนิราศของหม่อมพิมเสนเป็นต้น

เหตุใดจึงพอใจแต่งนิราศกัน คิดดูก็พอเห็นได้ ด้วยในเวลา

เดินทัพหรือเวลาไปเที่ยวที่ต้องไปในเรือหลายๆ วันมีเวลาว่างมาก
นั้นๆ นอนๆ ไปจนเบื่อก็ต้องหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้มีความรู้ในทาง
วรรณคดีก็หันเข้าหาการแต่งกลอนแก้รำคาญ จึงชอบแต่งนิราศ ที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชนิพนธ์นิราศ
ทำดินแดงก็ด้วยเหตุนี้เอง”

เนื้อความในกลอนเพลงยาวนิราศฯ พระราชนิพนธ์ในรัชกาล
ที่ 1 เสด็จยกกองทัพโดยทางเรือเข้าคลองบางหลวง (บางกอกใหญ่)
แล้วแยกเข้าคลองด่าน (ตลาดพลู-บางขุนเทียน) ดังกลอนที่ว่า “**ครั้น
ถึงด่านศาลทวยทวิถึง**” จนผ่านไปถึงย่านนางนอง (บางขุนเทียน)
ดังกลอนว่า “**ถึงนางนองเหมือนพี่น้องชดนา**” กระทั่งตรงไปทางวัด
กกเป็นสถานที่ทำพิธีเบิกโขลนทวาร (หรือประตูป่า) ตามกลอนบอกไว้
“**ครั้นถึงโขลนทวารยังถนแด**”

ต่อจากนั้นจึงเสด็จทางชลมารคตามคลองมหาชัย ออกแม่น้ำ
ท่าจีนที่เมืองสมุทรสาคร (มหาชัย) มีกลอนว่า “**จนลุด่องคลองชลา
มหาชัย**” ผ่านคลองสุนัขหอนไปแม่กลอง แล้วประทับที่เมืองสมุทร
สงคราม ดังกลอนว่า “**ประทับท่าเมืองสมุทรบุรีรมย์**” แล้วทวนน้ำ
แม่กลองถึงตำบลบางกุ้ง (ค่ายบางกุ้ง) ว่า “**ถึงตำบลบางกุ้งเป็นคั้ง
เลี้ยว**” แล้วทวนน้ำขึ้นไปเมืองราชบุรีว่า “**ครั้นลู่ราชบุรีภิรมยา**”

จากเมืองราชบุรีก็เสด็จทางชลมารค ทวนลำน้ำแม่กลองขึ้นไป
ปากแพรกคือเมืองกาญจนบุรี แล้วแยกเข้าแควน้อยไปไทรโยค ยก
เข้าตีค่ายพม่าที่ทำดินแดงสำเร็จ

ทั้งหมดนี้คือเส้นทางเดินทัพสมัยโบราณตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา
ที่ใช้คลองด่านออกไปแม่น้ำท่าจีน แล้วตัดเข้าลำน้ำแม่กลอง ที่เมือง
สมุทรสงคราม

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประดิษฐาน ณ ปราสาท
พระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

17

พ.ศ. 2352

แรกมี “ราชินิกุลบางช้าง”
ที่บางช้าง สมุทรสงคราม

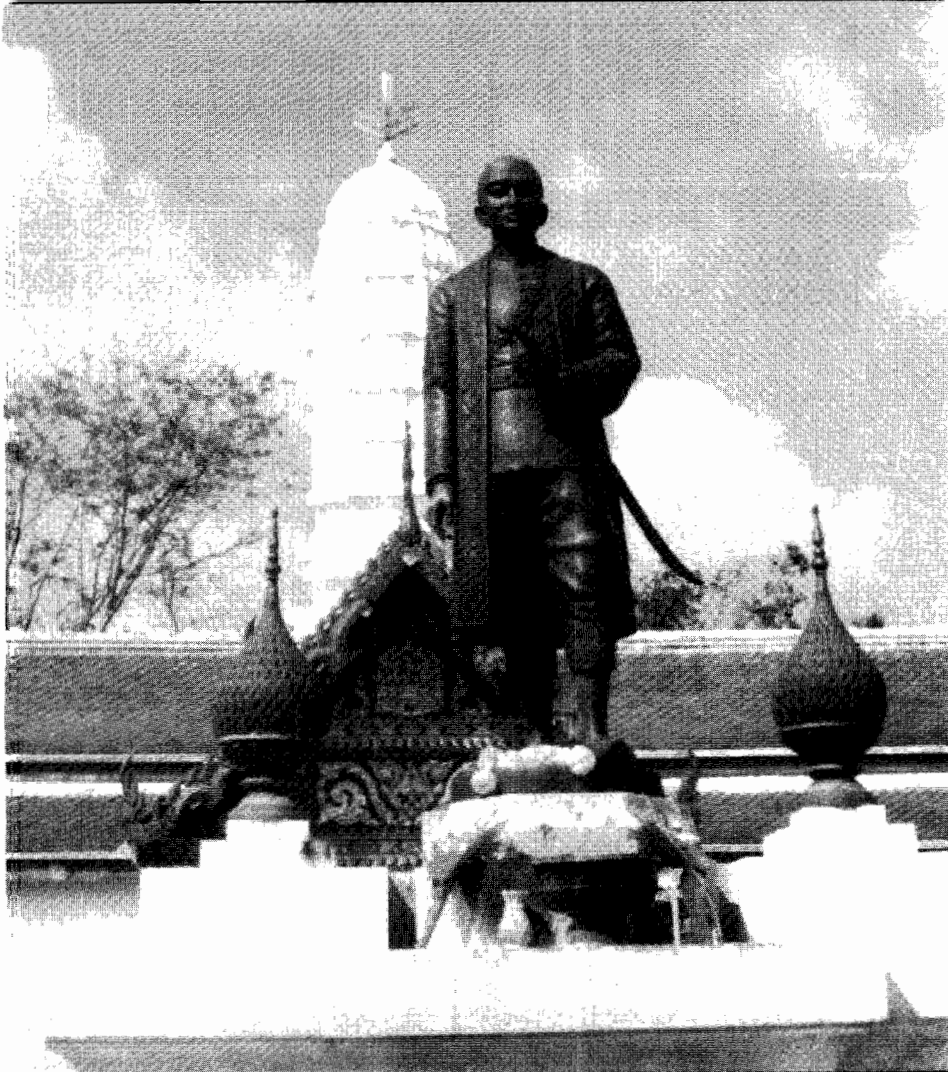
พ.ศ. 2352 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ด้วยเหตุที่รัชกาลที่ 2 ประสูติที่บางช้าง อัมพวา เมืองสมุทร
สงคราม เมื่อ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2310 มีสมเด็จพระบรมราชชนนี
(แม่) ชื่อ นาค ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรม
ราชินีในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 พอพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัยได้เสวยราชย์ บรรดาพระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรม
ราชินีขึ้นสู่ฐานะเป็นราชินิกุล แต่นั้นมา

กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าราชินิกุลในกรุงรัตนโกสินทร์ แรกมีขึ้น
เมื่อ พ.ศ. 2352 เป็นปฐม ที่เรียกกันว่า ราชินิกุลบางช้าง

อธิบายความหมายของราชินิกุล ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพ มีความดังต่อไปนี้

คำว่า “ราชินิกุล” กับคำว่า “ราชินิกุล” หมายความว่าต่างกันดังนี้
คือ ราชินิกุล เป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน นับทางฝ่าย
สมเด็จพระบรมชนกนาถ ราชินิกุล เป็นพระญาติของสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดิน นับทางฝ่ายสมเด็จพระบรมราชชนนี ต่างกันอีกอย่าง 1 ซึ่ง
ราชินิกุล ย่อมเป็นเชื้อเจ้า เพราะสืบสายลงมาจากเจ้านายพระองค์ใด
พระองค์หนึ่ง ในพระราชวงศ์ร่วมสกุลอันเดียวกัน ดังใช้นามสกุลว่า
“ณ อยู่ธยา” อยู่ในปัจจุบันนี้ แต่ราชินิกุลนั้น เพราะสมเด็จพระบรม
ราชชนนีพันปีหลวงย่อมมีพระญาติเป็นสกุลอื่นต่างกันทุกพระองค์
ราชินิกุลจึงมีหลายพวกหลายสกุล

พระบรมรูปสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประดิษฐานอยู่หน้าพระวิหารวัด
กัมพูวันฯ ตำบลกัมพูวา จังหวัดสมุทรสงคราม

พระปรารภ ในพระวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างขึ้นบริเวณสถานที่ พระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เพื่อบรรจุพระบรมสรีรังคาร และพระบรมอัฐิบางส่วนของพระบรมราชชนก (รูปและ
คำอธิบายจากหนังสือ *มรดกทางวัฒนธรรมชุมชนอัมพูวา*)

ลำดับราชินิกุลบางช้างสายตรง

พระชนกสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิมว่า ทอง ถึงพิราลัยเสียแต่ครั้งกรุงเก่า พระชนนีพระนามเดิมว่า สัน ภายหลังทรงผนวชเป็นรูปชี่ มีพระชนม์มอยู่มากจนในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ ทรงสถาปนาถวายพระนามในรัชกาลที่ 4 ว่า **สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี**

พระโอรสธิดาของสมเด็จพระรูปฯ มี 10 องค์ด้วยกัน คือ

- ที่ 1 **เจ้าคุณหญิงแว่น**
- ที่ 2 **เจ้าคุณหญิงทองอยู่**
- ที่ 3 **เจ้าคุณชายชูโต**
- ที่ 4 **สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี**
- ที่ 5 **เจ้าคุณชายแตง**
- ที่ 6 **เจ้าคุณหญิงชีโพ**

แต่การที่นับว่าเป็น ราชินิกุล หรือ ราชินิกุล นั้น ไม่ได้ถือเอาข้อที่เกิดในวงศ์พระญาติอย่างเดียว ยังต้องอาศัยฐานะอย่างอื่นประกอบคือฝ่ายราชินิกุล นับโดยกำเนิดแต่ชั้นที่ทรงศักดิ์เป็น “หม่อมราชวงศ์” และ “หม่อมหลวง” ต่อนั้นลงไปต้องถวายตัวทำราชการ (แต่โบราณกำหนดว่าต้องได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด) จึงนับเป็นราชินิกุล ฝ่ายราชินิกุลนั้นก็ถือเอาการที่ถวายตัวทำราชการ (คือได้รับเบี้ยหวัด) เป็นสำคัญ ทำนองเดียวกัน ถ้ามิได้อยู่ในฐานะดังกล่าวมา ถึงเกิดเป็นเชื้อสายพระญาติวงศ์ก็หาบับในทางราชการว่าเป็นราชินิกุลหรือราชินิกุลไม่

พระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เป็นราชินิกุลก่อนสกุลอื่นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวงพระองค์แรก พอพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระญาติของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีก็ขึ้นสู่ฐานะเป็นราชินิกุลแต่บัดนั้นมา หรือถ้าว่าโดยกาลนิยมราชินิกุลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ มีขึ้นเมื่อ

- ที่ 7 เจ้าคุณชายพู่
- ที่ 8 เจ้าคุณหญิงเสม
- ที่ 9 เจ้าคุณหญิงนวล
- ที่ 10 เจ้าคุณหญิงแก้ว

ท่านทั้ง 10 นั้นนับเป็นชั้นที่ 1 แต่ไม่มีบุตรธิดาสืบสกุลเสีย 5 เป็น
ราชสกุล 1 คงมีบุตรธิดาเป็นราชินิกุลแต่ 4 วงศ์ คือ

วงศ์เจ้าคุณหญิงทองอยู่ ไม่มีนามสกุล เพราะวงศ์ของท่านหมด
เพียงชั้นเดียว

วงศ์เจ้าคุณชายชูโต มีนามว่าสกุล “ชูโต”

วงศ์เจ้าคุณหญิงนวล ได้นามสกุลตามสามีว่าสกุล “บุณนาค”

วงศ์เจ้าคุณหญิงแก้ว มีนามว่าสกุล “ณ บางช้าง”

เจ้าคุณราชินิกุลชั้นที่ 1 นี้ ทรงบัญญัติยศเป็น**เจ้าคุณพระราช**
พันธู์ชั้นที่ ๑

พ.ศ. 2352 เป็นปฐมที่เรียกกันว่า ราชินิกุลบางช้าง เพราะพระญาติ
วงศ์ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี โดยมากตั้งนิवासสถานอยู่สืบกันมา
ในแขวงอำเภอบางช้าง เขตจังหวัดสมุทรสงคราม ตั้งแต่ครั้งกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี แม้พระองค์สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ก็ทรงสมภาพ
และได้ตั้งพระนิเวศสถานอยู่ ณ บางช้างมาแต่เดิม

ในหนังสือลำดับราชินิกุลบางช้าง มีรายการตอนต้นเรื่อง
อธิบายลำดับราชินิกุลบางช้างว่า ราชินิกุลบางช้าง คือพระญาติวงศ์
ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนีของพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระนิเวศสถานเดิมอยู่ที่ตำบลอัมพวา
แขวงอำเภอบางช้าง ซึ่งยกขึ้นเป็นเมืองสมุทรสงคราม พระญาติวงศ์
มีนิवासสถานอยู่ในภูมิสำเนาที่นี้จึงเรียกว่า ราชินิกุลบางช้าง

ลำดับราชินิกุลบางช้างเป็น 2 สาย คือเชื้อวงศ์สืบลงมาแต่
พระชนกชนนีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี นับเป็นราชินิกุลสายตรงสาย
หนึ่ง เชื้อวงศ์นอกจากสายตรง นับเป็นราชินิกุลสายสาขาย่อยหนึ่ง

18

พ.ศ. 2354
“แฝดสยาม” อิน-จัน
เกิดที่แม่กลอง

แฝดสยาม หรือเป็นที่รู้จักทั่วโลกว่า Siamese Twins มีชื่อตามผลไม้มังคุดว่า อิน กับ จัน เกิดที่แม่กลอง เมื่อ พ.ศ. 2354 ต้นแผ่นดินรัชกาลที่ 2 แล้วมีผู้อุปการะขอไปเลี้ยงดูจนเติบโตในอเมริกา มีลูกหลานสืบตระกูลต่อมาอีกนาน ถึงแก่กรรมที่รัฐนอร์ธ คาโรไลนา สหรัฐฯ เมื่อ 17 มกราคม พ.ศ. 2418 ต้นแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ 5

หนังสือ แฝดสยาม อิน-จัน (ของ วิลาศ นิรันดร์สุขศิริ สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2549) มีรายละเอียดครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดจะขอสรุปสั้นมาไว้ดังนี้

ในวันที่ 11 พฤษภาคม ปี พ.ศ. 2354 (ค.ศ. 1811) ณ บ้านแหลมใหญ่ เมืองแม่กลอง (ปัจจุบันคือเขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม) ทารกเพศชายคู่หนึ่งถือกำเนิดขึ้นในครอบครัวที่ยากจนพ่อแม่เป็นชาวจีนแต้จิ๋ว (Tai-cheu) ที่อพยพมาอยู่สยามประเทศในราวปี พ.ศ. 2333 (ค.ศ. 1790) และมีอาชีพทำการประมง

แม่เป็นลูกครึ่งจีน-มาเลย์ ฉะนั้นแฝดคู่นี้จึงเป็นจีนถึงสามในสี่ส่วน

บันทึกส่วนใหญ่ระบุว่าแม่คลอดแฝดชายคู่นี้ เมื่ออายุสามสิบห้า หลังจากมีลูกแล้วสี่คน ทว่าบันทึกของผู้พิพากษาเจสซี เอฟ. เกรฟส์ (Jesse F. Graves) แจ้งว่านางให้กำเนิดลูก 9 คน ก่อนมีอายุครบ 30 ปี โดยลูกแฝดคู่นี้เป็นครรภ์ที่ห้า ว่ากันว่าเธอสูงประมาณห้าฟุตเจ็ดนิ้ว (ประมาณ 170 ซม.) รูปร่างสมส่วน สะโพกผาย และจัดเป็น

ภาพ “แฝดสยาม” อีน จัน เขียนโดยจิตรกรนิรนามชาวฝรั่งเศสหรือคัตซ์ ใน
กรุงปารีส ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) และมกราคม พ.ศ. 2379
(ค.ศ. 1836) จิตรกรผู้วาดสลับทิวอีน-จัน โดยวางอีนไว้ขวามือของผู้ดู รูปนี้คงเป็น
ต้นแบบของภาพอีกหลายภาพ (จากหนังสือ *แฝดสยาม อีน จันฯ* ของ วิลาศ
นิรันดร์สุขศิริ สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2549)

ผู้หญิงที่แข็งแรง

การคลอดครั้งนี้เป็นการคลอดปกติ ไม่มีปัญหาใดๆ ยกเว้น ทารกแฝดคลอดออกมาในลักษณะกลับหัวกัน ตัวเล็ก และมีสะดือเดียว (แต่อาจมีสายรกหนึ่งหรือสองสาย) ลักษณะการคลอดแบบกลับหัวนี้ คงบอกได้ยากว่าใครเกิดก่อนหรือหลัง

หลังจากลูกแฝดคู่นี้แล้ว นางก็มีลูกอีกสามคน โดยไม่มีลูกแฝดอีก ทว่าแหล่งข้อมูลบางแหล่งบอกว่ามีหลายคู่

สิ่งที่เป็นเหตุให้เด็กคู่นี้ได้รับการโจษขานนับแต่นั้นจนบัดนี้ คือการมีท่อนเนื้อหรือเอ็นยาวสั้นว อยู่ตรงบริเวณระหว่างสะดือกับหน้าอก และเชื่อมร่างกายของเด็กทั้งสองเข้าด้วยกันแต่กำเนิด

ในเวลานั้นทารกแฝดอย่างเดียวกันนี้มักเสียชีวิตขณะคลอด หรือมีอายุอยู่ได้ไม่นานหลังคลอด

เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญขึ้นในสมัยต่อมา เราจึงทราบว่าแฝดสยามพัฒนาขึ้นมาจากไข่หน่วยเดียวที่ปฏิสนธิกับเชื้ออสุจิตัวเดียว ต่อมาไข่จึงแบ่งตัวเป็นสอง แต่แบ่งได้ไม่สมบูรณ์ แผลลักษณะนี้ จึงมีส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเชื่อมอยู่ด้วยกัน โดยมีเพศเดียวกัน และรูปพรรณคล้ายคลึงกันมาก

พ่อแม่ตั้งชื่อเด็กคนซ้าย (ในสายตาของคนมอง) ว่า อิน และคนขวาว่า จัน ตามชื่อผลไม้ที่ชาวสยามรู้จักกันดี ชาวบ้านในละแวกนั้นเรียกอิน-จัน ว่า แผลจัน ตำแหน่งของคู่แฝดนี้ชวนให้สับสนอยู่ไม่น้อย จนบอกไม่ได้ว่า คนไหน? ข้างไหน? ชื่ออะไรแน่? (สรุปจากหนังสือ แผลสยาม อิน-จันฯ ของ วิลาส นิรันดร์สุขศิริ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2459)

SIAMESE TWINS

19

พ.ศ. 2424-2497

มหาตุริยกวีสุวรรณภูมิ

จากบางช้าง อัมพวา แม่กลอง

หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นบุตรคนสุดท้องของครูสิน และ นางยิ้ม บิดาเป็นครูดนตรีชาวบางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม

พ.ศ. 2424 กิดวันเสาร์ที่ 6 สิงหาคม ที่บ้านตำบลคลองดาวดึงส์ อำเภออัมพวา ในรัชกาลที่ 5

พ.ศ. 2443 บรรเลงระนาดเอกถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงขอตัวจากบิดาให้ตามเสด็จฯ เข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ในวังบูรพาภิรมย์ และต่อมาประทานยศเป็นจางวางมหาดเล็ก ข้าราชการในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

พ.ศ. 2468 รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปบรรเลงปี่พาทย์ ร่วมกับการแสดงโขนบรรดาศักดิ์ ต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นหุ้มแพร ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น หลวงประดิษฐไพเราะ

พ.ศ. 2475 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง โอนมา แผนกดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ในรัชกาลที่ 8

พ.ศ. 2484 เกษียณอายุราชการในตำแหน่ง หัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทย กรมศิลปากร

ถึงแก่กรรม วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2497 ในรัชกาลที่ 9 สิริรวมอายุได้ 72 ปี 7 เดือน 2 วัน

ประวัติ หลวงประดิษฐไพเราะอย่างละเอียดมีในหนังสือ มหาตุริยกวีลุ่มเจ้าพระยาแห่งอุษาคเนย์ โดย อานันท์ นาคคง และ

หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)
6 สิงหาคม 2424 - 8 มีนาคม 2497

อัยยวาท สาคริก (สำนักพิมพ์มติชน พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2544) จะคัดย่อมาดังนี้

เมื่อวัยเยาว์ท่านบิดาได้นำไปฝากท่านพระครูที่วัดใกล้บ้าน เพื่อศึกษาวิชาหนังสือไทย ในขณะเดียวกันท่านบิดาก็ได้ฝึกสอนวิชาดนตรีไทยให้ด้วย และได้แสดงความเฉลียวฉลาดในการศึกษาวิชาทั้งสองนั้นอย่างเด่นชัดจนเป็นที่รักใคร่ของท่านอาจารย์และบิดา

เริ่มเรียนเปียโนเบื้องต้นจากบิดาที่บ้านตั้งแต่อายุ 11 ขวบ จนมีฝีมือในทางระนาดเอก ต่อมาเมื่อเข้ามาในวังบูรพาภิรมย์ ได้เป็นศิษย์ครูพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) และแลกเปลี่ยนวิชาความรู้เพิ่มเติมกับครูเพชร จรรย์นาฎย์ นักดนตรีร่วมวัง ภายหลังได้ศึกษาเพลงมอญเพิ่มเติมกับครูสุ่ม เจริญดนตรี

“ปีกุน พ.ศ. 118 เดือน 11 ขึ้นแรมจำไม่ได้

เจ้าเมืองสมุทรสงครามให้อำเภอ คือขุนราชบุการ เขย ไปหาบิดาที่บ้าน

ว่าสมเด็จพระวังบูรพา ให้หาไปตีระนาดถวาย ที่แขวงเมืองราชบุรี

ออกจากบ้านมา ก็เลยเข้ามาอยู่กรุงเทพทีเดียว”

ข้อความที่คัดมานี้เป็นบันทึกของ หลวงประดิษฐไพเราะ จดเอาไว้ด้วยลายมือในสมุดเล็กๆ

คำว่า “พ.ศ. 118” ที่ท่านกล่าวถึงนั้น ที่จริงต้องการหมายถึงคำว่า “ร.ศ.” หรือ “รัตนโกสินทร์ศก” ในที่นี้ “ร.ศ. 118” ตรงกับ พ.ศ. 2443

นี่คือปฐมเหตุ ที่ทำให้เส้นทางชีวิตของนายศร หนู่มน้อยนัก ระนาดเอกชาวบางช้าง เมืองสมุทรสงคราม ได้หันเหไปจากสามัญชน คนหนึ่ง กลายเป็น ศิลปินดนตรีไทย นามกระเดื่อง เป็น ดุริยกวี ที่ใครๆ ต่างยกย่องในอัจฉริยภาพ และเป็น ครู ของนักดนตรีไทย

คุณฉิม ศิลาบรรณกิจ ชาวบางช้าง โศกนาถกวี (แสดงประติมากรรมไฟพระ)

ทั่วประเทศ จากการเสียดสีของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุ
 พันธุวงศ์วรเดช หรือ “สมเด็จพระวังบูรพาฯ”

ความรู้ทางดนตรีไทยของนายศร ได้รับถ่ายทอดมาจากครูสิน
 ผู้บิดาซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นครูผู้ใหญ่ของวงการปี่พาทย์ย่านอัมพวา
 สมุทรสงคราม

พื้นเพเดิมของครูสินเป็นชาวบางช้าง สมุทรสงคราม จากกลุ่มน้ำ
 แม่กลอง แต่ได้มีโอกาสล่องลำน้ำเจ้าพระยาเข้าไปหาความรู้ทาง
 ดนตรีไทยจนถึงย่านบางกอก กรุงเทพฯ เมืองหลวง ในช่วงรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะกลับมาตั้งรกราก
 ที่บ้านเดิมอีกครั้ง มีอาชีพทำสวน และมีกิจการวงปี่พาทย์และละคร
 รับแสดงและรับสอนดนตรีให้แก่ชาวบ้านทั่วไป

ด้วยความที่เป็นศิษย์มีครู และเป็นถึงชั้นศิษย์เอกของบรมครู
 ดนตรีไทยผู้ยิ่งใหญ่ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ พระประดิษฐ
 ไพเราะ (มี ครุธิยางกูร) หรือ ครูมีแขก ครูดนตรีและดุริยางค์คนสำคัญ
 ประจำวงปี่พาทย์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครูสิน
 หรือนายสิน จึงเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาชาวบ้านย่านสมุทร
 สงครามเป็นอันมาก ด้วยว่ามีวิชาดนตรีและฝีมือลายมือที่ลึกซึ้งไป
 กว่าพวกปี่พาทย์ชนบทด้วยกัน

จังหวัดสมุทรสงครามนั้น เป็นถิ่นทองของดนตรีไทยมาตั้งแต่
 ครั้งสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีครูผู้ใหญ่หลายคนหลายกลุ่มซึ่งมี
 ชื่อเสียงโด่งดังและถือกำเนิดมาจากดินแดนแห่งลุ่มแม่น้ำแม่กลอง
 แห่งนี้ อาทิ ครูกล้อย และ ครูกล้า ณ บางช้าง, ครูปาน และ ครูปน
 นิลวงศ์, ครูสมบุญ สมสุวรรณ, ครูโต (ไม่ทราบนามสกุล) คนฉ้อ
 ฝีมือดี ครูเหล่านี้มีลูกศิษย์ลูกหากระจายออกไปมากมาย มีผู้จำได้
 ว่าจากแม่กลองไปจนถึงอัมพวา มีวงปี่พาทย์มากกว่า 100 วง ส่วน

มากเป็นเครื่องคู่

นายสิน ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางผีหลอก ช่างวัดดาวดึงส์ อัมพวา (ปัจจุบันไม่สามารถระบุที่ตั้งบ้านเดิมของท่านได้) ประกอบอาชีพทำสวนมะพร้าว สอนดนตรี มีรายได้เสริมจากการรับงานดนตรี และการแสดงละครทั่วไป

แต่แรกนั้น หลวงประดิษฐไพเราะหรือจางวางศรี เขียนชื่อของตนเองว่า “สอน” โดยสลักชื่อไว้ที่ด้านหลังผืนระนาดเอกคู่มือชื่อ “จำปา” ซึ่งเหลาจากไม้ไผ่บงสีเหลืองทองว่า “รักคู่มือ...สอน” และได้นำติดตัวเข้ามากรุงเทพฯ ด้วย

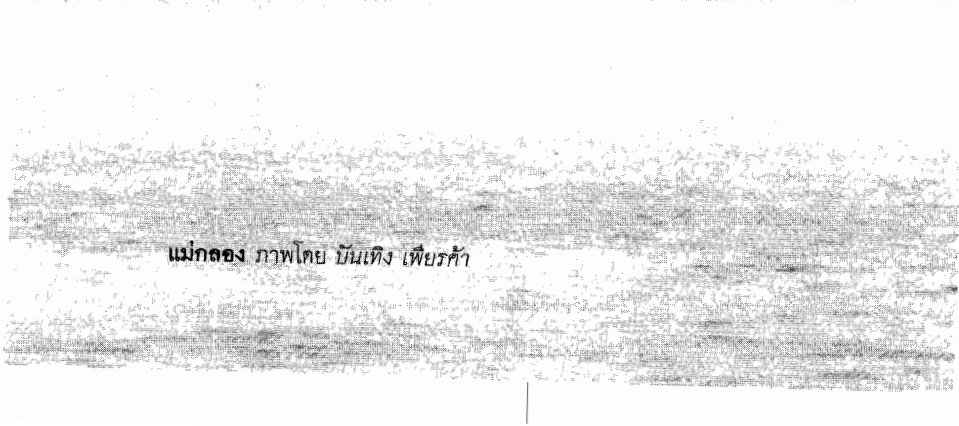
ต่อมา เมื่อได้เป็นจางวางมหาดเล็ก ข้าในกรมฯ สมเด็จวังบูรพาแล้ว มีท่านผู้ใหญ่ท่านหนึ่งที่เคยรู้จักกับครูสิน ที่บางช้าง และได้เข้ามาเป็นนางเอกละครคนสำคัญในคณะละครของท่านเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ภายหลังได้เป็น “หม่อม” ของเจ้านายพระองค์หนึ่ง ได้ทักท้วงและเล่าให้ฟังว่า

“นี่...พ่อศรี...ชื่อของเธอไม่ได้เขียนว่า ส-อ-น หรือกนะ”

ท่านได้เล่าถึงฉายาที่เรียกขานกันเมื่อจางวางศรียังเป็นเด็ก รูปร่างขาวน่ารักว่า

“เมื่อเสี๊ยกๆ ชื่อ แจ็กแป๊ะ... โคใหญ่ไว้กละ ชื่อ ศรีทอง”

ตั้งแต่นั้นมาก็ได้เปลี่ยนจากการเขียนชื่อว่า “สอน” เป็น “ศรี”

แม่ตอง ภาพโดย บัณฑิต เพียรคำ

ประวัติอำเภอ
ในจังหวัดสมุทรสงคราม

จังหวัดสมุทรสงคราม

สมุทรสงคราม เป็นจังหวัดเมื่อ พ.ศ. 2444 แบ่งออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภอบางคนที และอำเภออัมพวา

ทำเนียบเจ้าเมืองสมุทรสงคราม ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ครั้นยังเป็นเมืองแม่กลองจนเป็นจังหวัดเมื่อ พ.ศ. 2444 มีดังนี้

พระแม่กลอง (เสม วงศาโรจน์) สมัยกรุงธนบุรี

พระแม่กลอง (สอน ณ บางช้าง) สมัย ร.1

พระแม่กลอง (ตุ้ ณ บางช้าง) สมัย ร.2

พระแม่กลอง (ทองคำ ณ บางช้าง) สมัย ร.2

พระแม่กลอง (นุช วงศาโรจน์) สมัย ร.3

พระแม่กลอง (โนรี วงศาโรจน์) สมัย ร.3

พระราชพงษานุกรักษ์ฯ (กุน ณ บางช้าง) พ.ศ. 2413-2419

พระราชพงษานุกรักษ์ฯ (ชม บุณนาค) พ.ศ. 2419-2437

พระราชพงษานุกรักษ์ฯ (แฉ่ บุณนาค) พ.ศ. 2438-2439

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชวน บุณนาค) พ.ศ. 2439-2441

พระยารวิไชย (ปลอด บุณนาค) พ.ศ. 2442-2443

พระยาราชพงษานุกรักษ์ฯ (ชาย บุณนาค) พ.ศ. 2443-2460

อำเภอเมืองสมุทรสงคราม

โยกย้ายสถานที่และเปลี่ยนชื่อหลายคราว เริ่มจากชื่ออำเภอลมทวน ตั้งอยู่ที่ปากคลองลัดจวน

พ.ศ. 2441 เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองสมุทรสงคราม

พ.ศ. 2444 สร้างที่ว่าการอำเภอใหม่เป็นครั้งแรกริมแม่น้ำแม่กลอง ระหว่างปากคลองแม่กลองกับคลองลัดจวน

ก่อนหน้านั้นนายอำเภอใช้บ้านพักเป็นที่ว่าการอำเภอ และเรียกชื่ออำเภอตามตำบลที่ตั้งบ้านนายอำเภอ เช่น บ้านนายอำเภอที่อยู่ตำบลบ้านปรก ก็เรียกอำเภอบ้านปรก

พ.ศ. 2465 เปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอแม่กลอง

พ.ศ. 2481 อำเภอแม่กลองเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองสมุทรสงคราม

อำเภอบางคนที

สมัยกรุงศรีอยุธยา พื้นที่บริเวณอำเภอบางคนทีขึ้นกับเมืองราชบุรี ต่อมาในตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงธนบุรี มีเมืองแม่กลองแล้วได้ชื่อเมืองสมุทรสงครามแยกออกจากเมืองราชบุรี บริเวณอำเภอบางคนที จึงเป็นเขตติดต่อระหว่างเมืองราชบุรีกับเมืองแม่กลอง

พ.ศ. 2307 ก่อนเสียกรุง พระเจ้าเอกทัศทรงโปรดให้กองทัพยกไปตั้งค่ายรับศึกที่ตำบลบางบำหรุ เมืองราชบุรี และให้กองทัพเรือยกไปตั้งค่ายที่ตำบลบางกุ้ง เมืองแม่กลอง ค่ายบางกุ้งปัจจุบันตั้งอยู่ระหว่างวัดบางกุ้งกับวัดโบสถ์ ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที แต่ถูกกองทัพพม่าตีแตก พ.ศ. 2308

หลังเสียกรุง พ.ศ. 2310 เมื่อตั้งกรุงธนบุรี พระเจ้าตากโปรดให้ชาวจีนแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ราชบุรี กาญจนบุรี ราบรวมกำลังจัดตั้งเป็นกองทหารรักษาค่ายบางกุ้งเรียกว่า “ค่ายจีนบางกุ้ง” พม่า

บางคนที มี 2 คำ คือ บาง กับ คนที หมายถึงพื้นที่ไม้เถาและไม้พุ่มเป็นพันธุ์ไม้พื้นเมืองมีหลายชนิด

แต่คนทั่วไปมักให้ความหมายเหมือนคนโท แปลว่า หม้อน้ำบ้างแหล่งน้ำบ้าง

คนที เป็นคำสะกดใหม่ให้เขียนสะดวก แต่เดิมเขียนว่า **บางคนที** เพราะคำ **คนที** มีรากจากภาษาบาลีว่า **คนที** (อ่านว่า คิน-ที) มีในพจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ ดังนี้

คนที* (คุณ.) (อิต.) 1. มีปุม; ปุ่มที่หน้าอก, เต้านม. 2. มีหัวขี้, มีโรคที่เกี่ยวกับข้อม.

คนที* (อิต.) 1. ก้านไม้หรือลำต้นเล็กๆ ที่ใช้เป็นสลักประตู. 2. หม้อ. 3. เขียง สำหรับตัดศีรษะนักโทษ, ตะแสงแกง.

พจนานุกรมฉบับมติชน อธิบายคำ คนที เป็นชื่อพันธุ์ไม้อย่างละเอียดว่า **คนที ๑** น. หม้อน้ำ, เต้าน้ำ, กุนที. 2 น. ไม้เถา ใบประกอบ ชนิด

ยกทัพมาตีค่ายเงินบางกุ้งอีกก็พ่ายแพ้อีกไป

พ.ศ. 2317 พม่าได้ยกทัพมาตีอีก ครั้งนี้พระเจ้าตากสินยกกองทัพเรือมาด้วยพระองค์เองและหยุดพักเสวยพระกระยาหารที่กลางค่ายบางกุ้งก่อนยกไปตีทัพพม่าที่บางแก้ว เมืองราชบุรี จนแตกพ่ายกลับไปอีกครั้ง

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่เขตอำเภอบางคนทีรวมอยู่กับอำเภอดำเนินสะดวก ตั้งเป็นอำเภอริมคลองแพงพวย เรียกว่า **อำเภอแพงพวย** ขึ้นกับจังหวัดราชบุรี

ครั้น พ.ศ. 2440 ราชการให้ยุบอำเภอแพงพวย ตั้งเป็นอำเภอใหม่แยกเป็น 2 อำเภอ คือ อำเภอสีหิ้นกับอำเภอดำเนินสะดวก

ต่อมา พ.ศ. 2454 ให้ยุบอำเภอสีหิ้น แล้วย้ายที่ว่าการอำเภอใหม่ไปตั้งที่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองด้านตะวันออก ตำบลกระดังงา ได้ปากคลองบางคนที เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **อำเภอบางคนที**

พ.ศ. 2532 สร้างที่ว่าการอำเภอใหม่เป็นอาคารถาวรจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ใบย้อยเดี่ยว ออกดอกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง สีม่วง ผลกลม ไม่มีก้านขั้วริมทะเล จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า คนทีทะเล คนทีสอดทะเล หรือคนทีสอดทะเล.

คนทีเขมา [คน-ที-ชะ-เหมา] น. ไม้พุ่ม สูงราว 3-4 เมตร ใบประกอบแบบนิ้วมือ เรียงตรงกันข้าม มีใบย่อย 5 ใบ รูปหอก ขอบใบย่อยหยัก ดอกออกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง กลีบดอกขาว ผลกลม, คนทีสอดดำหรือคนทีสอดดำ ก็เรียก.

คนทีทะเล น. ต้นคนที.

คนทีสอด น. ไม้พุ่ม สูงราว 3-4 เมตร ใบประกอบแบบนิ้วมือ เรียงตรงกันข้าม มีใบย่อย 3 ใบ ผลกลม, คนทีสอด คนทีสอดขาว คนทีสอดขาว หรือ โคนดินสอด ก็เรียก.

คนทีสอดขาว น. ต้นคนทีสอด.

คนทีสอดดำ น. ต้นคนทีเขมา.

คนทีสอดทะเล น. ต้นคนที.

คนที [คน-โท] น. หม้อน้ำรูปต่างๆ มีคอยาว, กุณโฑ ก็เรียก.

อำเภออัมพวา

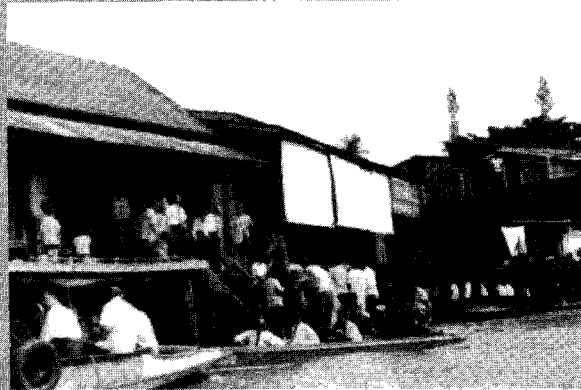
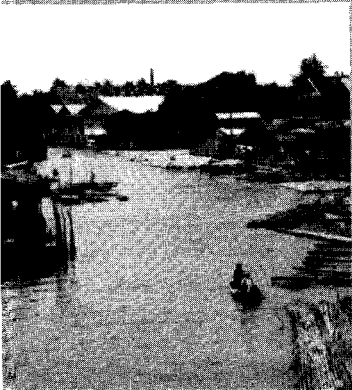
ชุมชนเก่ามีมาก่อนตั้งแต่ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา มีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ไม่มากนัก ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. 2310 ได้มีผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น เพราะเป็นทำเลที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกและอยู่อาศัย

ที่ทำการอำเภอยุคแรกอาศัยศาลาการเปรียญของวัดอัมพวันเจติยาราม ต่อมาได้ย้ายข้ามคลองไปอยู่ที่ศาลาการเปรียญวัดท้ายตลาด ตำบลบางกะพ้อม ครั้งสุดท้ายได้ย้ายมาอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองจนถึงปัจจุบัน แต่คงใช้ชื่ออัมพวา เพราะบริเวณนี้เดิมเป็นเรือกสวน มีสวนมะม่วงอยู่เป็นจำนวนมาก

อัมพวา เป็นคำเรียกชื่อไม้พุ่มขนาดกลาง ชอบขึ้นริมน้ำ ผลคล้ายกะหรี่ปับ กินได้ (พจนานุกรมฉบับมติชน พ.ศ. 2547)

อัมพวัน แปลว่าป่ามะม่วง, สวนมะม่วง, มีรากจากภาษาบาลีว่า **อมฺพ** (อ่านว่า อ่า-พะ) แปลว่าต้นมะม่วง, ผลมะม่วง กับคำ **วัน** (อ่านว่าวะ-นะ) แปลว่า ป่า, ป่าไม้, หรือสวนก็ได้ (พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2547)

สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับชื่อ **อัมพวัน** แปลว่าป่ามะม่วง ในศิลาจารึกของพญาลีไท แห่งกรุงสุโขทัย เมื่อเสด็จบรรพชา พ.ศ. 1905 มีชื่อสถานที่เป็นภาษาไทยว่า ป่ามะม่วง แล้วแปลเป็นคำบาลีว่า **อมฺพวัน**

ภาพถ่ายและคำอธิบาย จากหนังสือ คนแม่กลอง ของ สุรจิต ธีรเวทย์
พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พฤศจิกายน 2547

บทผนวก
คู่มือแม่กลอง

รัชกาลที่ ๑
กับ ท่านนาค เมืองอัมพวา
จากสมุดไทย เรื่อง
ปฐมวงศ์

คัดลอกมาจัดย่อหน้าใหม่ให้อ่านสะดวกจากหนังสือ

อภินิหารบรรพบุรุษ และปฐมวงศ์

บุญเตือน ศรีวรพจน์ : ชำระต้นฉบับ

สุจิตต์ วงษ์เทศ : บรรณาธิการ

ได้รับความเอื้อเฟื้อ เอกสารโบราณจากหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งแรก : เมษายน 2545 สำนักพิมพ์ **มติชน**

คำนำของบรรณาธิการ

เอกสารสำคัญที่กล่าวถึงพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งนักวิชาการสาขาประวัติศาสตร์และสาขาอื่นๆ มักอ้างถึงอยู่เสมอ ได้แก่เรื่อง “**อภินิหารบรรพบุรุษ**” กับเรื่อง “**ปฐมวงศ์**”

อภินิหารบรรพบุรุษ มีเนื้อหาเน้นที่พระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นสำคัญ

ปฐมวงศ์ มีเนื้อหาว่าด้วยพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระประยูรญาติชั้นต้นเมื่อแรกสถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์

สรุปตอนนี้ว่าหนังสือทั้ง 2 เล่มมีสาระสำคัญอย่างเดียวกันคือพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระประยูรญาติชั้นต้นเมื่อแรกสถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์ ส่วนที่ต่างกันคือ **อภินิหารบรรพบุรุษ**มีพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นเรื่องต้น แต่ต่างกันตรงที่**ปฐมวงศ์**ไม่มี

ปัญหาน่าสงสัยอย่างยิ่งคือใครแต่งอภินิหารบรรพบุรุษกับปฐมวงศ์?

ประเด็นใครแต่ง? หนังสือสองเล่มนี้ อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยอธิบายและตั้งข้อสันนิษฐานไว้แล้วในหนังสือการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (อยู่ในเชิงบรรณบทที่ 2) ว่า**ปฐมวงศ์**เป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๔ ส่วน**อภินิหารบรรพบุรุษ**เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสและ ก.ศ.ร.กุหลาบ

สุจิตต์ วงษ์เทศ

บรรณาธิการ ศิลปวัฒนธรรม

มีนาคม 2545

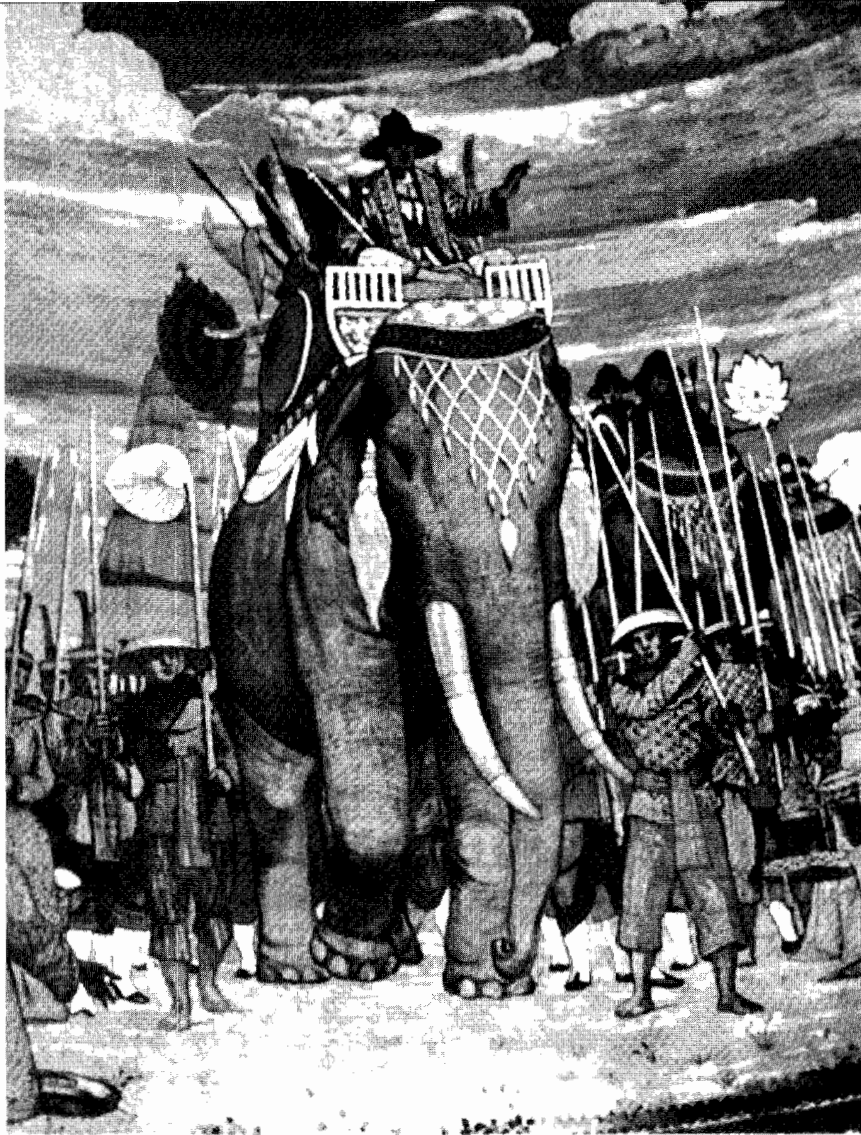

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประดิษฐาน ณ ปราสาทเทพบิตร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รูปเจ้าพระยาโกศাপาน

รูปนี้เขียนในประเทศฝรั่งเศส เมื่อสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยา ลงไว้เพื่อเปรียบเทียบกับพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเขียนขึ้นในรัชกาลที่ 4 โดยช่างเขียนที่มีได้เคยเห็นรูปเจ้าพระยาโกศাপานเลย แต่พระบุริสลักษณะของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ในพระบรมรูปนั้น ก็ยังคล้ายคล้ายคลึงกับลักษณะของเจ้าพระยาโกศাপาน อย่างมาก (คำอธิบาย คัดจากหนังสือ**โครงการกูกในตู้** ของ **ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2514**)

เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกลับจากราชการที่เมืองเขมร จิตรกรรมสีปูนแห้งบนผนังโถมโนพระที่นั่งอนันตสมาคม (ฝีมือช่างเขียนชาวอิตาลีเลียน เมื่อ พ.ศ. 2455-2456) (ภาพจาก **จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก 2**. ผศ.ดร. อภินันท์ โปษยานนท์. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง&กรุ๊ปจำกัด, 2536.)

ปฐมวงศ์ (ฉบับที่ 1)

พระนิพนธ์ ใน กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

ต้นฉบับปฐมวงศ์ ตอนกล่าวถึงพระเจ้าตาก กับรัชกาลที่ 1 ออกผนวช ในวัดที่พระนครศรีอยุธยา มีข้อความตอนหนึ่งแทรกว่า

๑. รัชกาลพระเอกความใจได้ขึ้นมณฑล ไปไม่ไปพระบรมราชวังขึ้น รัชกาล
 ๒. ไม่ไปไม่ไปทบทวนพระเครื่องใช้ที่สืบพระวงศ์ ของพระองค์
 ๓. ขึ้นเป็น ๆ ซึ่งประสูติพระพันพินักษะบรมไตร สัตถ์ที่ไปพบ
 ๔. ๓. ครึ่งได้ตบชโลมไว้ทุกตามไป กระเสด็จความประสิดรต้อมไป

๑. รัชกาล ๒๐๖ ๒๐๓ และในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่ง
 ๒. เป็นศิษย์ในกาลแห่งนั้น เสนอที่หอพระพิมพ์แม่พิมพ์ได้มี
 ๓. ที่พระพิมพ์ซึ่งพิมพ์ขึ้นที่พระนคร รัชกาลที่ ๑๕ พระองค์นี้ หม่อมพี่
 ๔. หม่อมพระวงศ์ แต่ที่พระพิมพ์ที่ไว้ที่พระพิมพ์ พิมพ์นี้

ต้นฉบับตัวเขียนหน้าต้น เรื่องปฐมวงศ์ (ฉบับที่ 1)

“เมื่อได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ได้ทรงเล่าให้พระเจ้าลูกยาเธอ และพระวงศ์ฟังอยู่เนืองๆ ทราบด้วยกันมาก วันเมื่อข้าพเจ้า บวชเป็นเณรนั้น ก็ได้ทรงตรัสให้พระยานครศรีธรรมราชแลเจ้าเวียงจันทน์ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระราชาคณะก็ได้ยินได้ ฟังเรื่องนี้ที่ท่านทรงเล่ายืดยาวอยู่ ได้ยินได้ฟังกันอยู่มาก”

ข้อความที่ว่า “วันเมื่อข้าพเจ้าบวชเป็นเณรนั้น ก็ได้ทรงตรัส ให้พระยานครศรีธรรมราชแลเจ้าเวียงจันทน์ในพระอุโบสถวัดพระ ศรีรัตนศาสดาราม พระราชาคณะก็ได้ฟังเรื่องนี้” ข้าพเจ้า ในที่นี้อาจ เป็น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งผนวชเป็นสามเณรเมื่อปีพุทธ ศักราช 2345 ในรัชกาลที่ 1 และน่าจะเป็นหลักฐานว่า เรื่อง “อภินิหาร บรรพบุรุษ หรือ ปฐมวงศ์” ฉบับนี้เป็นพระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระ ปรมานุชิตชิโนรส ตามคำอ้างของ ก.ศ.ร. กุหลาบ

ก็แต่ก่อนแต่เวลากรุงเทพฯ รวดคี่ศรีอยุธยายังไม่แตกทำลาย เป็นที่ร้างนั้น

พระโอรสพระธิดาในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกไปกาธิบัติ 5 พระองค์ ซึ่งนับในต้นนั้น เมื่อทรงพระเจริญวัยวุฒิมากรแล้วก็ได้มี อาวาทวิวาทกับตระกูลอื่น ซึ่งมีบรรดาศักดิ์และสมบัติสมควรกัน แล้ว ได้แยกย้ายกันไปอยู่ ณ สถานที่ต่างๆ ก็ได้ก่อตั้งสืบพระสันตติวงศ์โดย ฆาสุกสวัสติภาพ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้นเสด็จออกไปตั้ง นิवासสถานในพาทิรอุทยานประเทศ ในแขวงเมืองสมุทรสงครามแล เมืองราชบุรีต่อกัน ได้มีอาวาทวิวาทมงคลกับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เพราะเหตุการณ์ที่ก่อนนั้นพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยามีพระทัยยินดี ในที่จะแสวงหาหญิงที่มีสิริรูปโฉมกายงาม แลเป็นบุตรศรีตระกูลที่มี ทรัพย์สมบัติมาไว้ใช้เป็นนางในอันเตบุรีกราชานารี จึงได้ให้มีผู้อาสาไป สนั่นส่อสออดแนม หาสตรีที่รูปร่างงามในตระกูลต่างๆ ทั้งในกรุงนอกกรุง ที่ใกล้ที่ไกล

ก็ครั้งนั้นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นบุตรของมหาเศรษฐี เป็นตระกูลใหญ่มากด้วยเครือญาติ แลสูงด้วยสมบัติหาตระกูลอื่นจะ เสมอมิได้ในพาทิรอุทยานประเทศในเวลานั้น แลมีลักษณะสิริรูปพรรณ สันฐานงามยิ่งนัก เป็นที่เล่าลือ ความอึ้งอ้อทราบถึงพวกสออดแนม ของพระเจ้าแผ่นดิน พวกนั้นจึงได้นำข่าวมากราบทูลต่อพระเจ้าแผ่นดินฯ จึงมีพระราชโองการดำรัสสั่งกรมมหาดไทย มีท้องตราออกไปให้หัว เมืองราชบุรี ไปสู่ขอสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งเป็นอัคนารี มี ลักษณะนั้นจากคฤหบดีตระกูลนั้น แลส่งเข้ามาถวายเป็นอันเตบุรีกราชานารี เพราะเวลา นั้นเมืองราชบุรีขึ้นแก่กรมมหาดไทย ก็แลการ ตกแต่งท้องตราบังคับบัญชาหัวเมืองมหาดไทยทั้งปวงครั้งนั้น เนื่องอยู่

ในสมเด็จพระปฐมบรมมหาไปยกาธิบดีทั้งสิ้น

ฝ่ายพระชนกพระชนนี แลพระญาติพระวงศ์ในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้นก็ไม่มีจิตชอใจปรารถนาจะถวายสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีแก่พระเจ้าแผ่นดิน เข้ามากลัวจะต้องติดกักขังเป็นอันเตุริกราชานารีอยู่ในพระราชวัง จึงได้แต่งคนมาอ้อนวอนสมเด็จพระปฐมบรมมหาไปยกาธิบดี ซึ่งเป็นผู้สำเร็จกิจการราชการแต่งท้องตรา นั้นให้ช่วยแก้ไขพ้อพันหลุดจากพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินเสียได้

สมเด็จพระปฐมบรมมหาไปยกาธิบดีจึงได้คิดอ่านให้มีผู้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น พระองค์ท่านได้ไปสู้ออไว้เพื่อจะให้ได้ดีกับพระโอรสที่ 4 ของท่าน ได้ขึ้นคกรอาวาทวิวาทมงคลแล้ว ขอพระราชทานให้พ้นจากพระราชประสงค์เถิด พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงพระกรุณาอนุญาตพระราชทานให้ ก็ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึงไปได้สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นอัครชายาแต่เดิมมา ดังนี้

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้นมีพระชนมพรรษาอ่อนกว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ปีหนึ่งถ้วนโดยจันทรคติกาลไม่ยิ่งไม่หย่อนเพราะมีกำหนดวันประสูติทราบเป็นแน่ว่าเป็นสัปดะสมพิศุ* นพศก ๘คุณมาศกาฬปีภักษ์ ปีญจมีติถิ รวิวารพุทธศาสนากาล 2280 พรรษา จุลศักราช 1099

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีนั้น มีพระพี่น้องผู้ใหญ่เป็นที่ 1 มีนามว่าเจ้าคุณทองอยู่ ซึ่งเป็นมารดาเจ้าพระยาโกษา (สัง)ฯ นั้นเป็นบิดาคุณหงส์ บุตรหลานเหล่านี้เนื่องมาแต่เจ้าคุณทองอยู่นั้น

*สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีประสูติเมื่อวันอาทิตย์ เดือน 4 แรม 5 ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช 1099

ที่ 2 พระพี่ของท่านเป็นบุรุษมีนามว่าเจ้าคุณโช ซึ่งเป็นบิดาคุณม่วงๆนี้เป็นมารดาคุณหญิงน้อยซึ่งเป็นภรรยาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ คุณหญิงน้อยนี้คือมารดาเจ้าคุณตำหนักเดิม แลเจ้าคุณเข้าเจ้าคุณคลี่ แลคุณม่วงนั้นเป็นมารดาพระยาสุรเสนา (สวัสด์) ซึ่งเป็นบิดาพระยาสุรศักดิ์มนตรี(แสง)ๆ นี้คือบิดาหลวงอัคนีศรพลารักษ์ แลจมีนสภากษัตริย์ตติการ พระนายศรีเอี่ยม ซึ่งเป็นบิดา ราชนาคา (เลี้ยง) นอกราชการ ก็เป็นบุตรของคุณม่วงแลพระสมบัตยาธิบาล (นาก) กับทั้งคุณเฟื่องคุณหว่าก็เป็นบุตรคุณม่วงทั้งสิ้น บุตรหลานเหล่านี้เนื่องมาจากเจ้าคุณโชนั้น

แล้วถึงพระองค์ของท่านนับเป็นที่ 3

ที่ 4 นั้นพระน้องของท่านมีนามว่าเจ้าคุณโพ ซึ่งคนทั้งหลายเป็นอันมากเรียกกันว่าเจ้าคุณชีโพ นั้น เพราะเมื่อเจ้ากรุงธนบุรีมีสัญญาธิปลาสน์ให้จับภรรยาข้าราชการแลราษฎรมากระทำโทษ ลงอาญาเร่งรัดเงินทองมาเข้าท้องพระคลัง เจ้าคุณโพนี้ท่านจึงได้หนีออกไปบวชเป็นชีเพื่อจะให้พ้นราชทัณฑ์ “เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกกันว่าเจ้าคุณชีโพๆ นี้เป็นมารดาคุณหงส์ๆ นั้นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เจ้าพม่าจับตัวไปได้พาไปเลี้ยงเป็นภรรยาอยู่ในเมืองพม่า เกิดบุตรชายบุตรหญิงด้วยกันเป็นหลายคน ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้พาบุตรชายบุตรหญิงเข้ามาในกรุงเทพมหานครครั้งหนึ่ง แต่ไม่มีผู้ใดรับรองนับถือ ก็คิดกระตาคใจจึงพาบุตรชายบุตรหญิงกลับคืนออกไปยังเมืองพม่า บุตรหลานเหล่านี้เนื่องมาจากเจ้าคุณชีโพนั้น

ที่ 5 พระเจ้าน้องของท่านเป็นบุรุษมีนามว่าคุณแก้ว ถึงแก่พิราลัยเสียแต่ท่านยังเยาว์อยู่นั้น

ที่ 6 พระน้องนางของท่านมีนามว่าเจ้าคุณนวล ซึ่งคนทั้งหลายเป็นอันมากเรียกกันว่าเจ้าคุณโตนั้นเพราะรูปร่างท่านอ้วนโต คือมารดา

เจ้าคุณนุ่น ที่เรียกกันว่าเจ้าคุณวังหลวง เพราะท่านทำราชการ อยู่ในพระบรมมหาราชวัง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

แต่เจ้าคุณคุ้ม เจ้าคุณต่ายก็เป็นบุตรของเจ้าคุณโต เจ้าคุณคุ้ม นั้นคนทั้งหลายเรียกกันว่าเจ้าคุณวังหน้า เพราะท่านทำราชการอยู่ในพระราชวังบวรในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

แต่เจ้าคุณต่ายนั้นเล่าซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่าเจ้าคุณปราสาท เพราะท่านทำราชการอยู่ในกรมหลวงเทพดีซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหลวงเทพดีนี้ ท่านเสด็จประทับอยู่ในพระปรีศวังฯ ซึ่งตั้งอยู่ที่ใกล้แห่งพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ คนทั้งหลายจึงได้เรียกท่านว่าทูลกระหม่อมปราสาท อย่างเช่นพระเจ้าบรมมโหยิกาเธอกรมสมเด็จพระสุทนต์นราธิวาส ซึ่งได้เสด็จประทับอยู่ ณ พระที่นั่งวิมานรัตยา แลคนทั้งหลายก็ได้เรียกกันในบัดนี้ว่าทูลกระหม่อมปราสาทจะนั้น

แต่เจ้าคุณต่ายจึงได้เรียกกันว่าเจ้าคุณปราสาท สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ) แลสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต) ก็เป็นบุตรของเจ้าคุณโต สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์นั้น คือบิดาสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) แลเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้นคือ บิดาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วอน)ฯ นี้ ซึ่งเป็นบิดาเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (หนูชาย) สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ นั้นคือบิดาเจ้าคุณนุ่น ซึ่งเรียกกันว่าเจ้าคุณตำหนักเดิมเพราะท่านได้อยู่พระตำหนักของกรมสมเด็จพระเทพสุทนต์ ครั้นกรมสมเด็จพระเทพสุทนต์เสด็จทิวงคตแล้วภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงพระเยาว์อยู่ ก็ได้เสด็จมาประทับ ณ พระตำหนักนั้น จึงได้เรียกกันว่าตำหนักเดิม แลเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ)

ก็เป็นบุตรแห่งสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาตินั้น บุตรหลานหลาน เหล่านี้เนื่องมาจากเจ้าคุณโตทั้งสิ้น

ที่ 7 พระน้องนางของท่านมีนามว่าเจ้าคุณแก้ว ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณบางช้างนั้น เพราะท่านตั้งเคหาฐานอยู่ ณ ประเทศบางช้าง คนทั้งหลายเป็นอันมากจึงได้เรียกกันว่าเจ้าคุณบางช้าง

อนึ่ง ซึ่งท่านมีนามว่า เจ้าคุณแก้ว นามพ้องกันกับพระพี่ของท่านซึ่งเป็นบุรุษนับใน 5 นั้น เหตุเพราะเมื่อจะตั้งครรรภ์ท่านนั้น สมเด็จพระรูปโศภากย์ มหานครนารี ทรงพระสุบินนิมิตว่า พระบุตรที่ 5 ของท่านซึ่งเป็นบุรุษที่ถึงพิราลัยแต่ยังเยาว์นั้นมาว่าแก่ท่านในนิมิตว่าจะกลับ มาอยู่ด้วยท่านอีก ครั้นอยู่มาหน่อยหนึ่งท่านก็ตั้งพระครรภ์แล้วคลอด เจ้าคุณองค์นี้ท่านจึงให้นามว่าเจ้าคุณแก้ว ดังเช่นนามเจ้าคุณแก้วซึ่งเป็นบุรุษแลถึงพิราลัยเสียแต่ยังเยาว์นั้น

เจ้าคุณบางช้างนี้มีบุตรคือพระราชานวงศ์ (เลี้ยง) แลพระยาอุทัยธรรม (กลาง) พระยารวงศาภูษิต (แสง) แลคุณจับ พระราชานวงศ์ (เลี้ยง) นั้นซึ่งเป็นบิดาพระราชานวงศ์ (เมก) แลคุณหุ่นพนักงานพระแสง พระราชานวงศ์ (เมก) คือบิดาพระสุคุณคณาภรณ์ (น้อม) พระยาอุทัยธรรม (กลาง) นั้นซึ่งเป็นบิดาพระยาสมุทรสงคราม (กุน) แลคุณปลัดใหญ่ชำ คุณนุคพนักงานพระแสง พระยารวงศาภูษิต (แสง) นั้นซึ่งเป็นบิดาคุณนวม คุณมอญ คุณจับนั้นซึ่งเป็นบริวาริกาพระวงศ์ อมรินทร์ฯ นี้เป็นบุตรเจ้าตากสิน แลคุณศิลาพนักงานพระแสง คุณปลัดน้อยเสี้ยมนี้คือบุตรคุณจับ บุตรหลานเหล่านี้เนื่องมาจากเจ้าคุณบางช้างทั้งสิ้น

เจ้าคุณที่ว่ามานี้ร่วมพระชนกชนนีเดียวกันกับกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์จึงได้เป็น 7 ด้วยกัน ถ้ายกกรมสมเด็จพระอมรินทรา มาตย์ออกเสียองค์หนึ่ง ก็ยังอยู่แต่ 6 เจ้าคุณทั้ง 6 นี้เป็นเจ้าคุณ

ราชินิกุล หนึ่ง บุตรหลานเหลนของท่านทั้ง 6 นั่นก็เป็นเจ้าราชินิกุลทั้ง สิบสี่มาจนกาลบัดนี้

สมเด็จพระชนกในกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเมื่อครั้ง กรุงเทพร้าวราตรีศรีอยุธยา มีพม่าเข้าศึกเข้ามาล้อมอยู่ ผู้คนใน พระนครบ่นป่วนไปมาก็สาบสูญหายไปตามไม่พบ แต่สมเด็จพระชนกนี้ นั้นได้ทรงผนวชเป็นรูปชี่ อยู่มาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ ยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ได้ปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์ มหานาคนารี เป็นที่คำนับบูชาของพระราชวงศานุวงศ์ดำรงพระชนม์อยู่ ถึง 90 ปีเศษจึงสิ้นพระชนม์เมื่อปีระกาตรีศก จุลศักราช 1163* ใน แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ แลสมเด็จพระรูป นั้นมีพระพี่เป็นบุรุษ 1 เป็นหญิง 2 บุตรหลานของท่านเหล่านั้นยังเป็น ราชินิกุลทำราชการอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้

หนึ่ง สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีก็มีพระชนมายุยาวนานได้ถึง 89 ปี มาสิ้นพระชนม์เมื่อปีจออัฐศกจุลศักราช 1188** ในแผ่นดินพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้นมีพระราชโอรสแล พระราชธิดาแต่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีถึง 10 พระองค์ คือ

พระองค์เป็นปฐมเป็นพระบุตรี พระองค์เป็นที่ 2 เป็นพระกุมาร 2 พระองค์นี้ สิ้นพระชนม์เสียแต่ก่อนกาลกรุงเทพร้าวราตรีศรี อยุธยา ยังไม่แตกทำลาย

พระองค์ที่ 3 เป็นพระบุตรี คือสมเด็จพระปฐมบรมโอรสเธอซึ่ง เมื่อครั้งกรุงธนบุรีได้เป็นพระราชชายาพระองค์หนึ่งของเจ้ากรุงธนบุรี ได้

*พุทธศักราช 2344

**พุทธศักราช 2269

ประสูติพระกุมารเป็นเจ้าฟ้าลูกเธอของเจ้ากรุงธนบุรี แต่ไม่เข้าสมเด็จ
พระปฐมบรมโอรยาธิราชเธอก็สิ้นพระชนม์ล่วงไป

ที่ 4 คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งมีกำหนดเวลา
ประสูตินั้นเป็นพราหมณ์ พักครุ* นพตก ผนวชมาสศุกรบิกษัศัปคมีติ
พุทธวารเป็นปริเฉทกาลกำหนดพระพุทธรูปศานกาล 2310 จุลศักราช
1129

เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีสุนทรเทพนับว่าเป็นที่ 5

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนับว่าเป็นที่ 6

เจ้าฟ้ากรมหลวงเทเวศดินนับว่าเป็นที่ 7

ยังมีอีกสามพระองค์สิ้นพระชนม์แต่ยังพระเยาว์ไม่ปรากฏพระนาม
แต่ลำดับว่าเป็นสถานใดในระวางใต้พระองค์ใด

แลพระราชบุตรพระราชบุตรีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกย์ แต่สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทั้ง 10 พระองค์นี้ประสูติก่อน
แต่เวลาเถลิงถวัลยราชสมบัติทั้งสิ้น

ก็เมื่อเวลาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้นยังคงอยู่ได้เป็นสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าแต่ 4 พระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัยเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร แลภายหลังเลื่อนขึ้น
เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ 1
คือพระราชบุตร พระองค์ใหญ่เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงศรีสุนทรเทพพระองค์ 1 คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

*พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพุธ เดือน 4 ขึ้น
7 ค่ำ ปีมุจ จุลศักราช 1129

เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมขุนเสนาณรงค์แล้วภายหลังเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมหลวงเสนานุรักษ์รับพระบัญชาพระองค์ 1 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าประภาวดี ภายหลังเลื่อนเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพดีย์พระองค์ 1

แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ยังมีพระราชโอรสพระราชธิดาพระองค์อื่นๆ แต่หม่อมบาทบริจาริกาข้าหลวงเดิมแต่ยังไม่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบ้าง แต่พระสนมনারีมีศักดิ์ต่างๆ เมื่อเสด็จสถิตในราชสมบัติบ้างมากมายหลายพระองค์ สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์อยู่บ้าง ทรงพระเจริญอยู่ยาวนานได้เป็นใหญ่ในราชการแผ่นดินนั้น ฤๅในแผ่นดินต่อๆ กันลงมาบ้าง ที่คงอยู่แต่ตามบรรดาศักดิ์พระองค์เจ้า ไม่ได้ทรงทำราชการเป็นแผนกบ้าง

ภาพที่ 1 : พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

พระพุทธรูปยอศฟ้า (รัชกาลที่ ๑)

กับ

สมเด็จพระอมรินทร (นาค)

พระนิพนธ์ ของ **น.ม.ส.**

คัดจากบท แปลคำแลชี้แจงความ ใน สามกรุง ภาคผนวก
พระนิพนธ์ น.ม.ส. (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์)
สำนักพิมพ์คลังวิทยา พ.ศ. 2505

๑ ใครกล่าวสาวเรื่องย่อน ถอยหลัง หน้อยรา

พระพุทธรูปยอศฟ้ายัง

ไซ้เจ้า

บ่าวสาวกล่าวปลุกฝัง

ฝังไผ่ ผาแย

นริวัตน์ชาติยศเข้า

คู่ห้องสองสมา

มีเรื่องเล่าตามที่ได้ยินผู้ใหญ่กล่าวสืบต่อกันมาว่า ในแผ่นดิน
พระเจ้าเอกทัศ มีข้าหลวงเที่ยวไปตามหัวเมืองแลตำบลใหญ่ๆ ในชนบท
สืบหาธิดาของผู้มีเทือกเถาอันดีกอบด้วยรูปลักษณะอันงาม จดชื่อส่ง
เข้าไปถวายพระเจ้าแผ่นดินว่า สมควรแก่ตำแหน่งพระสนม ถ้าพูดตาม
ประเพณี บิดามารดาก็ต้องส่งลูกสาวเข้าไปถวาย หากจะมีชายอื่น
กล่าวขอร้องไว้ก็ต้องระงับ เพราะเกรงพระราชอาญาเสมอกับว่านางนั้น
ขึ้นทเบียนที่เป็นนางในเสียแล้ว พูดตามปรกติ บิดามารดาโดยมากก็
คงจะยินดีที่บุตรมีโอกาศจะได้สู่ฐานะอันสูง เป็นเกียรติแก่พ่อแม่พี่น้อง
แลตำบลบ้านช่องของตนสืบไป.

แต่พระชนกชนนีของสมเด็จพระอมรินทร (พระนามเดิม นาก) ไม่นินดีที่จะถวายบุตรีเป็นพระสนมของพระเจ้าเอกทัศ ครั้นทราบวาริตาถูกจนามส่งไปยังกรุง ก็รีบไปปรึกษาหลวงพินิจักษรเสมียนตรา มหาศไทย (บุตรพระยาราชนิภูตปลัดทูลฉลอง ผู้เป็นบุตรของเจ้าพระยาวรวงษาธิราช) หลวงพินิจักษรเห็นว่าทางแก้มีทางเดียว คือให้รับแต่งงานเสียกับบุตรชายคนใหญ่ของหลวงพินิจักษรเอง พระชนกชนนีเห็นชอบ พระพุทธยอดฟ้ากับสมเด็จพระอมรินทรจึงได้ทรงแต่งงานกัน แต่ก่อนที่จะแต่งงานผู้ใหญ่ในสกุลได้นำความขึ้นทูลพระเจ้าเอกทัศ พระเจ้าเอกทัศพระราชทานอนุญาติ แลพระราชทานพรให้อยู่กินด้วยกันเป็นสุขสวัสดิ์

เรื่องที่เล่านี้ไม่เคยเห็นในหนังสือ แต่คนรุ่นเก่าเล่ากันแพร่หลายเมื่อเร็วๆ นี้ข้าพเจ้าถามสอบในพจนานุกรมราชนิภูตบางข้างที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกับข้าพเจ้า ก็ว่าเคยได้ยินเช่นเดียวกัน ตามที่เล่าข้างบนนี้อาจไม่ถูกต้องหมด แต่คงจะมีเค้ามูลบ้าง มีชื่อเรื่องชนิดที่ไม่อาจเป็นไปได้ ประเพณีเสาะหาลูกสาวผู้มีสกุลแลมีกำลังเป็นบิภักดิ์ เข้าไปเป็นพระสนมนางในนั้น ไซ้จะมีแต่ในประเทศนี้ ในประเทศอื่นๆ ก็ย่อมจะมีทั่วไปที่กล่าวบ่อยๆ ในหนังสือก็คือประเทศจีน เช่นเรื่องนางเต็กเซยกิม ซึ่งภายหลังเป็นนางเต็กไทเฮา ผู้เป็นอาของเต็กเซ็งในเรื่องบ่วงฮวยเหลา เป็นต้น ในหนังสือเรื่อง “นางฮองไทเฮา” ซึ่งข้าพเจ้าเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ตามเลาความในหนังสือฝรั่ง ซึ่งราชทูตอิตาเลียนผู้เคยประจำอยู่ในกรุงปักกิ่งเขียนไว้ แลยืนยันว่าเป็นความจริง ก็มีเรื่องทีธิดาของนายทหารรับเลือกจากบ้านนอกเข้าไปเป็นพระสนม ภายหลังได้เป็นฮองไทเฮาตำแหน่งมเหสีซ้าย เมื่อสิ้นชนมายุราชสามีแล้ว มเหสีซ้ายก็รวบอำนาจเข้าไว้ด้วยความอุทหนุนของกองทหารองผู้จงรัก ตั้งเจ้าชายผู้เยาว์ไว้เป็นเจ้าแผ่นดินหุ่น นางฮองไทเฮามีอำนาจบังคับสิทธิ์

ชาติทั่วประเทศ ดังปรากฏในพงษาวดารจีนแต่ในหนังสือของข้าพเจ้านั้นแล้ว.

ประเพณีพระเจ้าแผ่นดินเก็บรวมพระสนมจากท้องที่ต่างๆ แลจากสกุลที่มีกำลังเป็นปึกแผ่นนั้น ก็คือวิธีใช้สตรีเป็นสายโยงให้พ่อแม่พี่น้องแลชาวตำบลซึ่งเป็นที่มาของนางจงรักต่อพระราชา เป็นประเพณีมีมาแต่โบราณทุกประเทศในทวีปนี้ ในอินเดียพระเจ้าอักษบาร์จักรพรรดิราชยอดเยี่ยมในพงษาวดารของประเทศนั้น มีมเหสีแลชายามาจากสกุลแลประชุมชนที่เป็นปึกแผ่นทุกชาติทุกศาสนาในแคว้นแคว้นของพระองค์ ซึ่งครอบคลุมไปในอินเดีย.

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประติมาฐาน ณ ปราสาท
พระเทพมิตร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

วัดอัมพวันเจติยาราม

วัดอัมพวันเจติยาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิด
วรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลอัมพวา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทร
สงคราม มีที่ดินทั้งสิ้น 67 ไร่ 2 งาน 31 ตารางวา

ทำเลที่ตั้งวัดมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบริมน้ำแม่กลอง
และอยู่ท่ามกลางสวนมะพร้าวและไม่ผลอื่นๆ ทางด้านใต้ของ
วัดติดต่อกับแม่น้ำแม่กลอง ทิศตะวันออกติดต่อกับคลองอัมพวา
ทิศเหนือติดต่อกับถนนประชาเศรษฐ์ และทิศตะวันตกได้รับการ
ตกแต่งให้เป็นอุทยานพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังนั้นวัดนี้จึงเป็นสถานที่ตั้งอุทยานฯ
ด้วย

วัดนี้เดิมเรียกว่า**วัดอัมพวา** เป็นวัดที่มีความสำคัญทาง
ประวัติศาสตร์ยุครัตนโกสินทร์ เชื่อว่าสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.
2325 เมื่อแรกตั้งกรุงเทพฯ เป็นวัดต้นวงศ์ราชินิกุลทางฝ่าย
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระมเหสีในรัชกาลที่ 1 สร้างถวาย
แด่สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี ซึ่งเป็นพระราชชนนี
และผู้ทรงเป็นต้นวงศ์ราชินิกุล “**ณ บางช้าง**” จัดเป็นวัดสำคัญ
คู่กับวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็น
วัดต้นพระบรมราชวงศ์จักรีทางฝ่ายพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เชื่อว่าวัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุง
คามสีมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2325 อันเป็นปีที่ก่อสร้างวัด

สิ่งสำคัญของวัดอัมพวันเจติยารามส่วนใหญ่เป็นศิลปะ
และสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่

๑. พระโบสถ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 มีความงดงามมาก ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ 2 ครั้ง ในสมัยรัชกาลที่ 3 และในปี พ.ศ. 2515

๒. พระวิหารและกุฏิใหญ่ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 และโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งทรงธรรม พระประจำวิหารและองค์พระปรางค์ตรงกลางพระวิหาร เชื่อกันว่าบริเวณพระปรางค์เดิมเป็นเรือนที่คุณนาคหรือต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีใช้เป็นที่คลอดบุตรชาย ชื่อว่า **“จิม”** ซึ่งต่อมาคือรัชกาลที่ 2

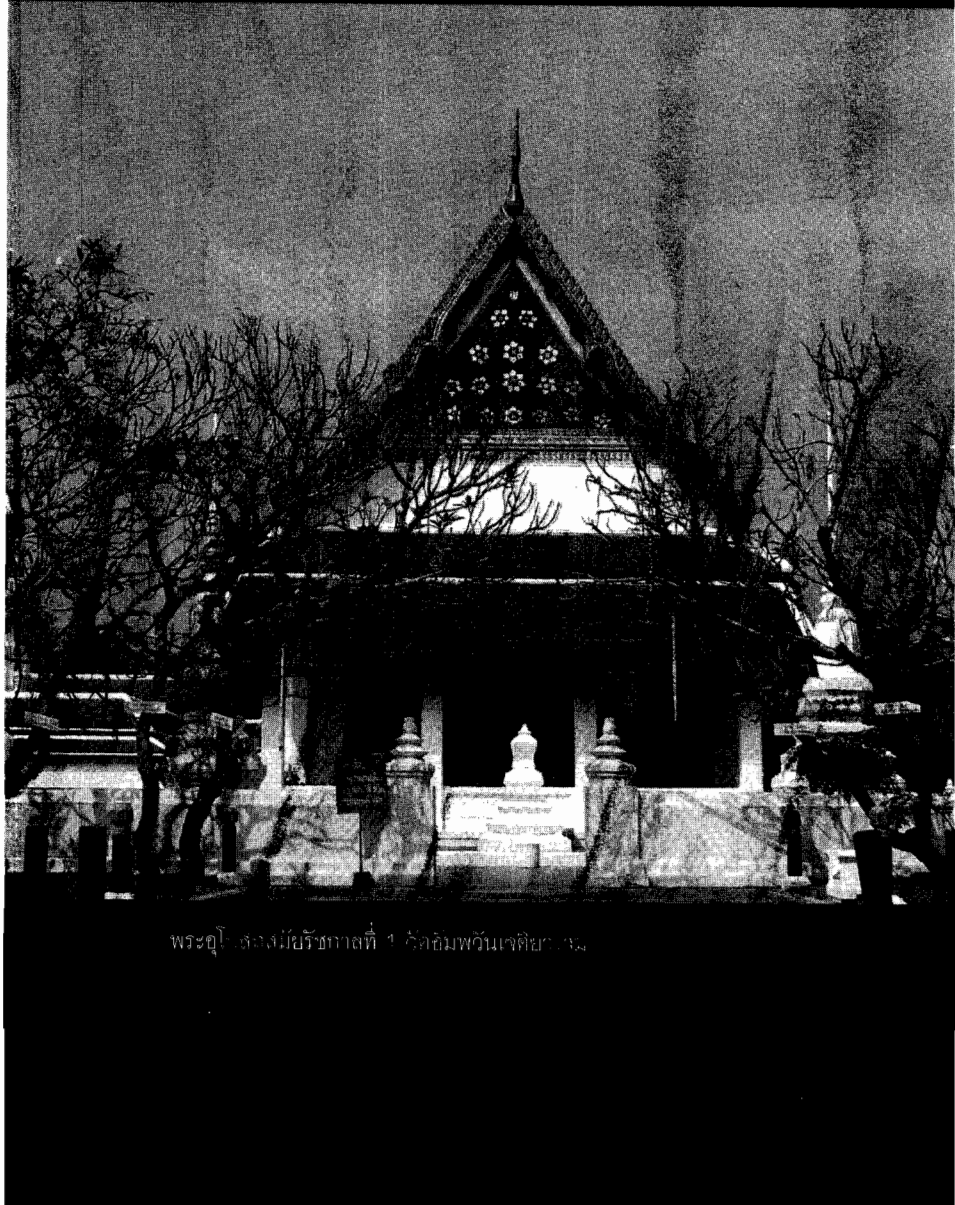
๓. พระบรมรูปรัชกาลที่ ๒ เป็นรูปปั้นขนาดเท่าองค์จริง สร้างขึ้นในสมัยหลัง พ.ศ. 2509 เพื่อถวายพระเกียรติแก่พระองค์ที่ทรงประสูติที่นี่

๔. พระตำหนักสวนขวา มีลักษณะทรงไทย มีฉนวนถายสวยงาม เป็นพระตำหนักของรัชกาลที่ 2

นอกจากนี้วัดอัมพวันเจติยารามยังมีโรงเรียนปริยัติธรรม 1 หลัง และทางวัดให้การสนับสนุนการศึกษาของเยาวชน โดยให้ที่ดินเป็นที่ตั้งของโรงเรียนทั้งระดับประถมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และมีธยมศึกษาตอนปลาย

สำหรับการเดินทางไปวัดอัมพวันเจติยาราม จากตัวจังหวัดสมุทรสงคราม ใช้ทางหลวงหมายเลข 325 ระยะทาง 6 กิโลเมตร และมีทางแยกซ้ายไปอีก 1 กิโลเมตร

คัดจาก **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง (เล่ม 15)** ของมูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2542
สุศักดิ์ สิริไพบูลย์สินธุ์ เรียบเรียง

พระอุโบสถสมเด็จพระสังฆราชที่ ๑ วัดอัมพวันเจติยาราม

ท่าเทียบเรือเทศบาล

ลุ่มน้ำแม่กลอง มีตอนบนกับตอนล่าง พบหลักฐาน
มีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมราว 3,000 ปีมาแล้ว หรือ
ตั้งแต่ยุคสุวรรณภูมิ มีผู้คนหลายชาติพันธุ์ตั้งหลักแหล่งอยู่
ปนกัน เช่น จีน มอญ แวก ลาว เขมร ฯลฯ
คำว่า “กลอง” ในชื่อแม่กลอง มีรากจากภาษามอญ
คำเดียวกับกลอง หมายถึงเส้นทางคมนาคมทางน้ำ
เมืองแม่กลอง มีมาตั้งแต่ยุคต้นกรุงศรีอยุธยา เจ้าเมือง
มีบรรดาศักดิ์ว่า **สมุทรสงคราม** ครั้นปลายกรุงศรีอยุธยาจึง
เปลี่ยนชื่อเมืองแม่กลองเป็น **เมืองสมุทรสงคราม**